

**POLİTİK RİSK İLE GENİŞLETİLMİŞ ÇEKİM MODELİ:
TÜRKİYE İÇİN BİR UYGULAMA**

Begüm ÇOBAN

Haziran 2022

DENİZLİ

**POLİTİK RİSK İLE GENİŞLETİLMİŞ ÇEKİM MODELİ:
TÜRKİYE İÇİN BİR UYGULAMA**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Uluslararası Ticaret ve Finansman Ana Bilim Dalı
Uluslararası Ticaret ve Finans Programı**

Begüm ÇOBAN

Danışman: Doç. Dr. Uğur AKKOÇ

Haziran 2022

DENİZLİ

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmaların yapılması ve bulguların analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Begüm ÇOBAN

ÖN SÖZ

Tezin ilk aşamasından bitimine kadar her daim yanımda olan, bana desteklerini hiçbir şekilde esirgemeyen ve mevcut çalışmada katkısı son derece büyük olan değerli danışman hocam Doç. Dr. Uğur AKKOÇ'a çok teşekkür ediyorum. Ayrıca tez savunmasında bulunan kıymetli hocalarım Doç. Dr. Dilek DURUSU ÇİFTÇİ'ye ve Dr. Öğr. Üyesi Koray Göksal'a değerli katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Bu süreçte her zaman desteklerini ve güvenlerini hissettiğim canım aileme bilhassa canım kardeşim Berkay ÇOBAN'a çok teşekkür ederim.

ÖZET

POLİTİK RİSK İLE GENİŞLETİLMİŞ ÇEKİM MODELİ: TÜRKİYE İÇİN BİR UYGULAMA

ÇOBAN, Begüm

Yüksek Lisans Tezi

Uluslararası Ticaret ve Finansman ABD

Uluslararası Ticaret ve Finans Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Uğur AKKOÇ

Haziran 2022, VIII+94 Sayfa

Politik risk, ülke riski içinde yer alan ve gün geçtikçe önemi daha çok hissedilen bir risk türüdür. Literatürde yer alan çalışmaların daha çok politik risk ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi incelemesi diğer taraftan uluslararası ticaret ile ilişkisini test eden çalışmaların ise oldukça yetersiz olması nedeniyle bu çalışma yapılmıştır. Türkiye'nin 45 ticaret ortağının yer aldığı bu çalışmada politik riskin Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkisi 2003-2017 dönemi için panel çekim modeli çerçevesinde analiz edilmiştir. Genelleştirilmiş momentler yönteminin kullanıldığı mevcut analizin sonuçlarına göre partner ülkelerin kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasılası ile risk faktör endeksinin Türkiye'nin dış ticaretinde önemli belirleyiciler oldukları tespit edilmiştir. Türkiye'nin kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasılasının ise ihracat üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu bulunmuştur. Ayrıca reel döviz kuru ile hükümet istikrarı, demokratik hesap verebilirlik ve bürokrasi kalitesi gibi bileşenlerin Türkiye'nin dış ticareti üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı da saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Politik risk, Dış Ticaret, Çekim Modeli, GMM tahmincisi

ABSTRACT

AUGMENTED GRAVITY MODEL WITH POLITICAL RISK: AN APPLICATION FOR TURKEY

ÇOBAN, Begüm

Master Thesis

Department of International Trade and Finance

International Trade and Finance Programme

Adviser of Thesis: Assoc. Prof. Uğur AKKOÇ

June 2022, VIII+94 Pages

Political risk is a type of risk that is included in the risk of the country and its importance is felt more and more every day. More studies in the literature a review of the relationship between political risk and foreign direct investments, on the other hand, due to a lack of studies that test its relationship with international trade quite this study was conducted. In this study, which includes 45 trade partners of Turkey, the effect of political risk on Turkey's foreign trade was analyzed within the framework of the panel gravity model for the period 2003-2017. According to the results of the current analysis using the generalized moments method, it has been determined that the partner countries' real gross domestic product per capita and the risk factor index are important determinants in Turkey's foreign trade. It has been found that Turkey's real gross domestic product per capita has a significant and positive effect on exports. In addition, it has been determined that the real exchange rate and components such as government stability, democratic accountability and bureaucracy quality do not have any effect on Turkey's foreign trade.

Keywords: Political Risk, Foreign Trade, Gravity Model, GMM estimator

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
ŞEKİLLER DİZİNİ	vi
TABLOLAR DİZİNİ	vii
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

POLİTİK RİSK

1.1. Riskin Tanımı.....	10
1.2. Risk Türleri	11
1.2.1. Sistematik Bir Risk Türü: Ülke Riski.....	12
1.3. Politik Riskin Tanımı ve Kapsamı	13
1.3.1. Politik Riskin Kaynakları	15
1.3.1.1. İç Kaynaklı Politik Riskler.....	15
1.3.1.2. Dış Kaynaklı Politik Riskler	17
1.4. Politik Riskin Makro ve Mikro Boyutu	18
1.4.1. Makro Politik Risk.....	18
1.4.2. Mikro Politik Risk	20
1.5. Politik Risk ve Uluslararası Ticaret İlişkisi	21
1.6. Politik Riskin Ölçülmesi	22
1.6.1. Ülke Risk Değerlendirme Kuruluşları	23

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR İNCELEMESİ

2.1. Çekim Modeli ile İlgili Çalışmalar	30
2.2. Politik Risk Hakkında Yapılan Çalışmalar	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMPİRİK ANALİZ

3.1. Çekim Modeli	42
-------------------------	----

3.2. Veri Seti ve Model	44
3.3. Yöntem: Panel Veri Ekonometrisi	53
3.4. Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri	54
3.5. Panel Birim Kök Testleri	55
3.6. Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi	56
3.6.1. Arellano ve Bond (1991) Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi	57
3.6.2. Arellano ve Bover/ Blundell ve Bond Sistem Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi	57
3.7. Ampirik Bulgular	58
3.7.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testlerinin Sonuçları.....	60
3.7.2. Panel Birim Kök Testlerinin Sonuçları.....	62
3.7.3. Panel Veri Analizi Tahmin Sonuçları.....	63
SONUÇ	73
KAYNAKLAR	79
EKLER	90
ÖZ GEÇMİŞ	94

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. MENA Ülkeleri için Risk Faktör Endeksinin 2003, 2010 ve 2017 Dönemleri Boyunca Aldığı Değerler	2
Şekil 2. Avrupa Birliği'ne Üye Ülkeler için Risk Faktör Endeksinin 2003, 2010 ve 2017 Dönemleri Boyunca Aldığı Değerler	3
Şekil 3. Diğer Ülkeler için Risk Faktör Endeksinin 2003, 2010 ve 2017 Dönemleri Boyunca Aldığı Değerler	3

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Makro Politik Riski Oluşturan Unsurlar	19
Tablo 2. Mikro Politik Riski Oluşturan Unsurlar	20
Tablo 3. Politik Riskin Bileşenleri	24
Tablo 4. 2003 ve 2017 Dönemleri için Türkiye'nin İhracat ve İthalat Rakamları (Milyon \$).....	45
Tablo 5. Analizde Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları	50
Tablo 6. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler	59
Tablo 7. Yatay Kesit Bağımlılığı Testlerinin Sonuçları	61
Tablo 8. Dış Ticaret Hacminin Bağımlı Değişken Olduğu Genişletilmiş Çekim Modelinin GMM Tahmin Sonuçları	64
Tablo 9. Politik Riskin 12 Alt Bileşeni ile Genişletilmiş Çekim Modelinin GMM Tahmin Sonuçları	68
Tablo 10. İhracat ve İthalatın Bağımlı Değişken Olduğu Genişletilmiş Çekim Modelinin GMM Tahmin Sonuçları	70

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
ASEAN	Association of Southeast Asian Nations
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BERI	Business Environment Risk Intelligence
CADF	Cross-Sectionally Augmented Dickey-Fuller
CIPS	Cross-Sectionally Augmented Im Pesaran Shin
DOT	Direction of Trade Statistics
EFTA	The European Free Trade Association
EIU	Economist Intelligence Unit
EKK	En Küçük Kareler Tahmincisi
FMOLS	Fully Modified Ordinary Least Squares
GMM	Generalized Method of Moments
GSYH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
ICRG	International Country Risk Guide
IMF	International Monetary Fund
LLC	Levin, Lin ve Chu
LM	Lagrange Multiplier
MENA	Middle East and North Africa
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development
PRS	Political Risk Services
RFI	Risk Faktör Endeksi
TL	Türk Lirası
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi

GİRİŞ

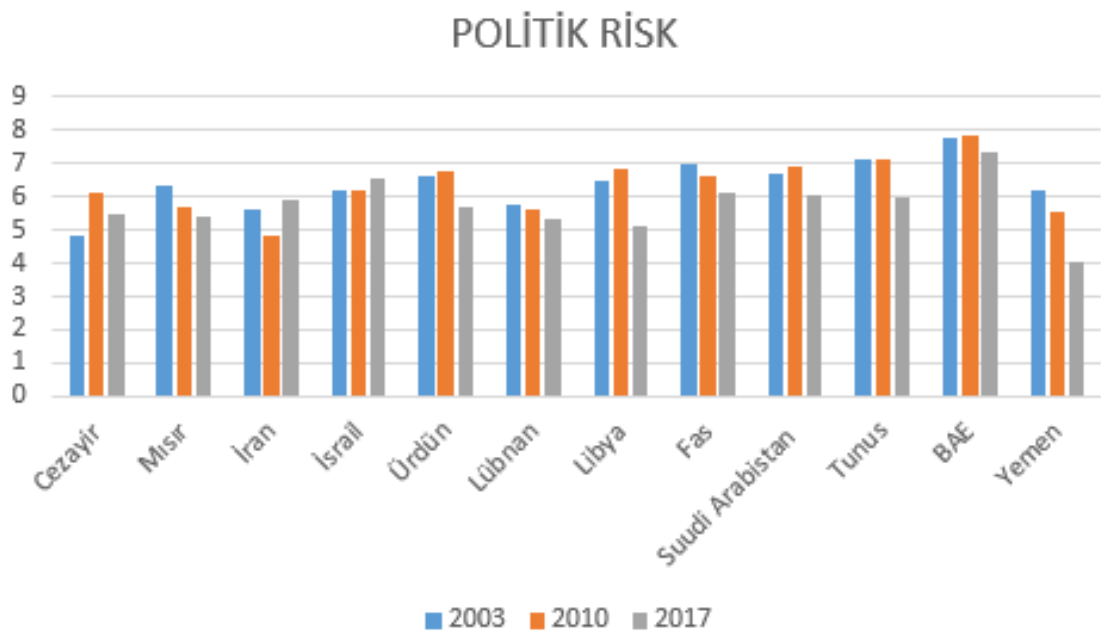
Dünya ekonomisi elli yılı aşkın bir süredir durmadan değişim ve gelişim göstermekte ve bu durum küreselleşme olarak adlandırılmaktadır (Seyrek, 2002: 167). Özellikle 1980 sonrası dönemde küreselleşme boyut atlamış ve oldukça hızlanmıştır. Bu dönemde ekonomik manada uluslararası ticarete ve uluslararası sermaye akımlarında büyük çaplı artışlar yaşanmıştır (Bayar, 2008: 27). O dönemden sonra dünya ticaret hacminde hızlı bir yükseliş görülmüş ve uluslararası işletmelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları zirveye ulaşmıştır (Özel, 2011: 92).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları zirveye ulaşan uluslararası işletmeler kimi zaman piyasalarda türlü zorluklar ile karşılaşabilmektedir. Herhangi bir ülkeye yatırım yapmayı arzu eden işletmeler ilgili ülkelerin ekonomik, politik ve finansal koşullarından ziyadesiyle etkilenebilmekte ve birçok risk ile mücadele edebilmektedir. Uluslararası iş dünyasında diğer risklerin yanında hayli dikkat çeken bir risk türü olan politik risk, uluslararası işletmeleri onların pazar boyutlarını küçülterek, elde ettikleri gelirleri ülkelerine geri göndermelerini engelleyerek ve üretim kapasitelerine etki ederek farklı yollarla etkileyebilmektedir (Menipaz ve Menipaz, 2011: 151). Çalışmaların çoğunda politik risk, ticari faaliyetler üzerinde etkisi yüksek olan beklenmeyen hükümet eylemleri olarak ifade edilirken bazı çalışmalarda ise ticari faaliyetler üzerinde yansımaları olan politik gelişmelerin neden olduğu çevresel değişiklikler temelinde ifade edilmiştir (Sethi ve Lutter, 1986: 59). Butler ve Joaquin, 1998 yılındaki çalışmalarında politik riski şu şekilde tanımlamışlardır: “Politik risk, egemen bir ev sahibi hükümetin, işletmelerin faaliyet gösterdiği “oyunun kurallarını” beklenmedik bir şekilde değiştirmesi riskidir (Butler ve Joaquin, 1998: 599).” Politik risk, ülke riski ile oldukça yakından ilişkili olan bir kavramdır (Loikas, 2003: 63). Politik risk, ülke riskini oluşturan üç değişkenden biri olması ile birlikte ülke riskini oluşturan diğer iki değişken ise ekonomik ve finansal risktir. Literatürde bu üç değişken üzerinde epey fazla durulmasına rağmen özellikle politik risk diğerlerine kıyasla daha etkili ve çok yönlü bir etkiye sahip olduğu dikkat çeken bir gerçekliktir (Krifa-Schneider ve Matei, 2010: 55). Yakın zamanda uluslararası işletmeler, yatırım gerçekleştirdikleri ülkelerde ani politika değişiklikleri ve vuku bulan huzursuzluklar nedeniyle çok fazla kayıplar yaşamışlardır. Siyasi ortamda meydana gelen bu ani değişiklikler, tecrübeli işletmeleri bile politik riskleri değerlendirmeleri için çeşitli yollara sevk etmektedir (Hashmi ve Güvenli, 1992: 137). Uluslararası işletmelerin yanı

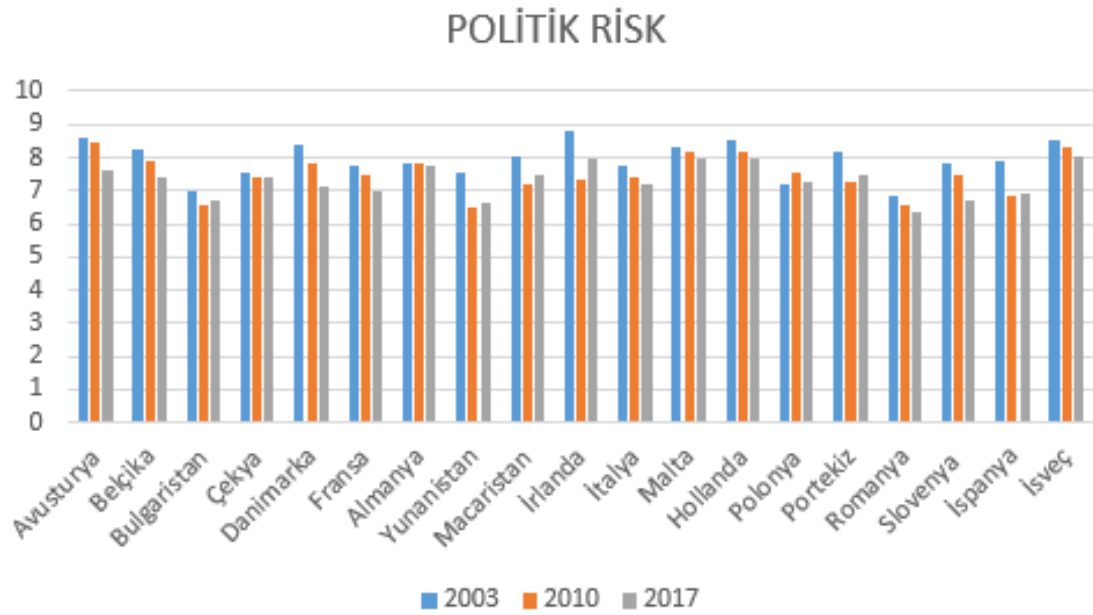
sıra pek çok kurum ve kuruluş tarafından da bu denli mühim olan politik risk literatürde pek çok yazar tarafından araştırmalarda kendine önemli bir yer edinmiştir.

Politik riskin ölçümü ise oldukça tartışmalı bir konudur. Bu konudaki en güvenilir kaynaklardan biri PRS Group tarafından yayımlanan ICRG verisidir. Toplam 12 bileşenin değerinin ölçüldüğü bu veri politik risk ile ilgili çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Aşağıda yer alan şekil 1, 2 ve 3 sırasıyla MENA ülkeleri, Avrupa Birliği'ne üye ülkeler ve son olarak diğer ülkeler için risk faktör endeksinin 2003, 2010 ve 2017 dönemleri boyunca aldığı değerleri göstermektedir:

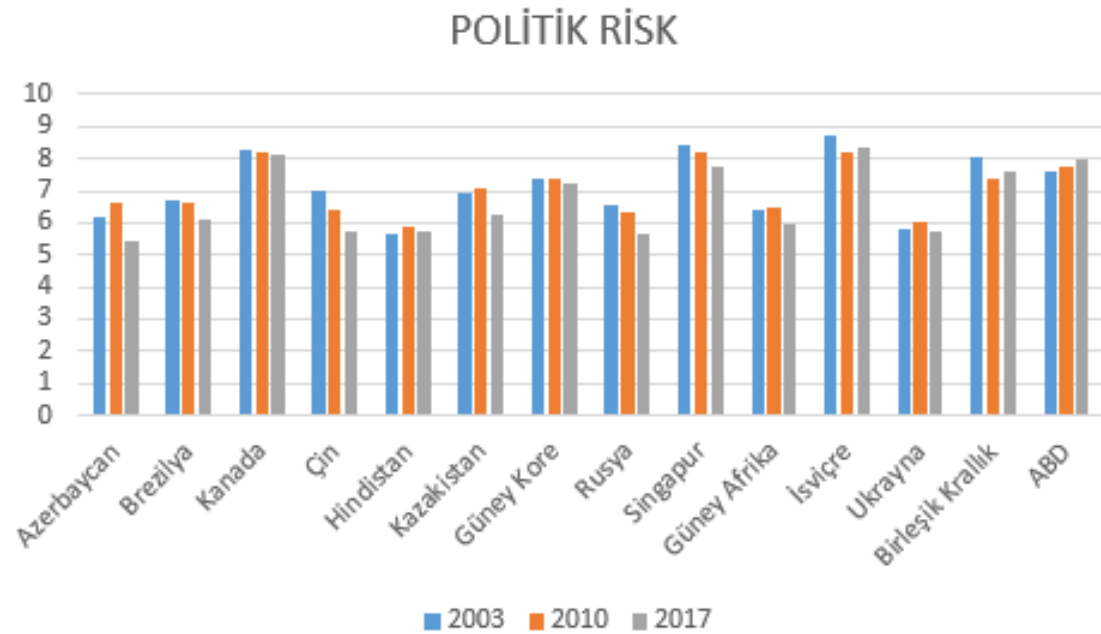
şekil 1: MENA Ülkeleri için Risk Faktör Endeksinin 2003, 2010 ve 2017 Dönemleri Boyunca Aldığı Değerler

Şekil 2: Avrupa Birliği'ne Üye Ülkeler için Risk Faktör Endeksinin 2003, 2010 ve 2017 Dönemleri Boyunca Aldığı Değerler

Şekil 3: Diğer Ülkeler için Risk Faktör Endeksinin 2003, 2010 ve 2017 Dönemleri Boyunca Aldığı Değerler

Politik riskin ölçüm yönteminden dolayı risk faktör endeksinin yüksek değer aldığı daha düşük politik risk anlamına gelmektedir. Şekil 1, 2 ve 3 incelendiğinde üç temel bulgudan söz edilebilir:

- 1) Gelişmiş ve Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin tüm yıllar boyunca gelişmekte olan ülkelere kıyasla daha yüksek bir risk puanına yani daha düşük bir risk potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Grafikte oldukça belirgin olan duruma göre, MENA ülkelerinin diğer ülkelere kıyasla risk faktör endeksi puanlarının daha düşük yani politik riskleri daha yüksektir. Örneğin, 2017 yılında Fransa, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan dışında tüm AB üyesi ülkelerin risk faktörü yedinin üzerindedir. Buna karşın, MENA ülkelerinde risk faktörü 2017 yılında çoğunlukla beş ile altı arasındadır.
- 2) Genel olarak tüm ülkeler için yıllar itibariyle risk puanları azalmakta yani politik risk potansiyelleri artmaktadır.
- 3) Ancak, 2003'ten 2017'ye politik risk puanındaki düşüş Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde daha belirgindir. Tunus'ta 2003 ve 2010 dönemleri için risk puanları neredeyse aynı olmasına rağmen (7 puan düzeyinde) 2017'de ise risk puanında azalma olmuş (6 puan düzeyinde) ve potansiyel riski yaklaşık 1 puan artmıştır. Fas açısından risk faktör endeksi puanları analiz edilecek olursa ilgili ülkenin 2003 döneminde risk puanının yüksek (7 puan düzeyinde) olduğu 2017 döneminde ise risk puanında azalış olduğu ve risk potansiyelinin yaklaşık bir puan arttığı görülmektedir. MENA ülkelerinin tümünde risk faktörünün değeri 2003'ten 2017 yılına düşüş göstermiştir.

2003 ve 2017 dönemleri için risk faktör endeksini 45 ülke boyutunda karşılaştırıp yorumladıktan sonra politik riskin 12 alt bileşeni için de benzer yorumlamayı yapmak faydalı olabilir. Politik düzende yolsuzluğun bir değerlendirmesini sunan yolsuzluk bileşenine en yüksek 6 puan atanmaktadır. Bilindiği üzere yüksek politik risk puanı düşük politik risk anlamına gelmektedir. 2003 yılı için 45 ülke içinde en düşük yolsuzluk risk puanına sahip yani en yüksek risk potansiyeline sahip olan ülkeler Lübnan (1,00), Ukrayna (1,00), Cezayir ve Mısır (1,50) olarak sıralanabilmektedir. 2017 yılında ise Lübnan, Cezayir ve Mısır'ın (2,00) risk puanlarında artış olmuş ve politik risk potansiyelleri yarım puan azalmıştır. Ukrayna'nın yolsuzluk risk puanı ise 2,00 puana yerleşmiş ve risk potansiyeli bir puan azalmıştır. 2003 yılı için en düşük yolsuzluk risk potansiyeline sahip olan ülkeler ise Avusturya (5,00), Danimarka (5,50) ve Hollanda (5,00) gibi Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerdir. 2017 yılında Hollanda hariç diğer iki ülkenin risk puanlarında azalış yaşanmış ve sırasıyla 5,42 ile 4,50 puan değerine sahip

olmuşlardır. Hollanda ise puanını korumuş ve 5,00 risk puanında kalmıştır. Yüksek politik risk puanına sahip olan bu ülkelerde kamu örgütlerinde nepotizm gibi durumların çok düşük seviyede gerçekleştiği bir hayli belirgindir.

Hükümetin yürütme ve görevde kalma yeteneğini ölçen hükümet istikrarı, kamuda oluşan sosyoekonomik baskıları değerlendiren sosyoekonomik koşullar, yatırım riskini etkileyen unsurları değerlendiren yatırım profili bileşenleri ile iç ve dış çatışma bileşenlerine ise en fazla 12 risk puanı atanmaktadır. 2003 yılı için 45 ülke içinde en yüksek hükümet istikrarı risk puanına sahip olan ülkeler Rusya (11,50) ve İrlanda (10,83) gibi ülkeler iken en düşük risk puanına sahip olan ülke ise Çekya (6,88)'dir. 2017 yılında ise Singapur (9,50) en yüksek risk puanına sahip olan ülkelere biri olmuştur. 2003 yılında Singapur'un risk puanı 11,00 iken 2017 yılında yaklaşık bir buçuk puan azalmış ve risk potansiyeli artmıştır. 2003 yılında sosyoekonomik koşullar bileşeni için en yüksek risk puanına sahip olan ülke İrlanda'dır. İrlanda'nın 2003 yılındaki risk puanı 11,00 iken 2017 yılında 9,13'e düşmüş ve risk potansiyeli yükselmiştir. Bu durum İrlanda'da işsizlik ve yoksulluğun minimum seviyede gerçekleştiğini kanıtlar bir niteliktedir. 2003 yılında düşük risk puanına sahip olan ülke ise 3,50 puan değeri ile Hindistan'dır. 2017 yılında ise risk puanı 5,08'e yükselmiş ve risk potansiyelinde düşüş görülmüştür. 2003 yılında yatırım profili için en yüksek risk puanına sahip olan ülkeler içinde Kanada (12,00), Almanya (12,00) ve Belçika (11,50) gibi ülkeler yer almaktadır. 2017 yılında Kanada hariç diğer iki ülkenin risk puanlarında azalma olmuş ve sırasıyla 9,00 ile 11,00 risk puanları edinmişlerdir. Mevcut ülkelerde risk puanlarının son derece yüksek olması bu ülkelerde ödeme gecikmelerinin yaşanmadığı ve yatırımcıların kârlarını ülkelere geri götürmelerinde zorluk çekmedikleri anlamına gelebilmektedir. 2003 dönemi için iç çatışma riskini yorumlamak gerekirse 45 ülke içinde en yüksek risk puanı yani en düşük risk potansiyeline sahip olan ülkeler arasında İsviçre (12,00) ve Kanada (12,00) yer almaktadır. İlgili ülkelerde hükümetin halkına karşı hoşgörülü davrandığı halkın ise hükümete karşı hiçbir muhalif eylemde bulunmadığı sonucu çıkarılabilmektedir. Cezayir ise en düşük risk puanına (4,50) sahiptir. Cezayir'in 2017 yılında politik risk puanında artış olmuş ve 7,83 değerini almıştır. Dış çatışma risk puanı en yüksek olan ülkeler Belçika (11,54) ve Hollanda (12,00) iken risk puanı en düşük olan ülke ise 6,88 puan değeri ile Lübnan'dır. 2017 yılında Lübnan'ın risk potansiyelinde düşüş yaşanmış ve ülkenin risk puanı 7,00'a yükselmiştir. Belçika ve Hollanda'da sınır ötesi çatışmalar ve savaş risklerinin oluşması neredeyse mümkün gözükmemektedir.

Ordunun siyasetteki rolü, dini ve etnik gerilimler, kanun ve düzen, demokratik hesap verebilirlik bileşenlerine en yüksek 6 risk puanı atanmaktadır. 2003 dönemi için ordunun siyasetteki rolü bileşen puanı en yüksek olan ülkeler arasında Danimarka (6,00), Macaristan (6,00) ve Almanya (6,00) gösterilebilir. Üç ülkenin 2017 yılındaki puanlarının aynı olması ile birlikte risk potansiyelleri yok denecek kadar düşüktür. 2003 yılında risk puanı en düşük ülke olarak Cezayir (0,00) gösterilebilirken Cezayir'in 2017 yılında risk puanı artış göstermiş ve 2,50 puana yükselmiştir. Dini gerilimler bileşeni için en yüksek risk puanına sahip olan ülke bir önceki bileşene benzer bir şekilde Cezayir (0,00)'dir. Cezayir'i ise Hindistan takip etmektedir ve Hindistan'ın 2003 yılında aldığı risk puanı 1,00'dır. İki ülkede dini gerilimler en yüksek seviyede gerçekleşebilmekte ve bu risk iç savaş riskini de ortaya çıkarabilmektedir. Kanun ve düzen bileşeni için en yüksek risk potansiyeli ise Brezilya ve Güney Afrika'da mevcuttur. Her iki ülkenin de politik risk puanları 1,50 değerinde iken en düşük risk potansiyelinde başı çeken ülkeler ise Avusturya, Kanada, Danimarka, Hollanda, İsveç, İrlanda ve Birleşik Krallık'tır. Bu ülkelerin risk puanları atanan en yüksek risk puanı olan 6,00'dır. 2017 yılında ise Kanada (5,50) ve Birleşik Krallık (5,00) hariç diğer ülkelerin risk puanlarında azalış meydana gelmiştir. 2003 yılı için etnik gerilimler bileşeninde 45 ülke içinde en yüksek risk potansiyeline sahip olan ülkeler ise Cezayir, Hindistan, Libya ve Rusya iken en düşük risk potansiyeline sahip olan ülkeler arasında ise Güney Kore, Polonya ve Singapur yer almaktadır. Örnek olarak 2003 yılında Cezayir'in risk puanı 2,00 iken 2017 yılında 3,50'ye yükselmiş ve risk potansiyeli düşmüştür. Hükümetin halkına karşı ne ölçüde duyarlı olduğunu değerlendiren demokratik hesap verebilirlik bileşeninde 2003 yılı için en yüksek risk puanına sahip olan ülkeler Belçika, Kanada, Danimarka ve Yunanistan'ında içinde bulunduğu Avrupa Birliği'ne üye olan ülkeler gösterilebilmektedir. İlgili ülkelerin risk puanları 6,00'dır. En düşük risk puanına sahip olan ülkeler arasında Libya ve Kazakistan yer almaktadır. Her iki ülkenin de risk puanları 1,00'dır. 2017 yılında Libya'nın risk puanı bir puan yükselmiş iken Kazakistan'ın risk puanı ise yarım puan artmıştır. Son olarak bürokrasi kalitesi bileşenini yorumlamak gerekirse ilgili bileşene atanan en yüksek risk puanı 4 olmaktadır. 2003 yılı için 45 ülke içinde en yüksek risk puanına sahip olan ülkeler arasında İsviçre, Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık gösterilebilirken en düşük risk puanına sahip olan ülkeler arasında Romanya, Libya ve Yemen gösterilebilir. Yemen'in 2003 ve 2017 yıllarında aldığı risk puanları (1,00) değişmemiştir. Bu durum Yemen'in kuvvetli bir bürokrasiden yoksun olduğu yönünde çıkarım yaptırabilmektedir.

Literatür taraması yapıldığında politik riske yer veren çalışmalarda daha çok politik risk ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkinin analize konu edildiği görülmektedir. Bu konudaki ilk çalışmalardan biri olan Tuman ve Emmert'in 1999 yılında yapmış oldukları araştırma gösterilebilir. Yazarlar, Japonya'nın Latin Amerika'da yapmış olduğu doğrudan yabancı yatırımların ekonomik ve politik belirleyicilerini analiz ettikleri araştırmalarında 1979-1992 dönemini temel almışlardır. Analizin sonucunda Japonya'nın doğrudan yabancı yatırımlarının belirleyicileri arasında piyasa büyüklüğü ile politik riskin yer aldığını tespit etmişlerdir. Bir diğer politik risk ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi test eden çalışmada Asiedu (2006), 22 Sahra-Altı Afrika ülkesi için 1984-2000 dönemi boyunca yolsuzluk ve politik istikrarsızlığın doğrudan yabancı yatırımları caydıran unsurlar olduklarını tespit etmiştir.

Bununla birlikte politik risk ile turizm arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma da mevcuttur (Poirier, 1997; Brown, 2000; Muzindutsi ve Manaliyo, 2016; Alola vd., 2019; Ghalia vd., 2019). Ghalia vd., (2019) 2005-2014 dönemi için düşük politik risk potansiyelinin turist akışları üzerinde olumlu bir etkisi olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Muzindutsi ve Manaliyo, 2016 Güney Afrika için, Alola vd., 2019 Türkiye için politik riskin turist akımlarında etkili olduğunu rapor etmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımlara ve turizm akışlarına kıyasla politik riskin uluslararası ticarete etkisini analiz eden çalışma ise son derece azdır. Politik riskin uluslararası ticaret üzerindeki etkisini analiz edenlerden biri olan Oh ve Reuveny (2010), 1985-2003 dönemi için 116 ülkeyi kapsayan araştırmalarında politik riskin, uluslararası ticaret üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Politik risk ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi analiz eden bir diğer çalışma ise Goswami ve Panthamit (2022) tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar, 1984-2015 dönemi boyunca Tayland ve 132 ticaret ortağı arasındaki ikili ilişkiye odaklandıkları çalışmalarında politik riskin 12 bileşeninden biri olan ordunun siyasetteki rolünün ikili ticaret akışlarını azaltmada önemli bir etkisi olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Türkiye ile ilgili literatür incelendiğinde politik risk ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışma çok azdır. Emir vd., (2013) Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların belirleyicilerini 1992-2010 dönemi için incelemiş ve politik risk ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında negatif bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Politik risk ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmacılar ise Bilgin vd.,

(2018)'dir. Araştırmalarında Türkiye'nin İslam Kalkınma Bankasına üye olan 43 ülkeye ihracatında politik riskin nasıl bir etkisi olduğunu test etmişler ve hükümet istikrarsızlığının Türkiye'nin dış ticareti üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu saptamışlardır. Gozgor vd., (2017) ise politik riskin alt bileşenlerinden ordunun siyasetteki rolünün azalması ile gelen turist akışının arttığını 1984-2014 dönemi için göstermiştir.

Bu çalışmada partner ülkelerdeki politik riskin Türkiye'nin dış ticaretine etkisini belirlemek için 2003-2017 dönemi boyunca Türkiye ve 45 ticaret ortağı arasındaki ikili dış ticaret ilişkisine odaklanılmış ve panel çekim modeli çerçevesinde bir tahmin yapılmıştır. Türkiye'nin toplam ikili dış ticareti, Türkiye'nin ve partner ülkelerin kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasılası, reel döviz kuru, mesafe, ortak sınır, Avrupa Birliği'ne üyelik ve risk faktör endeksi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Ek olarak analizde politik riski oluşturan on iki bileşenin etkileri ayrı ayrı incelenmiştir. Literatürde genellikle politik riskin kaynaklarından olan terörizm ya da bileşenleri arasında yer alan yolsuzluk, iç ve dış çatışma gibi değişkenlerin modele dâhil edildiği görülmektedir. Bu çalışma ise politik riskin 12 bileşeni tarafından oluşturulan risk faktör endeksinin yer verilmesi ile mevcut literatürden ayrılmaktadır.

Bu çalışma Türkiye'nin dış ticaret ortaklarındaki politik riskler ile Türkiye'nin dış ticareti arasındaki ilişkiyi analiz ederek katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda iki gelişme konunun önemini arttırmaktadır. Birincisi, Türkiye'nin son on yıllarda dış ticaret kompozisyonunda Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkelerinin payının giderek artmış olmasıdır. Örneğin, Türkiye'nin toplam dış ticaret hacminde MENA ülkelerinin payı 2003 yılında % 11,21 iken, 2017 yılında ise % 15,78'e yükselmiştir. İkincisi ise Türkiye'nin dış ticaret partneri olan ülkelere son yıllarda görülen istikrarsızlıklardır. 2010 yılında başlayan Arap Baharı ile birlikte MENA ülkelerinde süren istikrarsızlık ve risk ortamı, yakın coğrafyada kimi zaman ortaya çıkan çatışma ve istikrarsızlık ortamı ile birleşmektedir.

Çalışmanın kalan kısmı şu şekilde düzenlenmiştir: Birinci bölümde ilk olarak risk hakkında yapılmış tanımlamalara, risk türlerine ve ülke riskine yer verilmiştir. Daha sonra analizin ana konusunu oluşturan politik riskin tanımlamalarından, iç ve dış kaynaklarından, uluslararası ticaret ile ilişkisinden ve son olarak ise politik riskin değerlendirilmesinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde çekim modeli ve politik risk

hakkındaki çalışmaların yer aldığı literatür incelemesi sunulmuştur. Üçüncü bölümde çalışmanın veri seti, yöntemi ve çalışmadan elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Son bölümde ise sonuçlar yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

POLİTİK RİSK

1.1. Riskin Tanımı

İlk kez 15. yüzyılda Merkantilizm¹ akımıyla kullanılmaya başlanan “risk”, Portekizce kökenli bir sözcüktür. O dönemlerde tacirlerin yeni yerler keşfetme amacıyla deniz aşırı ülkelere yaptıkları seyahatler korsanların gemileri yağmalaması ya da şiddetli fırtınaların baş göstermesi ihtimali ile sürmekteydi. Bu durum tacirler için tam anlamıyla bir risk demektir (Yanartaş, 2010: 4-5). Bununla beraber, literatürde risk ile ilgili birçok tanım bulunmaktadır. Risk, beklenen veya arzu edilen bir sonuçtan olumsuz bir sapma olasılığının bulunduğu bir durumdur (Vaughan, 2008: 2). Bir başka tanıma göre ise; gerçekleştirilen yatırımların kaybedilme tehlikesine risk adı verilmektedir (Kınalı, 2006: 82). Risk için yapılan tanımlar çok fazla olmakla birlikte aşağıda belirlenen ana noktalar şunlardır (Kınalı, 2006: 82):

1. Risk, kaybedilebilirliktir.
2. Risk belirsizliktir.
3. Risk, asıl sonucun beklenenden farklılığıdır.
4. Yönetilebilir bir olgudur.
5. Zamanla değişir.
6. Sonuç üzerinde olumsuz bazen de olumlu etkileri vardır.

“Risk” sözcüğünün bilimsel kökeni çok eskiye dayanmakla birlikte sıklıkla “belirsizlik” ile karıştırılmaktadır. Risk ve belirsizlik kavramları arasında ayrımlar olmasına rağmen genellikle aynı manada kullanılmaktadır. Risk kavramını literatürde ilk ele alan iktisatçılardan biri olan Frank Knight, çalışmasında risk ve belirsizlik arasındaki farkı vurgulamıştır. Knight, çalışmasında riskin ölçülebilir bir olasılık olduğunu belirsizliğin ise ölçülemeyen bir olasılık olduğunu ifade etmiştir (Knight, 1921: 20). Belirsizliğin riskten kesinlikle farklı bir konuma yerleştirilmesini dile getiren Knight, riskin önceden hesaplanabilir bir olasılık olması nedeniyle maliyet olarak ele alınabileceğini ve sigortalanabileceğini söylemiştir. Örnek olarak bir şampanya

¹ 16. ve 18. yy. arasında dünyada oldukça etkili olan merkantilizm akımı bilhassa feodalitenin zayıflaması ile birlikte yerine ulusal devletlerin inşa edildiği bir devirde ortaya çıkmıştır. Merkantilistlere göre zenginliğin ana kaynağını altın ve değerli madenler oluşturmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. (Seyidoğlu, 2020: 24-25).

fabrikasındaki şişelerin patlama yüzdesinin önceden tahmin edilmesini vermiş olup bu hasarın maliyet hesaplarına eklenebileceğini ve patlama sonucunda meydana gelen yangının sigortalanabileceğini belirtmiştir. Riskin aksine belirsizliğin ise sigortalanamayacağını da eklemiştir (Brouwer, 2002: 92). French ve Gabrielli (2004)'e göre belirsizlik, Karar verildiği sırada bir girişimin sonucu hakkında bilinmeyen herhangi bir şeydir (French ve Gabrielli, 2004: 485). Riski belirsizlikten ayıran birçok nokta olduğu görülmektedir. İki olasılığı birbirinden ayıran en önemli nokta ise riskin öngörülebilir olması iken belirsizliğin ise gelecek hakkında bir çıkarımda bulunamama durumu yani geleceğin bulanıklığı olarak da ifade edilebilir.

1.2. Risk Türleri

Aynı zamanda, risk kavramının çeşitli türlerinden bahsetmek mümkündür. Öncelikle, literatürde risk, sistematik risk ve sistematik olmayan risk² biçiminde ikiye ayrılmaktadır (Özbilgin, 2012: 88). Firmaların müdahalede bulunamadığı yani kontrolleri dışında gerçekleşen³ ve bütün ekonomiyi kapsayan risklere sistematik risk adı verilmektedir (Usta ve Demireli, 2010: 26). Sistematik risk, ekonomik, sosyal ve politik ortamdaki değişiklikleri içermektedir (Demirtaş ve Güngör, 2004: 104). Sistematik riskler, enflasyon riski, kur riski, faiz oranı riski, piyasa riski ve politik risk olarak sıralanabilmektedir (Tanrıöven ve Aksoy, 2011: 120).

i) Enflasyon Riski: Enflasyon, fiyatlar genel seviyesindeki devamlı artış şeklinde tanımlanırken diğer bir ifadeyle paranın satın alma gücündeki devamlı düşüş anlamına gelmektedir (Cesur, 2006: 87). Paranın satın alma gücünde durmadan düşüşler yaşanması yatırımcılar için olumsuz bir ortam yaratabilmektedir. Enflasyon nedeniyle yatırımcıların olumsuz etkilenmesi ve yatırımların belirsiz konuma düşmesi enflasyon riski olarak tanımlanmaktadır (Demireli, 2007: 125).

ii) Kur Riski: Döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmaların işletmelerin nakit akışlarında değişikliğe sebep olması kur riski olarak ifade edilebilmektedir (Ketboğa, 2019: 178). İşletmelerin yüksek kur riskine maruz kalması döviz kurunda şiddetli dalgalanmaların olması durumunda geçerli olmaktadır (Çiftçi ve Yıldız, 2013: 94).

² Sistematik olmayan risk, belirli bir endüstriyi ilgilendiren bir risk olup finansal risk, endüstri riski ve yönetim riskinden oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Demirtaş ve Güngör, 2004: 104).

³ Detaylı bilgi için bkz. (Demirtaş ve Güngör, 2004: 104).

iii) Faiz Oranı Riski: Faiz oranlarındaki oynaklıklar nedeniyle bankaların bu durumdan kötü etkilenmesi ve bankaların gelirlerinde düşüşlerin teşekkül etmesi durumu olarak ifade edilebilmektedir (Aslan, 2009: 34).

iv) Piyasa Riski: Piyasa riski, piyasada dalgalanmaların meydana gelmesi sonucu yatırımların bu dalgalanmalardan büyük oranda etkilemesi ve yatırımcının arzu ettiği kazancı sağlayamaması olarak ifade edilmektedir (Özbilgin, 2012: 88).

v) Politik Risk: Ev sahibi ülkede ya da uluslararası alanda meydana gelen politik değişikliklerin işletmenin yatırımlarına etkisinin olumsuz olması ile birlikte ilgili yatırımlardan elde edilecek getirilerde olası kayıplar şeklinde nitelendirilmektedir (Oral ve Yılmaz, 2017: 194). Sistematik risk türlerinden biri olan politik risk bir sonraki bölümde detaylı olarak tanıtılacaktır. Ancak öncesinde diğer bir sistematik risk türü olan ülke riskinden bahsedilmesi gerekmektedir. Yapraklı ve Güngör (2007) çalışmalarında ülke riskinin sistematik risk içinde yer aldığından bahsetmiştir (Yapraklı ve Güngör, 2007: 200).

1.2.1. Sistematik Bir Risk Türü: Ülke Riski

Literatürde sıklıkla adı geçen sistematik risk, işletmelerin kontrol edemediği ve kaçınılması zor olan bir risktir (Dayı, 2020: 2). Sistemden kaynaklı riskler olarak da betimlenebilen sistematik risk, yatırımcıları yakından ilgilendiren ülke risklerini de kapsamaktadır (Aksoylu ve Görmüş, 2018: 16). Bir ülkenin ekonomik, finansal ve politik koşullarından dolayı sınır ötesi borçlarını eksik ödeme ya da hiç ödeyememe olasılığı ülke riski olarak ifade edilmektedir (Ayaydın vd., 2016: 67). Ülke riskini belirleyen üç adet değişken bulunmaktadır. Bu değişkenlerden biri olan ekonomik risk, bir ülkenin ekonomik kuvvetini ve zayıflıklarını ölçme fırsatı sağlamakta olup ekonominin kuvvetli yanları ve zayıf yanları ekonomik risk bileşenlerine bir risk puanı atanma şeklinde saptanmaktadır (Tükenmez ve Kutay, 2016: 632). Finansal risk değişkeni ise bir ülkenin finansal ve ticari yükümlüklerini ne derece yerine getirebildiğini ölçme olanağı tanımaktadır. Bir diğer ülke riskini belirleyen politik risk değişkeni ise hükümet istikrarı, sosyoekonomik koşullar, yatırım profili, iç ve dış çatışma, yolsuzluk, ordunun siyasetteki rolü, dini ve etnik gerilimler, kanun ve düzen, demokratik hesap verebilirlik ve bürokrasinin kalitesi gibi bileşenlerin yardımı ile ev sahibi ülkenin politik koşullarının değerlendirilmesini sağlamaktadır (Yapraklı ve Güngör, 2007: 200-201). Ev sahibi ülkenin politik durumunun değerlendirilmesi bilhassa Afganistan ve Pakistan gibi az

gelişmiş ülkelerde yatırım gerçekleştirecek olan işletmeler açısından ehemmiyetli bir durum olmak ile birlikte bu işletmelerin ilgili ülkelerde risk oluşturabilecek tüm faaliyetleri iyi bir şekilde analiz etmeleri gerekmektedir. Şimdilik ev sahibi ülkenin politik durumlarını bir kenara bırakıp ülke riskine biraz daha açıklama getirmek faydalı olabilir. Literatürde çoğunlukla ülke riskinin politik, sosyal ve ekonomik unsurlardan meydana geldiğine dair bir fikir birliği bulunmaktadır (Oetzel vd., 2001: 129).

Politik Unsurlar: Savaş, iç ayaklanmalar, ideolojik farklılıklar, ekonomik çıkar çatışmaları, politik kutuplaşmalar, terör olaylarının sonucunda yaşanan iç karışıklıklar vb.

Sosyal Unsurlar: İç savaş, etnik farklılıkların neden olduğu karışıklıklar, sosyal sınıflar arasında yaşanan gerginlikler, gelir dağılımındaki eşitsizlikler vb.

Ekonomik Unsurlar: İhracat gelirlerinde düşüş, üretim maliyetlerindeki artış, grevler vb. (İleri, 1999: 115-116).

1.3. Politik Riskin Tanımı ve Kapsamı

Politik risk iktisat literatüründe sıkça karşılaşılan bir terimdir. Politik riskin ilk izlerine 17. yüzyılda rastlanılsa da, bu kavramın bilimsel ekonomik literatürde kabulü 1960'lı yıllarda meydana gelen politik olaylarla ilişkilidir. İkinci Dünya savaşından sonraki dönemde uluslararası işletmeler milliyetçiliğin etkilerini taşıyan politik riskler ile mücadele etmişlerdir. O dönem Güney Amerika, Afrika, Ortadoğu ve Güneydoğu Asya'da faaliyet gösteren uluslararası işletmeler özel mülklerin kamulaştırılması sonucunda makro nicelikte mevcut mülklerini kaybetmişlerdir (Furtana, 2020: 70).

Politik risk, uluslararası işletmeler açısından oldukça yaygın bir sorun olup işletmeler yatırım kararlarında politik risk unsurlarının önemini gün geçtikçe daha fazla kavramaktadırlar (Robock, 1971: 6). Literatürde politik risk ile ilgili birçok tanım yer almakla birlikte, politik riskin genellikle politik eylemlerin arzu edilmeyen sonuçları olduğu hususunda bir fikir birliği bulunmaktadır (Kobrin, 1979: 67). Politik riski anlamaya yönelik ilk çalışmalar, ev sahibi hükümetin temel oyuncu ve uluslararası işletmelerin hedef olduğu ikili ilişkilere odaklanmıştır (Simon, 1984: 125).

Robock uluslararası alanda politik riskin, iş ortamında süreksizlikler meydana geldiğinde, tahmin edilmeleri güç olduğunda ve politik değişikliklere neden olduğunda ortaya çıktığını ifade etmiştir. Dahası bu değişikliklerin risk yaratması için bir işletmenin kârını ve diğer amaçlarını kayda değer ölçüde etkilemesi gerektiğini de eklemiştir.

Bununla birlikte politik risklerin firmadan firmaya değiştiğini ve bir firma için politik risk oluşturmanın diğer bir firma için politik risk oluşturmadığını ifade etmiştir. Bu durumu imtiyaz sözleşmelerindeki ani değişiklikler açısından örneklendirmiş olup petrol şirketleri için bu değişikliklerin politik risk oluşturduğunu ancak meşrubat üreticileri için hiçbir anlam ifade etmediğini de eklemiştir (Robock, 1971: 7-8). Franklin R. Root, “Uluslararası bir ticari operasyonda kâr potansiyeli veya varlık kaybına neden olabilecek yurtiçi veya yurtdişında her türlü politik olayın (savaş, ihtilal, darbe, kamulaştırma, vergilendirme, devalüasyon⁴, kambiyo kontrolleri, ithalat kısıtlamaları gibi) olası oluşumu” olarak tanımlamıştır (Kobrin, 1979: 68). Bu tür politik olaylar yatırımcıları fazlasıyla etkilemekte ve mal varlıklarında büyük oranda erimeler yaşamaktadırlar. Örneğin İnan ve Nikaragua’da meydana gelen devrimler sonucu önemli seviyede yabancı yatırımcı milyonlarca dolarlarını kaybetmiştir (Simon, 1984: 124). Öte yandan her zaman böyle bir durum söz konusu olmamaktadır. Herberg, İtalya’da hükümetlerin sıkça değişmesine rağmen uluslararası şletmelerin yatırım kararından dönmediklerini, aynı şekilde iç savaşın doruk noktasında olduğu Angola’da yaşanan politik istikrarsızlık sebebiyle bu arenada faaliyet gösteren yabancı petrol şirketlerinin yatırım kararından vazgeemediklerini belirtmiştir (ilingir, 2004: 32).

Fitzpatrick, politik risk tasvirlerini dört ana gruba ayırmıştır (Fitzpatrick, 1983: 249-250; Kettis, 2004: 20-21):

1. Politik risk, politik ortamdan kaynaklanmakta ve uluslararası şletme için bir risk oluşturmaktadır.
2. Politik risk, egemen güçlerin müdahalesi ya da kimi zaman egemen güçler tarafından herhangi bir eylemde bulunulmaması biçiminde belirtilmektedir.
3. Belirli bir şletmeye yönelik olan kısıtlamalar ya da politik eylemler politik risk olarak belirtilmektedir.
4. Politik risk çevre boyutuyla ele alınıp Robock’un meşhur tanımı ile eşleşmektedir. Robock, iş çevresinde politik değişimlerden kaynaklanan süreksizlikler oluştuğuunda politik riskin ortaya çıkacağını ve belirli bir şletmenin kârı ve hedefleri bu değişikliklerden önemli ölçüde etkileniyorsa riskin yaratılacağını ifade etmiştir.

⁴ Devalüasyon, sabit kur rejimlerinde hükümetin kararı ile resmi döviz kurunun yükseltilmesi hadisesi (ulusal paranın diş değerinin düşürülmesi) olarak ifade edilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. (Seyidoğlu, 2020: 499).

Bu dört grup, politik ortamda oluşan ani değişiklere odaklanma açısından benzerdir (Fitzpatrick, 1983: 250). Sıklıkla kayıp olasılığını belirten politik risk, diğer risk türlerine benzer şekilde kayıplara ya da kazançlara da yol açabilmektedir. Örnek olarak 1966 yılında Arjantin ve Endonezya’da meydana gelen şiddetli politik değişikliklerin uluslararası iş çevresine olumlu etkisi gösterilebilir (Robock, 1971: 7).

1.3.1. Politik Riskin Kaynakları

Haner çalışmasında politik riski kaynakları açısından iç kaynaklı politik riskler ve dış kaynaklı politik riskler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Haner (1979)’e göre politik risk, siyasi klikler arasında iktidar mücadelesi, hükümetin yönetimde kalmak için sansür vb. önlemlere başvurması, aşırı sol grupların yönetimi devralması sonucu gerçekleşen kamulaştırma faaliyetleri gibi iç nedenlerden kaynaklanmakta iken dış kaynaklar ise sınır çatışmaları, ambargo⁵ ve ayrımcı vergilendirme gibi uygulamaları içermektedir (Haner, 1979: 19-21).

1.3.1.1. İç Kaynaklı Politik Riskler

İç kaynaklar, ülke dâhilinde olup ev sahibi hükümetin yabancı bir işletmeyi kamulaştırması ya da ilgili işletmenin faaliyet alanlarını kısıtlaması gibi hükümet eylemlerini ve ülke içinde boy gösteren din ve sınıf çatışmalarını kapsamaktadır (Alon ve Herbert, 2009: 129). İç kaynaklı riskler, “Hükümet Riski” ve “Siyasi Ortam Riski” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Yılmaz, 2017: 40).

Hükümet Riski

Ev sahibi ülke hükümetinin, ulusal politikalarında birdenbire değişikliklere gitmesi nedeniyle baş gösteren bu politik risk, en göze çarpan risk türlerinden biridir (Özdemir, 2010: 28). Politik riski konu alan ilk çalışmalarda ev sahibi hükümetin temel oyuncu, uluslararası işletmelerin de hedef olduğundan bahsedilmişti. 1950 ile 1960 dönemlerinde ev sahibi hükümet, işletmelerin faaliyetlerine getirilen kısıtlamalarda önemli bir rol oynamıştır. 1960’lı yıllarda özellikle bağımsızlığını yeni kazanmış olan ülkelerde yabancı yatırımlara yönelik kamulaştırma, müsadere ve millileştirme gibi

⁵ Ambargoya örnek olarak 1973-1974 dönemi Arap petrol ambargosu gösterilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Simon, 1982: 67).

yöntemler⁶ ağırlık kazanmıştır (Howell ve Chaddick, 1994: 72). Ev sahibi hükümetin herhangi bir işletmenin ticari faaliyetlerinde kısıtlamalar yapmasının altında yatan en önemli sebeplerin ulusal çıkar, ulusal egemenlik, ulusal kimlik gibi ögeler olduğu hakkında bir teori bulunmaktadır (Simon, 1984: 125). Ev sahibi hükümetin temel oyuncu olduğu bu durum, 1970'lere kadar sürmüş olup 1970'lerin başlarında ise oyuna ana ülke hükümeti de dâhil olmuştur. Böylece çok uluslu işletmeler yatırım kararı verirken ana ülke hükümetinin tepkisini de hesaba katmaya başlamışlardır. 1980'lere gelindiğinde ise piyasaya yeni oyuncular eklenmiştir. Küresel ve bölgesel politik aktörler ile uluslararası aktörlerin de yer aldığı bu grup, işletmenin yatırım kararlarını etkileyebilecek ve risk kaynağı oluşturabilecek birçok aktörün bulunduğu alanda kendilerine yer edinmişlerdir (Robinson, 1981: 13-16). Bir diğer iç kaynaklı risk olan siyasi ortam riskine geçmeden önce ev sahibi hükümetin işletmelere yönelik uyguladığı kamulaştırma, müsadere ve millileştirme yöntemleri hakkında bilgi verilecektir. Dünya Bankası, politik risklerin kamulaştırma ve millileştirmeyi de kapsayan yöntemlerden dolayı meydana geldiğini ifade etmiştir (World Bank Group, 2011: 21).

Kamulaştırma ve Millileştirme

Hükümet kamulaştırma ve müsadere yöntemi ile herhangi bir işletmeyi devralmaktadır. Ancak iki yöntem arasında belirgin bir fark vardır. Kamulaştırma yöntemi ile işletmeye belirli bir tazminat ödenirken müsadere yönteminde ise tazminat ödenmemektedir. Robock, çalışmasında kamulaştırmanın yasal bir hak olduğundan bahsetmiş ve kamulaştırmaya, 1967 yılında Kongo'da faaliyet gösteren Union Miniere madencilik şirketinin varlıklarına el konulmasını örnek olarak göstermiştir. Kamulaştırma haricinde millileştirme adında da ayrı bir kavram bulunmaktadır. Millileştirme, içinde bir sürü kamulaştırmayı barındıran bir yöntem olması ile birlikte belirli bir alanda faaliyet gösteren bütün işletmelerin devralınması olarak ifade edilmektedir. Örneğin İngiltere'deki çelik sanayisine el konulması bir millileştirme yöntemidir (Robock, 1971: 13). Millileştirme için, belirli bir endüstriye yönelik olması nedeniyle mikro nitelikte bir politik risk de denilebilir. Mikro nitelikli politik riskler ileriki bölümlerde bahsedilecektir.

⁶ Sanayileşmiş ülkelerde bu risklerin oluşma ihtimali daha düşüktür. Sanayileşmiş ülkelerde lisans gereklilikleri, çevre standartları ve fiyat kontrolleri gibi daha ölçülü riskler beklenmektedir. Detaylı bilgi için bkz. (Simon, 1984: 127-128).

Siyasi Ortam Riski

Siyasi ortam riski, sık iktidar değişikliği, grevler, ayaklanmalar ve zıt fikirli taraflar arasında yaşanan çatışmalar doğrultusunda ortaya çıkabilen istikrarsızlıklardan meydana gelmektedir (Simon, 1984: 128-129). Siyasi ortam riskine örnek olarak 2013 yılında Mısır Cumhurbaşkanı Nursi'nin darbeyle indirilmesi sonucu Nursi taraftarları ve zıt fikirli kişiler arasında ortaya çıkan çatışmalar gösterilebilir (Özbozkurt, 2020: 416). Bir ülkede iktidarda yaşanan sık değişiklikler beraberinde rejim değişiklerini getirebilir. Rejim değişikliğinden memnun olmayan kişiler haklarını aramak için grev yapabilir ya da ayaklanma gibi yöntemlere başvurabilir. Tüm bunlar siyasi bir ortam riski yaratmakta ve o ülkeye yatırım yapan işletmeleri ziyadesiyle etkilemektedir.

1.3.1.2. Dış Kaynaklı Politik Riskler

Dış kaynaklı politik riskler, ev sahibi ülke dışında ortaya çıkan her türlü politik risklerdir (Alon ve Herbert, 2009: 129). Vergilendirme politikaları, ekonomik yaptırımlar, sınır çatışmaları, misilleme ve savaş gibi risk türleri örnek olarak verilebilir (Simon, 1984: 128-129). Dış kaynaklı politik riskler, “Ana Ülke Riski” ve “Uluslararası Ortam Riski” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Yılmaz, 2017: 40).

Ana Ülke Riski⁷

Bu bölümde ana ülke kavramı ile işletmelerin ya da firmaların merkezinin bulunduğu yer kastedilmek istenmektedir (Güven, 2007: 6). Ev sahibi ülke ile karıştırılmaması gereklidir. Ev sahibi ülke yatırıma ev sahipliği yapan ülkedir (Saray, 2011: 382). İşletmelerin merkezinin bulunduğu yer yani ana ülkede riskler oluşabilmektedir. Ana ülke riskleri hakkında bir çıkarım yapmak gerekirse ana ülke ile ev sahibi ülke arasında bazı nedenlerden dolayı gerilimler ortaya çıkabilir. Bu gerilimler ana ülke hükümetinin ilgili ülkelere yatırımı yasaklaması şeklinde geri dönebilmektedir. Böyle bir durumda iki tarafta kendi çapında haklı olabilir. Ana ülke hükümeti işletmenin kârlarının ülkeye geri dönmesi konusunda bir endişe yaşayabilirken işletme ise ev sahibi ülkede büyük bir yatırım fırsatının kaçırılması konusunda endişe yaşayabilir. Ayrıca işletmelerin ana ülkede karışlaştıkları başka bir risk daha mevcuttur. Terör faaliyetleri olarak adlandırılan bu risk işletmeleri oldukça etkilemektedir (Simon, 1984: 127). Eğer bir ülkede terör faaliyetleri fazlasıyla ön planda ise bu durum ilgili işletme için büyük bir

⁷ Detaylı bilgi için bkz. (Simon, 1984: 126-127).

risk anlamına gelmektedir. Terör faaliyetlerine örnek olarak, adam kaçırmaya, bombalama, rehin alma, araç kaçırmaya ve kundaklama gösterilebilmektedir (Şimşek, 2016: 330).

Uluslararası Ortam Riski

Uluslararası toplumun işletmenin yatırımlarına değil de direkt işletmeye yönelik zarar oluşturabilecek eylemleri olabilmektedir. Bu eylemlerin neticesinde işletmenin kazançlarında büyük oranda kayıplar meydana gelebilmektedir (Yılmaz, 2017: 40). Örneğin, 2010 yılında Dünya'nın en büyük gıda işleme şirketlerinden biri olan Nestle, küresel ölçekte bir kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Bir sivil toplum kuruluşu olan Greenpeace, Nestle'yi "KitKat" markalı ürününde palm yağı kullanmakla suçlamıştır. Çoğunlukla Endonezya ve Malezya'da üretimi sağlanan palm yağı ağacının meyvelerinin toplanma şekli, yağmur ormanlarını yok ediyor ve her yıl beş bin civarında orangutan ölüyordu. Nihayetinde Greenpeace Nestle'ye savaş açmış ve Sosyal Medya'da Nestle adeta bir katil olarak gösterilmiştir. Tüm bunların neticesinde 19 Mart'ta Nestle'nin hisselerinin değerinde %1.60 kayıp yaşanmıştır (<https://www.dunya.com/ozel-dosya/isim-iletisim/sosyal-donusumun-sosyal-medyasi-haberi-214766>).

1.4. Politik Riskin Makro ve Mikro Boyutu

Politik riskler boyutları açısından makro ve mikro politik riskler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Robock, 1971: 9-10). Robock, politik riski makro ve mikro politik risk olarak ayıran ilk kişi olma unvanına sahiptir (Alon ve Herbert, 2009: 129).

1.4.1. Makro Politik Risk

Makro politik risk⁸, ülkeler arasında farklılık gösteren, ev sahibi ülkedeki bütün yabancı firmalara etkisi benzer olan bir risktir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde hükümetlerin yabancı firmalara yönelik kamulaştırma eylemleri bir makro politik risk örneği olmaktadır (Emir ve Kurtaran, 2005: 40). Burada önemli bir noktaya dikkat çekmek gerekiyor. Bilindiği üzere daha önce kamulaştırmanın bir hükümet riski olduğundan bahsedilmiştir. Öyleyse bu durumda hükümet riskinin de makro nitelikte bir risk olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Robock makro politik riski şu şekilde tanımlamıştır: "Beklenmeyen ve politik olarak motive edilen çevresel değişiklikler genel

⁸ İç savaşlar, devrimler, protestolar ve toplu ele geçirmeler birer makro politik risk örnekleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Mortanges ve Allers, 1996: 304).

olarak tüm yabancı girişimlere yönelik olduğunda, risk makro niteliktedir.” Makro politik riske bir örnek Küba için verilebilir. 1959-1960 yıllarında Küba’da gerçekleşen devrim sonrası Castro hükümeti, bütün özel girişimleri devralmıştır (Robock, 1971: 9). Simon, 1982 yılında yayımladığı makalesinde makro ve mikro politik riski oluşturan unsurları birer tablo halinde sunmuş olup makro politik riskle ilgili tablo aşağıda gösterilmektedir (Simon, 1982: 67):

Tablo 1: Makro Politik Riski Oluşturan Unsurlar

	Toplum Temelli	Hükümet Temelli
İçsel →	Devrim Darbe İç savaş Hizip çatışması Etnik ve dini gerilimler Yaygın isyanlar ve terör faaliyetleri Ülke çapında grevler, protestolar ve boykotlar Kamuoyundaki değişimler Sendika aktivizmi	Millileştirme ve kamulaştırma Sürünen kamulaştırma Geri dönüş kısıtlamaları Liderlik mücadelesi Radikal rejim değişikliği Yüksek enflasyon Yüksek faiz oranları Bürokratik siyaset
Dışsal →	Çapraz ulusal gerilla savaşı Uluslararası terörizm Dünya kamuoyu Yatırımdan vazgeçirme baskısı	Nükleer savaş Konvansiyonel savaş Sınır çatışmaları İttifak değişimleri Ambargolar ve uluslararası boykotlar Yüksek dış borç servis oranı Uluslararası ekonomik istikrarsızlık

Kaynak: Simon, J. D. (1982). “Political Risk Assesment: Past Trends and Future Porspects”, *The Columbia Journal of World Business*, 17(3), s. 67.

1.4.2. Mikro Politik Risk

Robock'a göre mikro politik risk⁹, çevrede oluşan değişiklikler sadece belirli nitelikleri olan yabancı işletmelere etki ediyorsa ortaya çıkmaktadır (Robock, 1971: 10). Mikro politik riske Peru hükümetinin bakır madenlerini kamulaştırma kararı örnek olarak verilebilir (Emir ve Kurtaran, 2005: 41). Görüldüğü üzere Peru hükümetinin kamulaştırma eylemi sadece belirli bir endüstriye yönelik olmuştur. Makro politik riski mikro politik riskten ayıran en önemli nokta tam olarak bu olmaktadır. Simon (1984), makro politik risk için tablo oluşturduğu çalışmasında benzer tabloyu mikro politik risk içinde oluşturmuştur. Mikro politik risk ile ilgili tablo aşağıda gösterilmektedir (Simon, 1984: 67):

Tablo 2: Mikro Politik Riski Oluşturan Unsurlar

	Toplum Temelli	Hükümet Temelli
İçsel →	Seçici terör Seçici grevler Seçici protestolar Firmanın ulusal boykotu	Seçici millileştirme ve kamulaştırma Seçici yerleşirme Ortak girişim baskısı Ayrımcı vergiler Yerel içerik/ İşe alma yasaları Sektöre özel düzenleme Sözleşmenin ihlali Yerel rekabetin sübvansiyonu Fiyat kontrolleri
Dışsal →	Uluslararası aktivist grupları Yabancı çok uluslu şirket rekabeti Seçici uluslararası terörizm Firmanın uluslararası boykotu	Ev sahibi ülke ile ana ülke arasındaki diplomatik stres İkili ticaret anlaşmaları Çok taraflı ticaret anlaşmaları Dış hükümet müdahalesi İthalat ve ihracat kısıtlamaları Yabancı hükümet müdahalesi

Kaynak: Simon, J. D.(1982). "Political Risk Assesment: Past Trends and Future Porspects", *The Columbia Journal of World Business*, 17(3), s. 67.

Genel hatlarıyla politik risk için yapılan tanımlamalara, politik riskin kaynaklarına ve onu makro ve mikro boyutuyla ayıran noktalara bakıldığında politik risk ile yatırımlar

⁹ Belirli endüstriye yönelik ithalat kısıtlamaları ve seçici kamulaştırmalar birer mikro politik risk örnekleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Mortanges ve Allers, 1996: 304).

arasındaki ilişkilerin baskın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte politik riske maruz kalan yatırımcıların bu riskten olumsuz yönde etkilendiği ve işletmelerin yatırım kararlarında politik riskin önemli bir bileşen olduğu anlaşılmaktadır. Peki, politik riskin uluslararası ticaret ile ilişkisi nasıl bir boyuttadır? Bu soruya cevap bulabilmek adına sıradaki bölümde çalışmanın da ana konusunu oluşturan uluslararası ticaret ile politik risk arasındaki ilişkiye mercek tutulacaktır.

1.5. Politik Risk ve Uluslararası Ticaret İlişkisi

Uluslararası ticarete politik risk, sivil huzursuzluk gibi sosyal konuları içermekte olup, belirli bir şirketin kazancını olumsuz yönde etkileyebilmekte ya da iş stratejilerini güçleştirebilmektedir (Furtana, 2020: 82). Çalışmanın bu bölümünde politik risk ile uluslararası ticaret arasındaki ikili ilişkiye birkaç önemli makale üzerinden örnekler verilecektir ve bu örneklerde politik riskin uluslararası ticareti olumlu ya da olumsuz bir şekilde nasıl etkilediğine değinilecektir. Genellikle politik riskin yatırımlara etkisinin olumsuz olduğundan söz edilmişti. Tabii ki istisnalar mevcut idi ancak genel olarak olumsuz bir durum geçerlidir. Uluslararası ticarete ise bu durum değişebilmektedir. Goswami ve Panthamit (2022) çalışmalarında politik risklerin bazı kanallar yardımıyla uluslararası ticareti olumsuz şekilde etkilediğini belirtmiş ve tüm bu kanalları aşağıdaki gibi sıralamıştır (Goswami ve Panthamit, 2022: 603,607):

- 1) Mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı, yurtiçinde ve yurtdışında meydana gelen ayaklanma ve grev gibi sebeplerden dolayı engellenmektedir.
- 2) Bir ülkede yolsuzluk seviyesinin yüksek olması dosyaların işlenmesinde gecikme yaratıp ticarete ek maliyete neden olabilmektedir.
- 3) Bir ülkede ordunun siyasete dâhil olması, sivil halk arasında gerilimlerin yaşanmasına ya da ticaret koşullarının değişmesine neden olabilir.

Tüm bu risklerin dışında ticaret akışlarına etkisi olumsuz olan bir risk daha mevcuttur. Bu politik risk, hükümetlerden kaynaklanmakta olup ticarete mühim bir etkisi vardır. Hükümetlerin dış politikalarında yaşanan beklenmedik değişimler neticesinde politik risk seviyelerinde artış görülebilmektedir. Bu bağlamda önceden dostça tavırlar sergileyen hükümetler bir anda düşmanca tavırlar takınabilmektedir. Değişimle anlatılmak istenen tam olarak bu olmaktadır. Politik risklerin artması ise ticaret ile uğraşanlar için korku ortamı yaratmakta ve uluslararası ticarete azalış ile

sonuçlanabilmektedir. Bu korkuların sebepleri hükümetlerin bazı mallara yönelik ticareti engellemesi, bazı malların ise ticaretini sınırlaması gibi ihtimallerden kaynaklanmaktadır. Politik riskin ticarete olan bir diğer olumsuz etkisi ise iç ya da dış çatışmalara neden olmasından kaynaklanmaktadır. İç ya da dış çatışmalar mallara hasar verme, dağıtım geciktirme ve ulaşım altyapısını tahrip etme şeklinde ticarete zarar verebilmektedir. Bu zararların tüccarlar için maliyeti oldukça fazla olması ile birlikte bazı tüccarlar piyasayı terk ederken diğer tüccarlar ise maliyetleri telafi edebilmek amacıyla piyasada kalıp malların fiyatlarını yükseltmektedir. Yükselen fiyatlar ise mallara olan talebin azalmasına neden olmaktadır (Oh ve Reuveny, 2010: 245). Yukarıdaki bahsedilen hükümetlerin politikalarında değişiklik yaşanması ve çatışma ifadeleri akıllara siyasi ortam riskini getirmektedir. Daha önce de görüldüğü gibi siyasi ortam riski ani politika değişikliklerini ve taraflar arasında çatışmaları içermekteydi. Bu aşamaya kadar politik riskin uluslararası ticaret üzerindeki olumsuz etkisi incelendi. Ancak bilindiği gibi politik riskin uluslararası ticarete olumlu bir etkisi de olabilmektedir. Awokuse ve Gempesaw II, 2005 yılında yaptıkları çalışmalarında politik riskin uluslararası ticaret üzerindeki olumlu etkisini ithalatçı ülke boyutuyla açıklamışlardır. Araştırmacılara göre politik risk seviyesi yüksek olan ülkelerde yerli üretimin sekteye uğraması sonucu ithal mallara olan talebin artmakta olduğunu ancak bu artışın kısa dönem için geçerli olduğunu ifade etmişlerdir. Kısa dönemde artan talep uzun dönemde yerini azalan talebe bırakmaktadır. Araştırmacılar bu durumu gün geçtikçe artan politik risk seviyesinin bireylerin satın alma gücünde düşüşe neden olacağı ve ithalat miktarında azalış ile sonuçlanacağına bağlamıştır (Awokuse ve Gempesaw II, 2005: 3).

1.6. Politik Riskin Ölçülmesi

Ülke riski bölümünde ülke riskinin ekonomik, finansal ve politik risk olmak üzere üç ayrı değişken tarafından belirlendiğinden bahsedilmiş ve her bir değişken hakkında kısaca tanımlamalar yapılmıştır. Ülke riskinin ve değişkenlerinin analiz edilmesi ve ölçülmesi uluslararası işletmeler, ihracatçılar, ithalatçılar vb. ulusal piyasada faaliyet sürdüren her türlü oyuncu için önemlilik arz etmektedir (Hoti, 2003). Bu önemlilik ifadesi şu soruyu akıllara getirmektedir. Hangi kurumlar ülke risklerini değerlendirmektedir? Bu bölümde ilk olarak ülke risk değerlendirme kuruluşları nelerdir sorularına cevap aranacak daha sonra ise bu tezde kullanılan politik risk verisinin elde edildiği kuruluş olan “International Country Risk Guide” tanıtılacaktır.

1.6.1. Ülke Risk Değerlendirme Kuruluşları

Ülke risk değerlendirme üzerine çalışan çeşitli kuruluşlar mevcuttur.¹⁰ Bu kuruluşlardan birkaçı aşağıda gösterilmektedir (Oetzel vd., 2001: 132):

- Economist Intelligence Unit (EIU)
- Business Environment Risk Intelligence (BERI) S.A.
- Standard & Poor's Ratings Group
- Moody's Investors Service
- Euromoney Magazine
- Institutional Investor Magazine
- International Country Risk Guide (ICRG)
- Political Risk Services

Mevcut kuruluşların nasıl çalıştığını öğrenmek amacıyla politik risk değerlendirme kuruluşlarından olan “Business Environment Risk Intelligence” ve “Institutional Investor Magazine” seçilmiş ve bu kuruluşlar hakkında kısa bir bilgilendirme yapılmıştır:

Business Environment Risk Intelligence (BERI), 1966 yılından beri politik risk, operasyonel risk, ekonomik ve finansal risk konularında istatistikî verileri açıklamakta ve 140'tan fazla ülkede derecelendirme yapmaktadır (Hatır, 2019: 37). Institutional Investor Magazine, her altı ayda bir yapılan uluslararası bankacıların katıldığı bir ankete dayanmaktadır. Katılımcılardan 135'ten fazla ülkeyi 0 ile 100 arasında bir ölçekte derecelendirmeleri istenmektedir (Oetzel vd., 2001: 133).

Bankalar, ihracatçılar ve ithalatçılar, çok uluslu işletmeler ve diğer aktörler için uluslararası ülke risk rehberinin (ICRG) güvenilirliği yadsınamayacak bir gerçeklikte olup, ICRG tarafından hesaplanan ülke risk primleri riskleri konu alan çalışmalarda fazlasıyla kullanılmaktadır (Yapraklı ve Güngör, 2007: 206). ICRG, PRS grup¹¹ içinde yer almakta ve 3 temel risk kategorisinde (politik risk, finansal risk ve ekonomik risk) toplam 22 bileşenden meydana gelmektedir. Finansal riskin 5 alt bileşeni ülkenin finansal riskinin ölçülmesinde, ekonomik riskin 5 alt bileşeni ülkenin ekonomik kuvvetinin ölçülmesinde

¹⁰ Ayrıca bkz. (Hoti ve McAleer, 2004: 541).

¹¹ Genel itibarıyla bu bölüm PRS Group tarafından derlenmiştir.

ve son olarak politik riskin 12 alt bileşeni ise ülkenin politik koşullarının ölçülmesinde kullanılmaktadır (Howell, 2013). Politik risk en fazla 100 puan üzerinden hesaplanabilirken, finansal ve ekonomik risk ise en fazla 50 puan üzerinden hesaplanabilir. 0 ile 49.9 puan aralığı oldukça yüksek risk potansiyelini simgelerken 80 ile 100 puan aralığı ise oldukça düşük risk potansiyelini simgelemektedir (Hernández Gutiérrez, 2018: 11).

Öznel analize tabi olan politik risk derecelendirmesi her türlü politik ve sosyal özellikleri içeren 12 bileşenden meydana gelmektedir. Bu bileşenler: Hükümet istikrarı, sosyoekonomik koşullar, yatırım profili, iç çatışma, dış çatışma, yolsuzluk, ordunun siyasetteki rolü, dini gerilimler, kanun ve düzen, etnik gerilimler, demokratik hesap verebilirlik ve bürokrasi kalitesidir. Tüm bileşenlerin maksimum bir puanı mevcut olup bu puan genel politik risk değerlendirmesinde bileşenin sabit ağırlığına göre değişmektedir. Bu alt bileşenler ve kaç puan üzerinden değerlendirildiği Tablo 3'te sunulmuştur. Ayrıca bu bileşenlere minimum puan olarak ise 0 tayin edilmektedir. Genel olarak yüksek risk puanı düşük risk anlamına gelmektedir. Düşük risk puanı ise yüksek bir riske işaret etmektedir. Yani bir ülkenin risk puanı ne kadar yüksek ise o ülkenin politik koşullarının iyi olduğu, hükümetin sivil halka karşı her türlü duyarlılığı gösterdiği ilaveten çatışma vb. durumların o ülkede az yaşandığı anlamına gelmektedir (Howell, 2013).

Tablo 3: Politik Riskin Bileşenleri

SIRA	BİLEŞEN ADI	PUAN
A	Hükümet İstikrarı	12
B	Sosyoekonomik Koşullar	12
C	Yatırım Profili	12
D	İç Çatışma	12
E	Dış Çatışma	12
F	Yolsuzluk	6
G	Ordunun Siyasetteki Rolü	6
H	Dini Gerilimler	6
I	Kanun ve Düzen	6
J	Etnik Gerilimler	6
K	Demokratik Hesap Verebilirlik	6
L	Bürokrasi Kalitesi	4
TOPLAM		100

Kaynak: Howell, L. D. (2013). *ICRG Methodology*; Prs Group: Syracuse, NY, USA.

- Hükümet İstikrarı

Hükümet kamuya beyan ettiği programları yürütmekle hükümlüdür. Hükümetin bu programları yürütme kabiliyeti nedir? Hükümet ne kadar süre görevde kalmıştır? Hükümet istikrarı bu sorulara cevap arayan hükümetin hem yürütme kabiliyetini hem de görevde kalma kabiliyetini ölçen bir değerlendirmedir. Hükümet istikrarının üç alt bileşeni mevcuttur. Alt bileşenlerin her birine en yüksek 4 puan ve en düşük 0 puan risk derecesi atanmaktadır. En yüksek puan olan 4, risk potansiyelinin çok düşük olduğu anlamına gelirken en düşük puan olan 0 ise risk potansiyelinin çok yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

Alt Bileşenler:

1. Hükümet Birliği
2. Yasama Gücü
3. Popüler Destek

- Sosyoekonomik Koşullar

Kamuda oluşan sosyoekonomik baskıları değerlendirmektedir. Sosyoekonomik baskılar sosyal hoşnutsuzluğu kızıştırabilmekte ya da hükümet faaliyetlerini kısıtlayabilmektedir. Sosyoekonomik koşulların üç alt bileşeni mevcuttur. Alt bileşenlerin her birine en yüksek 4 puan ve en düşük 0 puan risk derecesi atanmaktadır. 4 puan, risk potansiyelinin çok düşük olduğu anlamına gelirken 0 puan ise risk potansiyelinin çok yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

Alt Bileşenler:

1. İşsizlik
2. Tüketici Güveni
3. Yoksulluk

- Yatırım Profili

Yatırım profili, yatırım riskini etkileyen faktörlerin bir değerlendirmesi olup diğer politik, ekonomik ve finansal risk bileşenleri tarafından kapsanmamaktadır. Yatırım profilinin üç alt bileşeni mevcuttur. Alt bileşenlerin her birine en yüksek 4 puan ve en düşük 0 puan risk derecesi atanmaktadır. 4 puan, risk potansiyelinin çok düşük olduğu anlamına gelirken 0 puan ise risk potansiyelinin çok yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

Alt Bileşenler:

1. Sözleşme geçerliliği/ Kamulaştırma
2. Kârların ülkeye geri dönüşü
3. Ödeme gecikmeleri

- İç Çatışma

İç çatışma, bir ülkede yaratılan politik şiddetin yönetim üzerindeki fiili veya potansiyel etkisi hakkında bir değerlendirme sağlamaktadır. En düşük puan mevcut bir iç savaşa işaret ederken en yüksek puan ise hükümetin halkına karşı hoşgörülü davrandığı halkın ise hükümete karşı hiçbir muhalif eylemde bulunmadığına işaret etmektedir. İç çatışmanın üç alt bileşeni mevcuttur. Alt bileşenlerin her birine en yüksek 4 puan ve en düşük 0 puan risk derecesi atanmaktadır. 4 puan, risk potansiyelinin çok düşük olduğu anlamına gelirken 0 puan ise risk potansiyelinin çok yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

Alt Bileşenler

1. İç savaş/ Darbe tehdidi
2. Terörizm/Politik şiddet
3. Sivil itaatsizlik

- Dış Çatışma

Herhangi bir ülkede görevde bulunan hükümete karşı dışarıdan gelebilecek her türlü eylem riskinin değerlendirmesidir. Bu risklere örnek olarak, diplomatik baskılar,

yaptırımlar, ticaret kısıtlamaları, sınır ötesi çatışmalar ve savaş gösterilebilir. Dış çatışmanın üç alt bileşeni mevcuttur. Alt bileşenlerin her birine en yüksek 4 puan ve en düşük 0 puan risk derecesi atanmaktadır. 4 puan, risk potansiyelinin çok düşük olduğu anlamına gelirken 0 puan ise risk potansiyelinin çok yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

Alt Bileşenler:

1. Savaş
2. Sınır ötesi çatışmalar
3. Dış baskılar

- Yolsuzluk

Politik düzende bir yolsuzluk değerlendirmesidir. Yolsuzluk, ekonomik ve finansal ortama zarar vermek, hükümet ve iş dünyasının verimliliğini düşürmek ve politika sürecinde istikrarsızlık yaratmak gibi nedenlerden dolayı yabancı yatırım için bir tehdit oluşturmaktadır. Uluslararası arenada görülen en yaygın yolsuzluk türü mali yolsuzluk olup buna ihracat ve ithalat lisansları, vergi değerlendirmeleri ve kambiyo kontrolleri ile ilişkili rüşvet talepleri örnek gösterilebilmektedir. Bu yolsuzluk değerlendirmesinde mali yolsuzlukta hesaba katılmaktadır. Ancak bu değerlendirmede patronaj¹², adam kayırma ve siyaset ile iş dünyasının şüpheli yakınlığıyla bağlantılı olan fiili ya da potansiyel yolsuzluklar ilgilenilmekte olup, bu tür yolsuzluklar karaborsanın büyümesine sebebiyet vererek yatırımcılar için büyük risk teşkil etmektedir.

- Ordunun Siyasetteki Rolü

Siyasete askeri katılımın fazla olması yüksek bir politik risk potansiyeline işaret ederken bu durum düşük bir risk puanı ile gösterilmektedir. Ordunun siyasette yer alması demokratik hesap verebilirliğin azalması anlamına gelmekte olup, ordunun siyasete dâhil olması yatırımcılar için bazı durumlarda büyük bir risk yaratmaktadır. Bu duruma örnek

¹² “Patronaj sözcüğünün kökü, Latince’dir. Bu Latince sözcüğün kökü, ‘patron’; patron sözcüğünün kökü de ‘pater’ kelimesinden gelmektedir.” Bkz. (Tatlısumak, 2016: 626). Patronaj, herhangi bir siyasi partinin iktidara gelmesiyle birlikte siyasi yandaşlık, ideoloji, adam kayırma gibi unsurlar temel alınarak önceden kamuda hizmet veren üst düzey yöneticilerin yerine yeni bireylerin tayin edilmesi anlamına gelmektedir. Bkz. (Özkanan ve Erdem, 2014: 194).

olarak askeri devralma tehdidi gösterilebilir. Ordu yönetimi devralma tehdidi ile istediği bir hükümeti göreve getirebilir ya da mevcut hükümetin politikalarında değişikliğe sebep olabilmektedir. Son olarak, kısa süreli bir askeri rejim politik istikrar yaratıp riskleri düşürebilirken, tam ölçekli bir askeri rejim ise yüksek bir politik risk sonucunu doğurmaktadır.

- Dini Gerilimler

Herhangi dine mensup bir grup, medeni hukukun yerine dini hukuku getirmeyi, inandıkları dini topluma aksettirmeye çalışıp diğer dinleri siyasi ve sosyal sürecin dışında bırakmaya istekli olabilmektedir. Böyle bir grubun yönetimde yer alması nedeniyle dini gerilimler meydana gelebilmektedir. Bu tarz bir risk iç savaş ihtimalini doğurmaktadır.

- Kanun ve Düzen

“Kanun ve Düzen” bileşenin değerlendirilmesi ayrı yapılmakta ve her bir unsura en yüksek 3 puan atanmaktadır. “Kanun” faktörünün değerlendirilmesi yapılırken hukuk sisteminin kuvveti ve tarafsızlığı ön planda tutulmaktadır. “Düzen” faktörünün değerlendirilmesi yapılırken ise halkın yasaya uyup uymadığına bakılmaktadır. Eğer bir ülke 3 puan alıyor ise o ülkede hukuk sisteminin iyi işlediği ve halkın yasalara uyduğu anlamı çıkartılmaktadır.

- Etnik Gerilimler

Etnik gerilimler bileşeni bir ülkedeki etnik gerilimlerinin seviyesini ölçmektedir. Bu etnik gerilimler ırk, milliyet ya da dil farklılıkları olarak atfedilebilmektedir. Eğer bir ülkenin risk puanı yüksek ise o ülkede gerilim seviyesi oldukça düşük olmaktadır.

- Demokratik Hesap Verebilirlik

Demokratik hesap verebilirlik bileşeni, hükümetin halkına karşı ne ölçüde duyarlı olduğunun değerlendirmesidir. Halkına karşı duyarlılık derecesi düşük olan bir hükümetin özellikle az gelişmiş bir toplumda şiddetli bir şekilde indirilme ihtimali çok

yüksektir. Eğer bir ülke otorite ile idare ediliyorsa o ülkeye düşük bir risk puanı atanmaktadır. Düşük risk puanı o ülkenin risk potansiyelinin oldukça yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Eğer bir ülke demokrasi ile idare ediliyorsa o ülkeye ise yüksek bir risk puanı atanmaktadır.

- Bürokrasi Kalitesi

Bu bileşen bir ülkenin bürokrasi kalitesinin ölçüsüdür. Bir ülkenin yüksek risk puanı alması o ülkede bürokrasinin politikada köklü değişiklikler ya da devlet hizmetlerinde yaşanan kesintiler olmaksızın yönetme kuvvetine sahip olduğu anlamına gelirken, bir ülkenin düşük risk puanı alması ise o ülkenin kuvvetli bir bürokrasiden yoksun olduğu anlamına gelmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR İNCELEMESİ

2.1. Çekim Modeli ile İlgili Çalışmalar

Uluslararası ticaret akışlarını açıklamada ampirik gücü oldukça yüksek olan çekim modeli, Jan Tinbergen (1962) ve Linneman (1966) aracılığıyla literatüre kazandırılmıştır (Kepaptsoglou vd., 2010: 1). Çekim modeline ihracatçı ülke ve ithalatçı ülkelerin gayri safi yurt içi hasılları ile mesafe değişkenini de ekleyen Tinbergen (1962)'e göre ticaret akışları ile ülkelerin GSYH'leri arasında pozitif bir ilişki mevcuttur. Mesafe için ise bu durumun tam tersi geçerlidir. Mesafenin ticaret akışları üzerinde olumsuz bir etkisi bulunmaktadır. Buna göre iki ülke arasındaki coğrafi uzaklık arttıkça ilgili ülkeler birbirleriyle daha az ticaret yapmaktadırlar (Tinbergen, 1962: 263). Linneman, 1966 yılında yayımlanan makalesinde çekim modeline nüfus değişkenini ekleyerek çekim modelini genişletme yoluna gitmiştir. O dönemde ticaret akışlarını izah etmeye yönelik kullanılmaya başlanan çekim modelinin ekonomik manada teorik bir altyapısı henüz oluşturulmamıştı (Kızıltan ve Şahin, 2020: 176). Bu bağlamda Fratianni, çekim modelini babasız bir çocuğa benzetmiş ve mevcut durumu çekim modelinin teorik bir destekten yoksun olmasına bağlamıştır. Öte yandan çekim modelinin iki ülke arasındaki ticareti açıklama gücünün son derece yüksek olduğuna dikkat çekmiştir (Fratianni, 2007: 4).

Literatürde çekim modelinin teorik yapısını analiz edip değerlendiren ve konu hakkında kayda değer öneriler getiren birçok çalışma yürütülmüştür. Bunlardan ilki Anderson (1979) tarafından yapılmıştır. Çekim modelinin teorik altyapısını sunan ilk kişi olarak, çekim denkleminin geride kalan yirmi beş yılın en başarılı deneysel ticaret aracı olduğunu dile getiren Anderson, ticarete konu olan mallara uygulanan çekim denkleminin teorik altyapısını açıklamak için çaba harcamıştır. 1979 yılında yayımlanan çalışmasında harcama sisteminin niteliklerini kullanmış ve ürünlerin menşe bölgesine göre farklılaştığı¹³ bir çekim modeli yaratmıştır (Anderson, 1979: 106-115). Anderson'un ardından Bergstrand (1985) ise çekim modelinin mikro ekonomik temellerini geliştirmeyi arzuladığı çalışmasında fiyat değişkenlerinin diğer çalışmalarda ekseriyetle dâhil

¹³ Ticareti yapılan nihai ürünlerin menşe ülkeye göre farklılık göstermesine "Armington varsayımı" adı verilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. (Lloyd ve Zhang, 2006: 1).

edilmediğini ve fiyat değişkenlerinin dışlanması çekim modelinde yanlış tanımlamaya neden olacağını ifade etmiştir. Dünya ticareti için genel bir denge modeli geliştirdiği çalışmada fiyat ve döviz kuru değişkenlerinin toplam ticaret için önemli bir etken olduğu bulgusuna erişmiştir (Bergstrand, 1985: 474-480).

Çekim modelinin teorik altyapısını geliştirmeye yönelik bir diğer çalışma ise Helpman ve Krugman (1985) tarafından yapılmıştır. Ölçeğe göre artan getiriler ile farklılaştırılmış bir ürün yapısını kullanan araştırmacılar, mevcut çalışmalarında çekim modelini teyit etmişlerdir (Martinez-Zarzoso ve Nowak-Lehmann, 2003: 295). Çekim modelinin teorik yapısına ilişkin temeller Anderson (1979), Bergstrand (1985) ve Helpman ve Krugman (1985) aracılığıyla elde edilmiş, bununla birlikte bu yazarlara ait çalışmalarda ihracatçı ve ithalatçı gelirleri yer almasına rağmen ihracatçı ve ithalatçı kişi başına düşen gelirler çekim modeline dâhil edilmemiştir (Bergstrand, 1989: 143). 1989 yılına gelindiğinde adı geçen yazarlardan Bergstrand, çekim denkleminde kişi başına gelir değişkenini de dâhil ederek çekim modelinin teorik altyapısını geliştirmeye yönelik girişimlerini ilerletmiştir (Bergstrand, 1989: 143-152). Deardorff ise birçok yazar tarafından uzun zamandır dile getirilen çekim modelinin teorik bir altyapısının bulunmadığı yönündeki eleştirilerinden etraflıca bahsetmiş ve Heckscher-Ohlin modeli çerçevesinde bir çekim modeli yaratmıştır (Deardorff, 1998: 7-31). 1970'li yıllardan sonra yazılmış olan makalelerde çekim modelinin genişletildiği ve birçok kukla değişken eklendiği görülmektedir. Genişletilmiş çekim modeli adındaki bu yeni kavram temel çekim modeline yeni değişkenlerin eklenmesi ile oluşturulmuş ve Linneman (1966), Anderson (1979) ve Bergstrand (1985) gibi yazarlar tarafından kullanılmıştır (Tekin, 2020:47). İlerleyen yıllarda çekim modeli muhtelif eklemelerle birlikte birçok yazar tarafından kullanılmış ve ticareti konu alan çalışmalarda önemli bir yer edinmiştir. Buraya kadar çekim modelinin teorik altyapısını geliştirmeye yönelik çalışmalardan kısaca bahsedilmiştir. Şimdi ise çekim modelini kullanan uluslararası alandaki çalışmalara değinilecek ve bu çalışmaları Türkiye'yi konu alan çalışmalar takip edecektir.

Uluslararası alanda çekim modelinin doğrudan kullanıldığı ilk çalışmalardan biri Aitken (1973)'e aittir. Aitken, 1951-1967 dönemi boyunca Avrupa ticaret ilişkilerini biçimlendiren asıl kuvvetleri izole etmeye çaba harcamıştır. Bu bağlamda Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) ve Avrupa Serbest Ticaret Birliği'nin (EFTA) ticaret akışları üzerindeki etkisini çekim modeline kukla değişkenler ilave ederek test etmiş ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun, Avrupa Serbest Ticaret Birliği'ne kıyasla ticaret

akışlarını arttırmada daha önemli bir etkisi olduğu sonucuna varmıştır. Thursby ve Thursby (1987) ise Linder hipotezinin ve döviz kuru oynaklığının ihracata etkisini çekim modeli yardımıyla analiz etmişlerdir. 1974-1982 dönemini ve 17 ülkeyi kapsayan çalışmalarının sonucunda, Linder hipotezinin ve döviz kuru oynaklığının ihracatı önemli derecede etkilediği yönünde güçlü kanıtlar elde etmişlerdir. 1970-1990 dönemi için 186 ülkeyi içeren ve bağımlı değişken olarak ihracata yer veren Rose (2000) ise parasal birliklerin ve döviz kuru oynaklığının uluslararası ticarete etkisini panel veri yardımıyla analiz etmiştir. Aynı para birimini kullanan ülkelerin aynı para birimini kullanmayan ülkelere kıyasla üç kat daha fazla ticaret yaptıkları sonucuna ulaşan yazar, ek olarak döviz kuru oynaklığının uluslararası ticareti caydıran bir unsur olduğunu da tespit etmiştir. Kısa bir süre sonra Glick ve Rose (2002), Rose'un 2000 yılında yapmış olduğu çalışmayı bir boyut ileriye taşıyarak parasal birlikten ayrılmanın uluslararası ticarete etkisini test etmişlerdir. 1948-1997 dönemini ve 217 ülkeyi kapsayan çalışmalarında geniş bir panel veri setini kullanan araştırmacılar, aynı para birimini kullanmaya başlayan iki ülkenin ticaret akışlarında iki kat artış meydana geleceğini saptamışlardır. Çekim modeline teknolojik mesafe kukla değişkeni ekleyerek çekim modelini genişletme yoluna giden ve 1970-2000 dönemine ait yıllık verilerle çalışan Flippini ve Molini (2003) ise Doğu Asya ülkeleri ile gelişmiş ülkeler arasındaki ticaret akışlarını test ederek teknolojik olarak birbirine yakın ülkelerin birbirleriyle daha fazla ticaret yaptıkları sonucuna erişmişlerdir.

Yukarıda zikredilen çalışmaları takiben 1985-2003 dönemine ait yıllık verileri kullanan ve çekim modelini ithalat boyutuyla analiz etmek isteyen Alam vd., (2009), Bangladeş ile 8 büyük ticaret ortağı arasındaki ilişkiye odaklanarak Bangladeş'in ithalatı için çekim modelinin geçerliliğini test etmişlerdir. Yaptıkları incelemenin sonucunda ortak ülkelerin GSYH'si ile mesafenin ithalat üzerinde olumlu bir etkisi mevcut olduğu görülmüş, bununla birlikte ortak ülkelerin nüfusunun ithalat üzerindeki etkisi tam olarak tespit edilememiştir. Khan vd., (2013) ise Pakistan ve onun önemli ticaret ortakları arasındaki ikili ilişkiye odaklanmışlardır. Bağımlı değişken olarak ticaret hacmini ve kukla değişken olarak kültürel benzerliği kullandıkları mevcut analizlerinin sonucunda ülkelerin ekonomik büyüklüklerinin ticaret hacimleri üzerinde olumlu etkileri olduğunu saptarken kültürel mesafe ve mesafe değişkenlerinin ise ticaret hacimleri üzerinde olumsuz etkileri olduğunu belirlemişlerdir. Çekim modelini ithalat boyutuyla analiz eden bir diğer çalışma ise Ngoma (2020) tarafından yürütülmüş ve önceki iki çalışmaya benzer şekilde ortak ülkeler açısından analiz gerçekleştirilmiştir. Yazar, Zimbabve ile 40 ticaret

ortasını incelediği çalışmasında Zimbabwe'nin ithalat talebinin belirleyici unsurlarını genelleştirilmiş çekim modeli yardımıyla değerlendirerek GSYH, mesafe, ortak sınır, enflasyon seviyesi ve ticarete açıklık gibi değişkenlerin ithalat talebinin önemli birer belirleyicileri olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Bu aşamaya kadar çekim modelini kullanan uluslararası alandaki çalışmalardan örnekler verilmiştir. Sırada ise Türkiye'de yapılmış çalışmalara yer verilecektir.

Uluslararası çalışmaların yanı sıra Türkiye'de de çekim modelini temel alarak yapılan birçok çalışma mevcuttur. Söz konusu çalışmalardan birisi Tatlıcı ve Kızıltan (2011)'a aittir. Tatlıcı ve Kızıltan, 1994-2007 dönem aralığı için Türkiye'nin ihracat performansını ticari ilişkiler içerisinde bulunduğu 46 ülke ile birlikte genelleştirilmiş çekim modeli yardımıyla değerlendirmişlerdir. İhracatın bağımlı değişken olarak kullanıldığı ve kukla değişken olarak ise gümrük birliği ve ortak sınır değişkenlerinin eklendiği mevcut analizlerinin sonucunda, Türkiye ve ortak ülkelerin ekonomik büyüklüklerinin Türkiye'nin ticaret hacmi üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu, diğer yandan mesafe değişkeninin ise olumsuz bir etkisi olduğu yönünde kanıtlara ulaşmışlardır. Buna ek olarak gümrük birliği ve ortak sınır kukla değişkenlerinin ise ticaret hacminin önemli birer belirleyicileri olduğunu tespit etmişlerdir. Türkiye'nin ihracat performansının değerlendirildiği ve çekim denkleminde bağımlı değişken olarak ihracat değişkeninin yer aldığı bir başka çalışma ise Ata (2012) tarafından yapılmıştır. Yazar, 1980-2009 dönemi için Türkiye'nin toplam ihracatının % 90'ını kapsayan 67 ülke ile ticaret performansını analiz etmiş ve Türkiye'nin Avrupa ülkeleri ile olan ticaretinin potansiyelin oldukça üstünde gerçekleştiğini, komşu ülkeler ile olan ticaretinin ise potansiyelin altında kaldığını tespit etmiştir. Artan (2012) ise Türkiye'nin 15'i Avrupa Birliği'ne üye ülkeler içinde yer alan diğer 16'sı ise önemli ticaret ortakları arasında yer alan ülkeler ile ikili ticaret akışlarını belirleyen unsurları test etmiştir. 1998-2007 dönemleri için panel veri analizinin kullanıldığı incelemesine göre Türkiye'nin ikili ticaret akışlarının belirleyicileri arasında GSYH, mesafe, nüfus, ortak dile ve ortak sınıra sahip olma değişkenlerinin yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye'nin ikili ticaret akışlarını belirleyen değişkenleri tespit etmeye yönelik bir diğer adım ise Doğan ve Tunç (2015) tarafından atılmıştır. Yazarlar, Türkiye'nin Afrika ülkeleri ile dış ticaretine odaklanmışlar ve dış ticareti hangi değişkenlerin belirlediğini genişletilmiş çekim modelini kullanarak tespit etmeye çalışmışlardır. 1995-2014 dönemini ve 53 ülkeyi içeren çalışmalarında küreselleşme olgusu ile birlikte mesafelerin

anlamını kaybettiğini ve mesafenin dış ticaret üstünde pek bir öneminin kalmadığını saptamışlardır. Dahası, Afrika ülkelerinin ekonomik büyüklüğünün dış ticaret üzerinde olumlu bir etkisi olduğu yönünde bulguya da ulaşmışlardır. Işık (2016), 2004-2014 dönem aralığına odaklandığı çalışmasında Türkiye ile Şangay İşbirliği Örgütleri arasındaki dış ticaret akımlarını belirleyen faktörleri panel çekim modeli yardımıyla incelemiş ve Türkiye'nin GSYH'si ile nüfusunun ikili ticaret akımlarını arttırdığı, mesafenin ise ikili ticaret akımlarını azalttığı sonucuna ulaşmıştır. İlâveten ortak dil ve ortak sınır kukla değişkenlerinin dış ticaret üzerinde önemli etkileri olduğunu da belirtmiştir.

Maden ve Aljburi (2019), 1990-2016 dönemi için Türkiye ve Irak'ın ayrı ayrı dış ticaret hacimlerini genişletilmiş çekim modeli yardımıyla incelemişlerdir. Araştırmalarında bağımlı değişken olarak ihracat, ithalat ve toplam dış ticaret hacmini kullanan yazarlar, bağımsız değişken olarak ise GSYH, göreceli faktör donanımı, mesafe ve ortak sınır değişkenlerini kullanmışlar ve Türkiye ve Irak için ihracat, ithalat ve toplam dış ticaret modellerinde GSYH değişkeninin pozitif ve anlamlı olduğunu ortaya koymuşlardır. Göreceli faktör donanımı değişkenine Türkiye açısından bakıldığında ise ihracatın bağımlı değişken olduğu modelde istatistiksel olarak anlamlı olduğu, Irak açısından bakıldığında ise ithalatın bağımlı değişken olduğu modelde istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Dolayısıyla Türkiye'nin ihracatının endüstri-içi ticaret olarak gerçekleştiği, bunun yanı sıra Irak'ın ithalatının ise endüstriler-arası ticaret olarak gerçekleştiği belirlenmiştir.

2.2. Politik Risk Hakkında Yapılan Çalışmalar

Literatürde politik risk ile ilgili çalışmalar incelendiğinde politik riskin uluslararası ticarete etkisini inceleyen çalışmaların az sayıda olduğu, diğer yandan politik riskin doğrudan yabancı yatırımlara etkisine odaklanan çalışmaların ise literatürde yer bulduğu görülmektedir.

Literatürde politik risk ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi konu alan ilk çalışmalardan biri Tuman ve Emmert (1999) aracılığıyla yapılmıştır. Araştırmacılar, 1979-1992 dönemi için Japonya'nın Latin Amerika'da gerçekleştirmiş olduğu doğrudan yabancı yatırımların politik ve ekonomik belirleyicilerini analiz etmişlerdir. Analizin sonucunda piyasa büyüklüğü ve politik riskin Japonya'nın doğrudan yabancı yatırımlarının en önemli belirleyicileri olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Doğrudan yabancı yatırımların belirleyicilerini tespit etmeye yönelik girişimlerden bir diğeri de Bevan ve Estrin (2004) tarafından atılmıştır. Yazarlar, panel veri setini kullandıkları çalışmalarında başta Avrupa Birliği olmak üzere batı ülkeleri ile birkaç geçiş ülkeleri arasındaki doğrudan yabancı yatırımların belirleyicilerini test etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda GSYH değişkeni ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında pozitif bir ilişki mevcut iken mesafe ile ise negatif bir ilişkinin mevcut olduğunu, ilaveten ev sahibi ülke riskinin doğrudan yabancı yatırımlar için önemli bir belirleyici olmadığını ortaya koymuşlardır. Asiedu (2006) diğer çalışmaları örnek alarak ve literatürden ayrılmayarak politik istikrarsızlık ve yerel piyasaların büyüklüğü değişkenlerinin yabancı yatırımlar üzerindeki etkilerini test etmek istemiştir. 1984-2000 dönemi boyunca 22 Sahra-Altı Afrika ülkesi için panel verilerini kullanarak, piyasa büyüklüğü, doğal kaynaklar, ev sahibi ülkenin yatırım politikaları, yolsuzluk ve politik istikrarsızlık gibi değişkenlerin doğrudan yabancı yatırımlara etkisini test etmiştir. Buna göre büyük yerel piyasaların, doğal kaynakların, iyi bir hukuk sisteminin ve düşük enflasyonun doğrudan yabancı yatırımları arttırdığını, ancak yolsuzluk ve politik istikrarsızlığın ise doğrudan yabancı yatırımları azalttığını tespit etmiştir.

Önceki çalışmalardan farklı olarak analizine politik riskin 12 bileşenini dâhil eden Busse ve Hefeker (2007), 1984-2003 dönemini ve 83 gelişmekte olan ülkeyi içeren çalışmalarında politik risk, kurumlar ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yardımıyla incelemişlerdir. Yolsuzluk, demokratik hesap verebilirlik, iç ve dış çatışmalar, etnik gerilimler, kanun ve düzen ve ayrıca bürokratik kalitenin yabancı yatırımlar için önemli birer belirleyici unsurlar olduğunu tespit eden araştırmacılar, yolsuzluk ve demokratik hesap verebilirliğin diğer değişkenlere nazaran yabancı yatırımlar için çok daha önemli etkileri olduğunu da vurgulamışlardır. Tuman ve Emmert'in 1999 yılındaki çalışmasına benzer şekilde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik ve politik belirleyicilerini incelemek isteyen Amal vd., (2010), Latin Amerika ülkelerindeki doğrudan yabancı yatırımların ekonomik ve politik belirleyicilerini panel veri modeli yardımıyla analiz etmişlerdir. 8 Latin Amerika ülkesini ve 1996-2008 dönemini içeren çalışmalarında, kurumların kalitesi ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında pozitif bir ilişkinin mevcut olduğunu ve ülkelerin kurumlarının kalitesini iyileştirmesi durumunda daha fazla doğrudan yabancı yatırımlar çekebileceği yönünde sonuçlar elde etmişlerdir.

Panel veri analizinde ülkeleri gruplandırmaya yönelik adımlarda atılmıştır. Mevcut araştırmalardan biri Goswami ve Haider (2014) aracılığıyla literatüre kazandırılmıştır. Yazarlar, 1984-2009 dönemine ait yıllık verileri kullandıkları çalışmalarında 146 ülkeye yer vermişlerdir. Bu ülkeleri OECD üyesi ve OECD üyesi olmayan şeklinde sınıflandırıp politik risk faktörlerinin doğrudan yabancı yatırımlara etkisini analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre bir ülkenin OECD üyesi olup olmadığına bakılmaksızın kültürel çatışma ve ortak ülkenin ev sahibi ülkeye yönelik tutumu doğrudan yabancı yatırımları caydırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca yaygın bir görüş olan hükümet başarısızlığının doğrudan yabancı yatırımları azaltacağı yönündeki tezi de çürüten araştırmacılar, hükümet başarısızlığının doğrudan yabancı yatırımları arttırdığı yönünde bulguya ulaşmışlardır.

Daha önce politik risk ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi analiz eden çok az çalışma olduğundan bahsedilmişti. Sıradaki bölümde ise bu çalışmalara yer verilecektir. İlk çalışmalar daha çok politik riski belirleyen unsurların uluslararası ticarete etkisine odaklanmışlardır.

Politik risk ve uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi temel alan ilk çalışmalardan biri Anderson ve Marcouiller (2002) tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar yapısal bir ithalat talebi modeli kullanarak politik riski belirleyen unsurlardan biri olan ülkelerin kaliteli kurumlara sahip olmasının ticaret akışları üzerindeki etkisini analiz etmişler ve bu kurumlara sahip ülkelerin birbirleriyle daha fazla ticaret yaptıklarını tespit etmişlerdir. Bununla birlikte kalitesiz kurumların ise ticareti saptırıcı bir unsur olduğuna ayrıca dikkat çekmişlerdir. Anderson ve Marcouiller (2002)'den farklı olarak politik istikrarsızlık ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi ihracat boyutunda analiz etmek isteyen Fosu (2003), 1967-1986 dönemi boyunca 30 Sahra-Altı Afrika ülkesinde vuku bulan politik istikrarsızlıkların ülkelerin ihracat performanslarına etkisini test etmiştir. Politik istikrarsızlık ile ihracat performansı arasında negatif bir ilişkinin var olduğunu belirten yazar, istikrarsızlığın ülkelerin rekabet gücü üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu yönünde bulgulara ulaşmıştır. Longo ve Sekkat (2004), Fosu (2003)'nun çalışmasına benzer şekilde iç politik gerilimlerin ve yetersiz altyapıların Afrika içi ticaret üzerindeki etkisini test etmişlerdir. Genişletilmiş çekim modelini kullanan araştırmacılar, iç politik gerilimlerin ve yetersiz altyapıların Afrika içi ticareti caydırdığı yönünde sonuca ulaşmışlardır.

Awokuse ve Gempesaw II (2005), 1990-2000 dönemi için politik istikrarsızlıkların ABD tarım ihracatına etkisini incelemişler ve üç ayrı tür politik istikrarsızlık ölçüsü kullanmışlardır. Değişkenlerden biri hükümet krizlerinin sıklığını ölçerken diğer iki değişken toplumsal huzursuzluk ve politik şiddetleri ölçmektedir. ABD tarım ürünlerini ithal eden 87 ülkedeki politik istikrarsızlıkların etkisini ölçen araştırmacılar, politik istikrarsızlıkların ABD tarım ürünlerine yönelik dış ihracat talebini arttırdığını saptamışlardır.

Öte yandan Nitsch ve Schumacher (2004) ise politik riskin kaynaklarından olan terörizmi çalışmalarına dâhil etmişler ve terörizm ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkiye odaklanmışlardır. Araştırmacılar, 1960-1993 dönemi için 200'den fazla ülkenin yer aldığı çalışmalarında artırılmış çekim modeli yardımıyla terörizmin uluslararası ticaret üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bu bağlamda terör faaliyetlerinin ticaret hacmini azalttığını ve bir yıl içinde terör faaliyetlerinin sayısının iki katına çıkmasının ikili ticarete %4'lük bir azalmaya neden olacağını bulmuşlardır. Bir diğer terörizm ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışma ise Sezgin ve Sezgin (2018) tarafından gerçekleştirilmiştir. Terörizmin uluslararası ticaret üzerindeki etkisini 1980-2016 dönemi boyunca analiz eden araştırmacılar, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerini kapsayan incelemelerinin sonucunda terör faaliyetlerinin İsrail, Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan'ın dış ticaretinde herhangi bir etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir.

Politik risk kavramını daraltıp olaya iç ve dış çatışmalar açısından yaklaşmak isteyen Long (2008), çekim modelini kullanarak iç ve dış çatışmaların ihracata etkisini değerlendirmiştir. Yazar, 1984-1997 dönem aralığını içeren çalışmasında şiddetli silahlı çatışmalar ile iç ve dış çatışmaların ihracat üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu öne sürmüştür.

Martin vd., (2008), 1945-2001 dönemini analiz ederek iç savaş ve uluslararası ticaret arasındaki ikili ilişkiye odaklanmışlardır. Uluslararası ticaretin iç savaş riskini iki ayrı mekanizma aracılığıyla "sigorta" ve "caydırıcılık" şeklinde etkilediğine dair kanıt sunmuşlardır. Buna göre bir ülkenin ticarete açıklığı düşük şiddetli çatışma riskini arttırırken, yoğun çatışma riskini ise azalttığını ortaya koymuşlardır.

Literatürde politik risk bileşenlerinden biri olan yolsuzluk hakkında da birçok çalışma mevcuttur. Yolsuzluk ile ticaret arasındaki ikili ilişkiyi analiz eden çalışmalardan biri Dutt ve Traca (2010) tarafından yürütülmüştür. Araştırmacılar, geniş bir ülke ve

endüstri grubu için ikili ticaret akışları üzerinde yolsuzluğun rolünü araştırmışlardır. Yolsuzluğun ülkelerin ekseriyeti için ticareti caydırıcı bir etkisi olduğunu belirten Dutt ve Traca, tarife oranları yüksek olduğunda yolsuzluğun ticareti teşvik edici bir rolü olduğu sonucuna varmışlardır.

Bir diğer yolsuzluk ile ticaret ilişkisine odaklanan çalışma ise Musila ve Sique (2010) tarafından gerçekleştirilmiştir. Musila ve Sique, 1998-2007 dönemine ait yıllık verileri kullanarak yolsuzluğun Afrika ülkelerinin ihracat ve ithalat akışları üzerindeki etkisini test etmişlerdir. Yazarlar, hem Afrika ülkelerindeki hem de ticaret ortaklarındaki yolsuzluğun ihracat ve ithalat akışları üzerinde negatif bir etkisi olduğunu ve bu ülkelerde yolsuzluk seviyesinde düşüş yaşanması durumunda ülkelerin ticaret hacminin artacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Jong ve Bogmans (2011), 1999-2002 dönemi için çekim denklemini kullanarak yolsuzluğun uluslararası ticarete etkisini test etmişlerdir. Yolsuzluğu ihracatçı ülkedeki yolsuzluk ve ithalatçı ülkedeki yolsuzluk şeklinde ikiye ayıran araştırmacılar, yolsuzluğun ve sınırda uzun süre beklemelerin uluslararası ticareti caydırdığını tespit etmişler ve devamında gümrüklere sıklıkla yapılan ödemelerin de ithalatı arttırdığı bulgusuna ulaşmışlardır. Buna ek olarak düşük kaliteli kurumlara sahip ülkelerde gümrük memurlarına ödenen rüşvetin ithalatı kolaylaştıran etkenlerden biri olduğunu da belirtmişlerdir.

Politik risk ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkiye odaklanan bir diğer çalışma Oh ve Reuveny (2010) tarafından yapılmıştır. Oh ve Reuveny, 116 ülkenin 1985-2003 dönemine ait yıllık verilerini kullanarak iklimsel doğal afetlerin ve politik riskin ikili ticarete etkisini analiz etmişlerdir. Çalışmalarında bağımlı değişken olarak ithalat kullanılırken, bağımsız değişken olarak GSYH, mesafe, ortak dil, ortak sınır, nüfus, bölgesel ticaret anlaşmaları, politik risk ve iklimsel doğal afetler kullanılmıştır. Analizin sonucunda politik risk ve doğal afetlerin ikili ticarete etkisinin negatif olduğunu bulmuşlardır.

Sidek ve Hanif (2013) ise politik risk ile ithalat arasındaki ilişkiye odaklanmışlardır. 1984-2011 dönemi için Fully Modified Ordinary Least Square (FMOLS) regresyon tekniklerini kullandıkları çalışmalarında politik riskin Malezya'nın ithalatına etkisini analiz etmişlerdir. Araştırmanın sonucunda sosyoekonomik koşullar, kanun ve düzen, demokratik hesap verebilirlik ve bürokrasi kalitesinin Malezya'nın

ithalatına etkisinin önemli olduğu ancak bu etkinin oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun sebebi de bileşenlerin katsayılarının küçük olması şeklinde açıklanmıştır.

Goswami ve Panthamit (2022), arttırılmış çekim denklemi çerçevesinde ayrıştırılmış politik riskin Güneydoğu Asya Uluslar Birliği'nin (ASEAN) en önemli üyelerinden biri olan Tayland ve onun 132 ticaret ortağı arasındaki ikili ticarete etkisini 1984-2015 dönemi için test etmişlerdir. Yapılan incelemenin sonucunda Tayland ve ticaret ortaklarının reel GSYH'si, mesafe, ortak din, karayla çevrili ve ada durumunun ticaret akışlarının önemli belirleyicileri olduklarını bulmuşlardır. Ayrıca yurtiçi ve yurt dışında ordunun siyasetteki rolünün ikili ticaret akışlarını azaltmada çok büyük bir etkisi olduğunu ve bu değişkeni yurtiçinde ve yurt dışında hükümet istikrarsızlığı, olumsuz yatırım profili, iç ve dış çatışma değişkenlerinin takip ettiğini tespit etmişlerdir.

Goswami ve Panthamit (2022), kuşak yol girişimi çerçevesinde 1984-2015 dönemi için politik riskin Çin ve onun 132 ticaret ortağı arasındaki ikili ticarete etkisini analiz etmişlerdir. Özellikle Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkelerine odaklanan araştırmacılar, 12 politik risk bileşenini kullanıp “Kültürel katılık”, “Ortakların olumsuzluk duygusu” ve “Yönetim başarısızlığı” adlı üç faktörü elde etmişlerdir. İlaveten araştırmacılar tarafından kuşak yol girişiminin Çin'in ticaret akışlarını arttırmada önemli bir rol oynayıp oynamadığını analiz etmek amacıyla, çekim denklemine kuşak yol girişimi ile alakalı kukla değişkenler de eklenmiştir. Bu bağlamda kuşak yol girişiminin MENA ülkeleri ile oldukça verimli bir yapısı olduğu ve MENA ülkelerinin ticaret akışlarını arttırmada önemli bir rol oynadığı sonucuna erişmişlerdir. Bununla birlikte “Ortakların olumsuzluk duygusu” ve “Kültürel katılık” faktörlerinin ise Çin'in ticaret akışlarını azaltmada önemli birer belirleyiciler olduklarını da tespit etmişlerdir.

Türkiye ile ilgili literatür incelendiğinde, doğrudan yabancı yatırımlar ile politik risk arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar Türkiye'de de mevcuttur. Bu çalışmalar, herhangi bir ülkeye yapılacak yatırımları, söz konusu ülkenin var olan politik koşullarını gözetererek değerlendiren uluslararası çalışmaları büyük oranda örnek almış ve Türkiye ekseninde yeniden yorumlamıştır.

Emir vd., (2013), 1992:1-2010:4 dönemi boyunca Türkiye için doğrudan yabancı yatırımları belirleyen unsurları incelemişler ve politik riskin doğrudan yabancı yatırımlar

üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu saptamışlardır. Bununla birlikte reel döviz kuru ve doğrudan yabancı yatırımlar arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanamamış ve doğrudan yabancı yatırımlar ile politik risk arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırımlarını belirleyen unsurları tespit etmeye yönelik bir diğer araştırma ise Kaya (2015) tarafından yürütülmüştür. 1997:01-2010:12 dönemi boyunca Türkiye'nin test edildiği çalışmada ekonomik, politik ve finansal risklerin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada Johansen-Jeselius eş bütünleşme ve Granger nedensellik testleri kullanılarak analiz gerçekleştirilmiş ve bu bağlamda ekonomik, finansal ve politik risk ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı kanıtlanmıştır. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlardan politik riske ve finansal riskten doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu yönünde de bulgulara ulaşılmıştır.

Son olarak Bilgin vd., (2018), 1996-2015 dönemi için geleneksel çekim modelini kullandıkları çalışmalarında Türkiye'nin İslam Kalkınma Bankasına üye olan 43 ülkeye ihracatında politik riskin etkisini analiz etmişlerdir. Çalışmada ithalatçı ülkelerdeki 12 politik risk bileşeninin Türkiye'nin ihracatına etkisi göz önünde bulundurulmuştur. Analizin sonucunda ise ithalatçı ülkelerdeki hükümet istikrarsızlığının Türkiye'nin ticaret hacmine etkisinin olumsuz olduğu tespit edilmiştir.

Yukarıda muhtelif örnekleri verilen mevcut literatür incelendiğinde politik risk ile yabancı yatırımlar arasındaki ilişkinin analizlere çok fazla konu edildiği görülmektedir. Yapılan çalışmaların sonucunda sıklıkla politik riskin yabancı yatırımları caydıran bir unsur olduğu yönünde tespitler yapılmıştır. Özellikle de politik riskin 12 bileşenlerinden biri olan yolsuzluğun yabancı yatırımlara etkisinin olumsuz olduğu görülmekte iken kanun ve düzen bileşenin ise yabancı yatırımlar için önemli bir belirleyici olduğu ve yatırımları arttırdığı görülmektedir. Politik riskin, yabancı yatırımların yanı sıra turizm ile ilişkisini konu alan çalışmalar da oldukça fazladır. Bu çalışmalarda ise yüksek kaliteli kurumların turizmi arttıran bir unsur olarak hareket ettiği anlaşılmaktadır. Öte yandan politik risk ile uluslararası ticaret arasındaki ilişki incelendiğinde ise yatırımlar ve turizmde olduğu gibi politik riskin uluslararası ticarete etkisinin aynı şekilde olumsuz olduğu ortaya çıkmaktadır. Kısacası bir ülkede ordunun siyasete dâhil olması, düşük bürokrasi kalitesi, yolsuzluk seviyesinin yüksek olması, hukuk sisteminin iyi olmaması

gibi unsurların ilgili ülkenin ikili ticaret akışlarına zarar verdiği bulgusuna ulaşılmaktadır. Bunların yanı sıra bir ülkede baş gösteren terör faaliyetlerinin uluslararası ticareti caydırma konusunda etkili olduğu da görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMPİRİK ANALİZ

3.1. Çekim Modeli

Evrensel Çekim Yasası'nın mantığı, 17. yüzyılda ünlü fizikçi Isaac Newton aracılığıyla Fizik sahasında geliştirilmiştir. Daha sonra iktisat biliminde çekim modeli olarak yer alacak olan çekim yasasının matematiksel açıklaması ve deneysel uygulaması ilk olarak Hollandalı iktisatçı Jan Tinbergen tarafından gerçekleştirilmiştir (Kızıltan ve Şahin, 2020: 176).

Isaac Newton'un 1687 yılında tavsiye ettiği "Evrensel Çekim Yasası" şu şekilde formüle edilmiştir (Head, 2003: 2):

$$F_{ij} = G \frac{M_i M_j}{D_{ij}^2} \quad (1)$$

(1) numaralı denklemdeki sembollerin ne anlama geldiği aşağıda gösterilmiştir:

F_{ij} = i ve j cisimleri arasındaki çekim kuvvetini

M_i = i cisminin kütlesini

M_j = j cisminin kütlesini

D_{ij} = i ve j cisimleri arasındaki mesafe

G = Çekim sabitini belirtmektedir.

Jan Tinbergen, ülkelerin fiziki cisimler şeklinde yorumlanabileceğini ifade etmiş olup gayrisafi yurtiçi hasıla değişkeninin ülkelerin kütlelerini yani ekonomik büyüklüklerini gösterebileceğini belirtmiştir. İlaveten çalışmasında çekim yasasının paydasında yer alan mesafe değişkenini de değinmiş olup, mesafenin ülkelerin başkentleri ya da ekonomik olarak en büyük şehirleri arasındaki coğrafi uzaklık cinsinden ölçülebileceğini dile getirmiştir (Kızıltan ve Şahin, 2020: 176). Jan Tinbergen, ticaret akım denklemini basit biçimiyle aşağıdaki gibi tasvir etmiştir (Tinbergen, 1962: 264):

$$E_{ij} = \alpha_0 Y_i^{\alpha_1} Y_j^{\alpha_2} D_{ij}^{\alpha_3} \quad (2)$$

(2) numaralı denklemdeki sembollerin ne anlama geldiği aşağıda gösterilmiştir:

E_{ij} = i ülkesinden j ülkesine gerçekleşen ihracatı

Y_i = i ülkesinin GSYH'sini

Y_j = j ülkesinin GSYH'sini

D_{ij} = i ve j ülkesi arasındaki mesafeyi

α_0 = Çekim sabitini

α_1 , α_2 ve α_3 ise modelin parametrelerini temsil etmektedir.

Denklemde yer alan ve i ülkesi ile j ülkesinin ekonomik büyüklüklerini ifade eden Y_i ve Y_j değişkenlerinin ihracatı olumlu yönde etkilemesi beklenirken nakliye maliyetleri için bir vekil görevi gören mesafenin (D_{ij}) ise ihracatı olumsuz yönde etkilemesi beklenmektedir (Devadason vd., 2018: 764-765). Denklemde yer alan ve parametreleri simgeleyen α_1 , α_2 ve α_3 parametreleri, açıklayıcı değişkenler (Y_i , Y_j ve D_{ij}) ile açıklanacak değişken (E_{ij}) arasında mutlaka doğrudan orantılılık olmadığını göstermektedir. Böyle bir orantılılık ancak α 'lar 1 eşit olursa mümkün olmaktadır. Çekim sabitini temsil eden faktör α_0 'ın sayısal değeri ise değişkenlerin ölçüldüğü birimlere bağlıdır (Tinbergen, 1962: 264).

Linneman (1966) çalışmasında ise çekim modeline nüfus değişkenini de dâhil ederek çekim modelini genişletmiştir. Linneman'a göre ülkelerin ekonomik büyüklüğü GSYH'nin yanı sıra ülkelerin nüfusları ile de gösterilebilmektedir. Linneman'ın çekim modeli aşağıda yer almaktadır (Genç, 2011: 82):

$$T_{ij} = \beta_0 GDP_i^{\beta_1} GDP_j^{\beta_2} POP_i^{\beta_3} POP_j^{\beta_4} d_{ij}^{\beta_5} \quad (3)$$

(3) numaralı denklemdeki sembollerin ne anlama geldiği aşağıda gösterilmektedir:

POP_i : i ülkesinin nüfusu

POP_j : j ülkesinin nüfusu

Yotov vd., (2016) çalışmalarında çekim modelinin başarısını ve ününü 5 savla ifade etmişlerdir (Yotov vd., 2016: 5):

1) Çekim modeli sezgisel bir modeldir. Herhangi iki ülke arasında gerçekleşen ticaret akışının ülkelerin ekonomik büyüklüklerinin çarpımı ile doğru orantılı olduğunu ancak aralarındaki coğrafi mesafe ile ters orantılı olduğunu onaylar.

- 2) Çekim modeli yapısal bir model olup bu modelin güçlü teorik temelleri mevcuttur.
- 3) Çekim modeli gerçekçi bir genel denge ortamını betimlemektedir. Genel denge ortamında aynı anda birçok ülke, endüstri ve şirket bulunmaktadır.
- 4) Çekim modeli ticaret, yatırım ve çevre gibi bileşenler arasındaki bağlantıları analiz etme gayesiyle daha geniş bir genel denge modeli sınıfına bütünleştirilebilen esnek bir yapıya sahiptir.
- 5) Çekim modelinin tahmin gücü oldukça yüksek olup toplu verilerle beraberinde mal ve hizmetler için sektörel verilerle %60 ile %90 arasında başarı göstermektedir.

Çekim modelinin teorik yapısına ilişkin ilk çalışma Anderson (1979) tarafından yapılmış ve daha sonraki yıllarda çekim modelinin teorik yapısına ilişkin birçok tartışma yaşanmıştır. Ancak yıllardır çekim modeli ile ilgili değişmeyen tek bir şey vardır. O da çekim modelinin oldukça yüksek ampirik açıklama gücünün olmasıdır (Kızıltan ve Şahin, 2020: 178).

3.2. Veri Seti ve Model

Mevcut çalışmada politik riskin Türkiye'nin dış ticaretine etkisi 2003-2017 dönemi için Türkiye ve önemli 45 ticaret ortağı açısından panel çekim modeli ile analiz edilmiştir. Analiz kapsamında ele alınan ülkeler Ek-1'de gösterilmiştir. Bu ülkeler Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ilk 50 ülke içinden seçilmiştir. Bazı ülkeler veri eksikliğinden dolayı analize dâhil edilememiştir. Bu nedenle model 15 yıl ve 45 ülke olmak üzere toplam 675 gözlem sayılı dengeli panel verileri ile analiz edilmiştir. Analizde yer alan 45 ülkenin Türkiye'nin toplam dış ticaretinde önemli bir payı bulunmaktadır. Örnek olarak 2003 yılında Türkiye'nin gerçekleştirdiği toplam ihracat içinde ilgili ülkelerin payı % 83,94 iken 2017 yılında ise %74,88'dir. Türkiye'nin önemli ticaret partnerleri arasında sayılan bu ülkelerin Türkiye'nin toplam ithalat içindeki payı ise 2003 yılında %85,58 iken 2017 yılında %79,25'dir.

Aşağıda yer alan Tablo 4, 2003 ve 2017 dönemleri için Türkiye'nin 45 ülkeye gerçekleştirdiği ihracat ve ithalat rakamlarını göstermektedir:

Tablo 4: 2003 ve 2017 Dönemleri için Türkiye'nin İhracat ve İthalat Rakamları (Milyon \$)

ÜLKELER	İHRACAT		İTHALAT	
	2003	2017	2003	2017
ALMANYA	7.484 (%18,87)	15.118 (%12,27)	9.452 (%15,93)	21.301 (%11,26)
BİRLEŞİK KRALLIK	3.670 (%9,25)	9.603 (%7,80)	3.500 (%5,90)	6.548 (%3,46)
İTALYA	3.193 (%8,05)	8.473 (%6,88)	5.471 (%9,22)	11.304 (%5,98)
ABD	3.758 (%9,47)	8.654 (%7,03)	3.499 (%5,90)	11.951 (%6,32)
FRANSA	2.826 (%7,13)	6.584 (%5,34)	4.164 (%7,02)	8.070 (%4,27)
RUSYA	1.367 (%3,45)	2.734 (%2,22)	5.451 (%9,19)	19.514 (%10,31)
İSPANYA	1.793 (%4,52)	6.302 (%5,12)	2.003 (%3,38)	6.372 (%3,37)
BAE	702 (%1,77)	9.184 (%7,46)	113 (%0,19)	5.546 (%2,93)
BELÇİKA	885 (%2,23)	3.151 (%2,56)	1.523 (%2,57)	3.728 (%1,97)
HOLLANDA	1.525 (%3,85)	3.864 (%3,14)	1.656 (%2,79)	3.747 (%1,98)
İRAN	533 (%1,35)	3.259 (%2,65)	1.860 (%3,14)	7.492 (%3,96)
ROMANYA	873 (%2,20)	3.139 (%2,55)	955 (%1,61)	2.480 (%1,31)
SUUDİ ARABİSTAN	741 (%1,87)	2.734 (%2,22)	969 (%1,63)	2.110 (%1,12)
İSRAİL	1.083 (%2,73)	3.407 (%2,77)	459 (%0,77)	1.505 (%0,80)
MISIR	345 (%0,87)	2.360 (%1,92)	189 (%0,32)	1.997 (%1,06)
AZERBAYCAN	315 (%0,80)	1.357 (%1,10)	122 (%0,21)	350 (%0,19)
İSVİÇRE	352 (%0,89)	891 (%0,72)	2.968 (%5,00)	6.903 (%3,65)
ÇİN	504 (%1,27)	2.936 (%2,38)	2.610 (%4,40)	23.370 (%12,35)
POLONYA	486 (%1,23)	3.070 (%2,49)	415 (%0,70)	3.445 (%1,82)
UKRAYNA	444 (%1,12)	1.340 (%1,09)	1.331 (%2,24)	2.817 (%1,49)
BULGARİSTAN	621 (%1,57)	2.803 (%2,28)	689 (%1,16)	2.773 (%1,47)
YUNANİSTAN	920 (%2,32)	1.662 (%1,35)	427 (%0,72)	1.833 (%0,97)
CEZAYİR	573 (%1,44)	1.712 (%1,39)	1.081 (%1,82)	766 (%0,41)
LİBYA	254 (%0,64)	880 (%0,71)	1.072 (%1,81)	247 (%0,13)
AVUSTURYA	473 (%1,19)	1.113 (%0,90)	824 (%1,39)	1.472 (%0,78)
İSVEÇ	457 (%1,15)	1.414 (%1,15)	822 (%1,39)	1.776 (%0,94)
FAS	180 (%0,46)	1.657 (%1,35)	76 (%0,13)	924 (%0,49)
KAZAKİSTAN	233 (%0,59)	746 (%0,61)	266 (%0,45)	1.463 (%0,77)
DANİMARKA	454 (%1,14)	1.011 (%0,82)	345 (%0,58)	808 (%0,43)
SLOVENYA	102 (%0,26)	1.158 (%0,94)	93 (%0,16)	381 (%0,20)
ÇEKYA	188 (%0,48)	907 (%0,74)	443 (%0,75)	2.828 (%1,49)
TUNUS	220 (%0,55)	912 (%0,74)	98 (%0,17)	206 (%0,11)
KANADA	221 (%0,56)	1.045 (%0,85)	244 (%0,41)	2.167 (%1,15)
LÜBNAN	148 (%0,37)	889 (%0,72)	71 (%0,12)	131 (%0,07)
MACARİSTAN	284 (%0,72)	1.080 (%0,88)	416 (%0,70)	1.513 (%0,80)
ÜRDÜN	149 (%0,38)	682 (%0,55)	16 (%0,03)	112 (%0,06)
PORTEKİZ	315 (%0,79)	811 (%0,66)	155 (%0,26)	684 (%0,36)
HİNDİSTAN	71 (%0,18)	758 (%0,62)	722 (%1,22)	6.216 (%3,29)
MALTA	156 (%0,40)	539 (%0,44)	72 (%0,12)	52 (%0,03)
YEMEN	156 (%0,39)	571 (%0,46)	0,13 (%0,00)	0,68 (%0,00)
GÜNEY AFRİKA	121 (%0,31)	485 (%0,39)	335 (%0,57)	1.744 (%0,92)
SİNGAPUR	100 (%0,25)	678 (%0,55)	130 (%0,22)	400 (%0,21)
İRLANDA	261 (%0,66)	527 (%0,43)	501 (%0,84)	970 (%0,51)
GÜNEY KORE	57 (%0,15)	584 (%0,47)	1.312 (%2,21)	6.608 (%3,49)
BREZİLYA	50 (%0,13)	384 (%0,31)	401 (%0,68)	2.544 (%1,35)
TOPLAM	39.665	123.188	59.343	189.190

Kaynak: IMF, Direction of Trade Statistics verileri kullanılarak tablo tarafımızca oluşturulmuştur. Erişim Tarihi: 13.12.2020.

Tablo 4, 2003 ve 2017 dönemleri için Türkiye'nin gerçekleştirdiği ihracat ve ithalat rakamlarını göstermektedir. Bununla birlikte ilgili tabloda partner ülkelerin toplam ihracat ve ithalat içindeki yüzdeler de yer almaktadır. Tablo 4, ihracat rakamları açısından incelendiğinde 2003 yılında Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülkenin Almanya olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Almanya'ya yapmış olduğu ihracat, 7 milyar 484 milyon dolardır ve toplam ihracatın %18,87'sidir. Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ikinci ülke ise 3 milyar 758 milyon dolar ihracat rakamı ile Amerika Birleşik Devletleri'dir. ABD'nin Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı %9,47'dir. Türkiye'nin ihracatında en az paya sahip olan ülke 50 milyon dolar ihracat rakamı ile Brezilya'dır ve toplam ihracatın %0,13'üdür. 2017 döneminde ise Türkiye'nin en fazla ihracat gerçekleştirdiği ülkenin değişmediği ve 15 milyar 118 milyon dolar ile Almanya'nın olduğu görülmektedir. Almanya'yı 9 milyar 603 milyon dolar ile Birleşik Krallık takip etmektedir. Almanya ve Birleşik Krallığın toplam ihracattaki payı sırasıyla %12,27 ve %7,80'dir. İlgili dönemde Türkiye'nin gerçekleştirdiği en düşük ihracatın ise 2013 yılındakine benzer şekilde Brezilya'ya yapılmış olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Brezilya'ya gerçekleştirdiği ihracat, 384 milyon dolardır ve toplam ihracatın %0,31'idir. Tablo 4, ithalat rakamları açısından incelendiğinde ise Türkiye'nin 2003 yılında en fazla ithalat yaptığı ülkenin Almanya olduğu anlaşılmaktadır. 2003 dönemi için ithalat rakamı 9 milyar 452 milyon dolardır ve Türkiye'nin toplam ithalatındaki payı ise 15,93'tür. Türkiye'nin 2017 yılında en fazla ithalat gerçekleştirdiği ülke ise 23 milyar 370 milyon dolar ithalat rakamı ile Çin'dir. Toplam ithalatın %12,35'dir. Türkiye'nin 2003 yılında en fazla ithalat gerçekleştirdiği ikinci ülke İtalya iken 2017 yılında ise Almanya olduğu dikkat çekmektedir. İtalya ve Almanya'nın toplam ithalatındaki payları sırasıyla %9,22 ve %11,26'dır. Türkiye'nin 2003 yılında İtalya'dan gerçekleştirdiği ithalat 5 milyar 471 milyon dolar iken 2017 yılında 11 milyar 304 milyon dolara yükselmiştir. Tablo 4, 2003 ve 2017 dönemleri için incelendiğinde Türkiye'nin en önemli ticaret ortağının Almanya olduğu görülmekte ve 2003 dönemi için Türkiye'nin bu ülke ile olan toplam dış ticaretinin 16 milyar 937 milyon dolar olduğu tespit edilmektedir. 2017 döneminde ise mevcut ticarete artış olduğu ve 36 milyar 420 milyon dolara yükseldiği görülmektedir. 2003 dönemi için Türkiye'nin dış ticaretinde en fazla paya sahip olan ikinci ülkenin ise 8 milyar 664 milyon dolar ile İtalya olduğu dikkat çekmektedir. 2017 döneminde ise Çin, 26 milyar 306 milyon dolar ile Türkiye'nin en fazla dış ticaret yaptığı 45 ülke içinde ikinciliğe yerleşmiştir. 2003 ve 2017 dönemleri için Türkiye'nin toplam dış ticaretinde en düşük paya sahip olan ülke ise Yemen'dir.

Çalışmada politik riskin Türkiye ile önemli 45 ticaret ortağı arasındaki dış ticarete etkisini incelemek amacıyla oluşturulan genişletilmiş çekim modeli aşağıdaki gibi oluşturulmuştur. Bu modelin tahmin edilmesi için iki farklı bağımlı değişken kullanılmıştır. Ayrıca çekim modelinde yer alan değişkenlerin ihracat ve ithalat üzerindeki etkilerini görmek amacıyla bağımlı değişken olarak ihracat ve ithalat değişkenleri de kullanılmıştır. Aşağıdaki 4 ve 5 numaralı denklemlerde yer alan bağımlı değişkenler sırasıyla Türkiye'nin dış ticaret hacmi ile Türkiye'nin dış ticaret hacminin Türk Lirası cinsinden çevrilmiş halini simgelemektedirken 6 ve 7 numaralı denklemlerde yer alan bağımlı değişkenler ise Türkiye'nin ihracatı ile Türkiye'nin ithalatını simgelemektedir.

$$\ln(X + M)_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 \ln(RGDPPC)_{it} + \beta_2 \ln(RGDPPC)_{jt} + \beta_3 \ln(REER)_{ijt} + \beta_4 \ln(DIST)_{ij} + \beta_5 CBORD_{ij} + \beta_6 AB_{ijt} + \beta_7 PR_{jt} + \varepsilon_{ijt} \quad (4)$$

$$\ln TR(X + M)_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 \ln(RGDPPC)_{it} + \beta_2 \ln(RGDPPC)_{jt} + \beta_3 \ln(REER)_{ijt} + \beta_4 \ln(DIST)_{ij} + \beta_5 CBORD_{ij} + \beta_6 AB_{ijt} + \beta_7 PR_{jt} + \varepsilon_{ijt} \quad (5)$$

$$\ln X_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 \ln(RGDPPC)_{it} + \beta_2 \ln(RGDPPC)_{jt} + \beta_3 \ln(REER)_{ijt} + \beta_4 \ln(DIST)_{ij} + \beta_5 CBORD_{ij} + \beta_6 AB_{ijt} + \beta_7 PR_{jt} + \varepsilon_{ijt} \quad (6)$$

$$\ln M_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 \ln(RGDPPC)_{it} + \beta_2 \ln(RGDPPC)_{jt} + \beta_3 \ln(REER)_{ijt} + \beta_4 \ln(DIST)_{ij} + \beta_5 CBORD_{ij} + \beta_6 AB_{ijt} + \beta_7 PR_{jt} + \varepsilon_{ijt} \quad (7)$$

$i = \text{Türkiye}$

$j = 1, 2, 3, \dots \dots 45$

$t = 2003, 2004, \dots \dots 2017$

Modelde yer alan değişkenlerin tanımları ve veri kaynakları aşağıda özetlenmiştir:

Dış Ticaret Hacmi $(X + M)_{ijt}$ = Denklemdede yer alan bağımlı değişken $X + M_{ijt}$ (Dış Ticaret Hacmi), Türkiye'nin j ülkesine yaptığı ihracat ile j ülkesinden yaptığı ithalatın toplam değerini göstermektedir. İhracat ve ithalat değerleri ABD doları (Milyon) cinsinden ifade edilmekte olup bu veriler Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) "Direction of Trade Statistics" (DOTS) veri tabanından elde edilmiştir.

Dış Ticaret Hacmi $TR(X + M)_{ijt}$ = Denklemdede yer alan bağımlı değişken $TR(X + M)_{ijt}$, Türkiye'nin j ülkesine yaptığı ihracat ile j ülkesinden yaptığı ithalatın toplam değerinin Türk Lirası cinsinden çevrilmiş halini göstermektedir.

Kişi Başına Düşen Reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla = $RGDPPC_{it}$ ve $RGDPPC_{jt}$ açıklayıcı değişkenleri sırasıyla Türkiye'nin kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasılası ve partner ülkenin kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasılasını temsil etmektedir. Kişi başına düşen GSYH değişkeni, iki ortak ülkenin tüketici satın alma gücünün etkisini yansıtmaktadır (Ben Ali ve Mdhillat, 2015: 112). Kişi başına düşen reel GSYH değişkeni 2010 baz yılı temelli ve ABD doları cinsinden olmak üzere Dünya Bankası'nın "World Development Indicators" veri bankasından temin edilmiştir. Kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasıla değişkeninin katsayı işareti negatif ya da pozitif olabilmektedir. Bu değişken dış ticareti iki yönlü etkileyebilmektedir. Kişi başına düşen gelirin yüksek olması daha yüksek ihracat potansiyeline ve daha yüksek ithalat talebine işaret eder ancak yüksek gelir hem ticareti arttırabilmekte hem de büyük bir iç pazar nedeniyle ticareti azaltabilmektedir. İlgili değişkenin katsayı işareti belirsizdir.

Mesafe = $DIST_{ij}$ değişkeni Türkiye ve partner ülke arasındaki fiziksel mesafeyi göstermektedir. Nakliye maliyetlerinin bir göstergesi olan mesafenin ikili ticarete etkisinin olumsuz olması beklenmektedir. İki ülke arasındaki coğrafi uzaklık arttıkça nakliye maliyetleri de artar. Nakliye maliyetlerinin artması ise ikili ticaret akışlarını olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla mesafe değişkeninin katsayı işaretinin negatif olması beklenmektedir. $DIST_{ij}$ değişkeni Google Earth sitesinden elde edilmiş olup Türkiye ve her bir j ülkesinin başkentleri arasındaki kuş uçuşu mesafe (km) şeklinde ölçülmüştür.

Reel Döviz Kuru = Ülkenin rekabet gücü hakkında bilgi veren reel döviz kuru şu şekilde hesaplanmıştır:

$$REER_{ijt} = E_{j/i} \times \frac{TÜFE_i}{TÜFE_j} \quad (8)$$

$TÜFE_i$: Türkiye'nin tüketici fiyat endeksini, $TÜFE_j$: Partner ülkenin tüketici fiyat endeksini belirtmektedir. Reel döviz kuru, Türkiye ile partner ülkeler arasında kullanılan ikili reel döviz kurunu temsil etmektedir. Reel döviz kurunun hesaplanmasında kullanılan nominal döviz kuru değişkeni Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) yayınlamış olduğu "International Financial Statistics" (IFS) bir birim ABD doları başına ulusal para birimi, dönem ortalaması şeklinde elde edilmiştir. Bazı ülkelerdeki eksik döviz kuru verileri ise ofx.com sitesinden elde edilmiştir.¹⁴ Tüketici fiyat endeksi (TÜFE) değişkeni ise Uluslararası Para Fonu'nun "International Financial Statistics" veri tabanından elde edilmiş olup eksik veriler ise IMF ve Dünya Bankası'nın "World Development Indicators" veri bankasından GSYH deflatörü şeklinde çekilmiştir. Reel döviz kuru değişkeninin katsayı işareti negatif ya da pozitif olabilmektedir. Reel döviz kurundaki artışlar, yurtiçinde üretilen malların yurtdışında üretilen mallara göre daha pahalı hale gelmesini ifade ettiği için ilgili değişkenin ihracatı azaltıcı ithalatı ise arttırıcı bir etkisi bulunmaktadır.

Ortak Sınır (Kukla Değişken) = Ortak sınır bir kukla değişkendir. İki ülkenin sınır komşusu olup olmadığını gösteren $CBORD_{ijt}$ değişkeni iki ülke sınır komşusu ise "1", sınır komşusu değilse "0" değerini almaktadır. Türkiye'nin ticaret yaptığı ülkeler ile ortak kara sınırı paylaşmasının dış ticaret üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu anlamak ve Türkiye'nin bu ülkeler ile daha fazla ticaret yapıp yapmadığını analiz etmek amacıyla modele eklenen bu değişkenin genellikle ticareti arttırıcı bir etkisinin olması ve katsayı işaretinin pozitif olması beklenmektedir.

Avrupa Birliğine (AB) Üyelik (Kukla Değişken) = AB'ye üyelik kukla değişkeni (AB_{ijt}) www.ab.gov.tr sitesinden temin edilmiştir. Ülke bir yıl içinde AB'ye üye ise "1", aksi takdirde "0" değerini almaktadır. Türkiye'nin önemli ticaret ortakları arasında Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin yer alması, Avrupa Birliği'ne üyeliğin Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yeri olup olmadığı sorularını akıllara getirmektedir. Bu amaçla modele eklenen kukla değişkeninin katsayı işaretinin pozitif olması beklenmektedir. Katsayı işaretinin pozitif beklenmesinin nedeni ticaret anlaşmalarının ikili ticaret akışlarını genellikle olumlu etkilemesinden kaynaklanmaktadır.

¹⁴ Ülkeler Avusturya, Belçika, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Malta, Hollanda, Portekiz, Slovenya ve İspanya'dır. Bu ülkeler Avrupa Birliğine üye oldukları ve Euro para birimini kullandıkları için döviz kuru açısından eksik yıllar Dolar/Euro paritesi şeklinde elde edilmiştir.

Politik Risk = Bu değişken genişletilmiş çekim denkleminde yer alan ve iki ülke arasındaki ticareti olumsuz etkilemesi beklenen bir unsurdur (Goswami ve Panthamit, 2022: 603). Bu nedenle politik riski temsil eden değişkenin katsayısının negatif olması beklenmektedir. Ancak mevcut çalışmada politik risk değişkeninin niteliğinden dolayı politik risk puanındaki artış risk potansiyelindeki düşüş anlamına geldiği için ilgili değişkenin katsayı işareti pozitif olabilmektedir. Politik risk değişkeni olarak PRS Group tarafından hazırlanan Uluslararası Ülke Risk Rehberi verileri kullanılmıştır. Veride çeşitli göstergeler olarak yer alan risk bileşenleri tek bir risk faktörüne indirgenerek modele dâhil edilmiştir.

Risk Faktör Endeksi = Risk Faktör endeksi şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$\text{Risk Faktör Endeksi} = (\text{Hükümet İstikrarı} * 12 + \text{Sosyoekonomik Koşullar} * 12 + \text{Yatırım Profili} * 12 + \text{İç Çatışma} * 12 + \text{Dış Çatışma} * 12 + \text{Yolsuzluk} * 6 + \text{Ordunun Siyasetteki Rolü} * 6 + \text{Dini Gerilimler} * 6 + \text{Kanun ve Düzen} * 6 + \text{Etnik Gerilimler} * 6 + \text{Demokratik Hesap Verebilirlik} * 6 + \text{Bürokrasi Kalitesi} * 4) / 100 \quad (9)$$

Not: Politik risk değişkenini oluşturan 12 alt bileşenin tümüne maksimum bir puan atanmaktadır. Bu puan genel politik risk değerlendirmesinde bileşenin sabit ağırlığına göre değişmektedir. Tüm bileşenler için en yüksek risk puanı en düşük risk anlamına gelirken en düşük risk puanı ise en yüksek risk anlamına gelmektedir.

Denklemden yer alan ortak sınır, AB üyeliği ve politik risk değişkenleri hariç tüm değişkenlerin logaritması alınmıştır. Son olarak ε_{ijt} hata terimini temsil etmektedir.

Aşağıda yer alan Tablo 5, analizde kullanılan değişkenleri, değişkenlerin hangi formüllerle oluşturulduklarını ve hangi kaynaklardan temin edildiklerini göstermektedir:

Tablo 5: Analizde Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları

Sıra	Değişkenler	Gösterimi	Açıklama	Kaynak
1	Dış Ticaret Hacmi	$(X + M)_{ijt}$	X+M	IMF- Direction of Trade Statistics
2	Dış Ticaret Hacmi	$TR(X + M)_{ijt}$	Dolar/TL Kuru*(X+M)	IMF- Direction of Trade Statistics International Financial Statistics, IMF
3	İhracat	X_{ijt}	İkili Mal İhracat Değeri, FOB, ABD\$ (Milyon)	IMF- Direction of Trade Statistics

4	İthalat	M_{ijt}	İkili Mal İthalat Değeri, CIF, ABD\$ (Milyon)	IMF- Direction of Trade Statistics
5	Reel Kişi Başına Düşen GSYH	$RGDPPC_{ijt}$	2010 yılı sabit fiyatlarla, ABD doları	World Development Indicator, The World Bank
6	Mesafe	$DIST_{ij}$	Türkiye ve j ülkelerinin başkentleri arasındaki kuş uçuşu mesafe (km)	Earth.google.com
7	Reel Döviz Kuru	$REER_{ijt}$	$REER_{ijt} = E_{j/i} \times \frac{TÜFE_i}{TÜFE_j}$	International Financial Statistics, IMF Ofx.com World Development Indicator, The World Bank
8	Tüketici Fiyat Endeksi	TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi	International Financial Statistics, IMF
9	GSYH Deflatörü		GSYH Deflatörü	International Financial Statistics, IMF World Development Indicator, The World Bank
10	Nominal Döviz Kuru	E	Döviz Kurları, ABD Doları Başına Ulusal Para Birimi, Dönem Ortalaması, Kur	International Financial Statistics, IMF Ofx.com
11	AB Üyeliği (Kukla Değişken)	AB_{ijt}	Söz konusu ülke bir yıl içinde AB'ye üye ise 1 değerini, aksi takdirde 0 değerini alır.	www.ab.gov.tr
12	Ortak Sınır (Kukla Değişken)	$CBORD_{ij}$	Söz konusu ülke Türkiye ile Sınır komşusu ise 1 değerini, aksi takdirde 0 değerini alır.	Mfa.gov.tr
13	Hükümet İstikrarı	GS_{jt}	Maksimum değer olan 12 en az risk anlamına gelmektedir. Minimum değer olan 0 ise en yüksek risk anlamına gelmektedir.	PRS-ICRG
14	Sosyoekonomik Koşullar	SC_{jt}	Maksimum değer olan 12 en az risk anlamına gelmektedir. Minimum değer olan 0 ise en yüksek risk anlamına gelmektedir.	PRS-ICRG
15	Yatırım Profili	IP_{jt}	Maksimum değer olan 12 en az risk anlamına gelmektedir.	PRS-ICRG

			Minimum değer olan 0 ise en yüksek risk anlamına gelmektedir.	
16	İç Çatışma	IC_{jt}	Maksimum değer olan 12 en az risk anlamına gelmektedir. Minimum değer olan 0 ise en yüksek risk anlamına gelmektedir.	PRS-ICRG
17	Dış Çatışma	EC_{jt}	Maksimum değer olan 12 en az risk anlamına gelmektedir. Minimum değer olan 0 ise en yüksek risk anlamına gelmektedir.	PRS-ICRG
18	Yolsuzluk	COR_{jt}	Maksimum değer olan 6 en az risk anlamına gelmektedir. Minimum değer olan 0 ise en yüksek risk anlamına gelmektedir.	PRS-ICRG
19	Ordunun Siyasetteki Rolü	MP_{jt}	Maksimum değer olan 6 en az risk anlamına gelmektedir. Minimum değer olan 0 ise en yüksek risk anlamına gelmektedir.	PRS-ICRG
20	Dini Gerilimler	$RelT_{jt}$	Maksimum değer olan 6 en az risk anlamına gelmektedir. Minimum değer olan 0 ise en yüksek risk anlamına gelmektedir.	PRS-ICRG
21	Kanun ve Düzen	$LawO_{jt}$	Maksimum değer olan 6 en az risk anlamına gelmektedir. Minimum değer olan 0 ise en yüksek risk anlamına gelmektedir.	PRS-ICRG
22	Etnik Gerilimler	ET_{jt}	Maksimum değer olan 6 en az risk anlamına gelmektedir. Minimum değer olan 0 ise en yüksek risk anlamına gelmektedir.	PRS-ICRG

23	Demokratik Hesap Verebilirlik	$DemA_{jt}$	Maksimum değer olan 6 en az risk anlamına gelmektedir. Minimum değer olan 0 ise en yüksek risk anlamına gelmektedir.	PRS-ICRG
24	Bürokrasi Kalitesi	BQ_{jt}	Maksimum değer olan 4 en az risk anlamına gelmektedir. Minimum değer olan 0 ise en yüksek risk anlamına gelmektedir.	PRS-ICRG
25	Risk Faktör Endeksi	RFI_{jt}	Risk faktör endeksi, politik riskin hesaplanmasında kullanılan 12 bileşenin kendi ağırlıkları ile çarpılıp toplam değer olan 100'e bölünmesi şeklinde elde edilmiştir.	PRS-ICRG

3.3. Yöntem: Panel Veri Ekonometrisi

Ekonometrik analizlerde “zaman serisi verisi”, “yatay kesit veri” ve “panel veri” şeklinde üç farklı veri türü kullanılmaktadır. Değişkenlerin aldıkları değerlerin gün, ay ve benzeri zaman birimleri açısından değişiklik sergilediği verilere “zaman serisi verisi” adı verilmekteyken, sadece belirli bir zamanın mevcut olduğu ve birçok birimin yer aldığı verilere ise “yatay kesit veri” denilmektedir. “panel veri” ise birimlere ait yatay kesit gözlemlerin, belirli bir devrede bir araya getirilmesi şeklinde ifade edilmekte olup bu birimler, ülkeler, şirketler ve hane halkları biçiminde sıralanabilmektedir (Tatoğlu, 2020: 1-2). Panel veri, değişkenler arasında daha az çoklu doğrusal bağlantı sorunu, daha çok serbestlik derecesi, daha çok etkinlik ve veriler hakkında daha çok bilgi sağlamaktadır (Baltagi, 2005: 5). Panel veri modeli şu şekildedir (Pesaran, 2004: 3):

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_i' x_{it} + u_{it} \quad i = 1, 2, \dots, N; t = 1, 2, \dots, T \quad (10)$$

10 numaralı denklemde y_{it} bağımlı değişkeni, x_{it} açıklayıcı değişkenleri, α_i sabit parametreyi, β_i eğim parametrelerini ve u_{it} hata terimini temsil etmektedir. Ayrıca i yatay kesit boyutunu, t ise zaman boyutunu ifade etmektedir.

Panel verinin tanımında da yer aldığı gibi birçok birimin belirli bir zamanda bir araya getirilmesi olayı, ilgili birimlerin birbirleriyle bağımlılık seviyelerini akıllara getirmektedir. Yatay kesit birimlerinin birbirleriyle bağımlı olup olmadıklarını seriye gelen bir şoktan aynı seviyede etkilenip etkilenmediklerini incelemek için yatay kesit bağımlılığı testinin yapılması gereklidir.¹⁵ Bu nedenle panel veri analizine başlamadan önce ilk yapılması gereken yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılığın test edilmesidir.

3.4. Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

Panel veri modellerinin, şokların varlığından dolayı yüksek oranda yatay kesit bağımlılığı sergilemesi olasıdır. Son yıllarda ülkelerin daha fazla ekonomik entegrasyon deneyimlemesi, yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılığı izah eden bir durumdur (De Hoyos ve Sarafidis, 2006: 482). Yatay kesit bağımlılığının test edilmesi paneli oluşturan seriler açısından büyük bir önem arz etmektedir. Seriler arasında yatay kesit bağımlılığının mevcut olmasına rağmen bu durumun göz ardı edilip analize devam edilmesi sonuçların sapmalı ve tutarsız olmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla analize başlamadan önce seriler arasında yatay kesit bağımlılığı olup olmadığı test edilmelidir (Mercan, 2014: 235; Koçbulut ve Altıntaş, 2016: 152). Çalışmalarda yatay kesitler arası ilişkinin varlığını öğrenmek amacıyla Breusch ve Pagan (1980) LM testi ya da Pesaran (2004) CD testlerine başvurulmaktadır (Mercan, 2014: 235).

1) Breusch ve Pagan (1980) LM testi, zaman boyutu (T), yatay kesit boyutuna (N) kıyasla daha büyük olduğu koşullarda kullanılabilir.

2) Pesaran (2004) CD_{LM} testi zaman boyutu (T) ile yatay kesit boyutunun (N) büyük olduğu koşullarda kullanılabilir (Pesaran, 2004: 4-5; Koçbulut ve Altıntaş, 2016: 152).

2004 yılında Pesaran, yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu yani $N > T$ koşulları için kullanılabilen yeni bir yatay kesit bağımlılığı testi geliştirmiştir (Pesaran, 2004: 5, Koçbulut ve Altıntaş, 2016: 152-153). Pesaran'ın geliştirdiği CD (Cross Section Dependence) test, yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu koşullarda kullanımı uygun olup bu test yatay kesit bağımlılık yoktur boş hipotezi altında standart normal dağılım göstermektedir (Pesaran, 2004: 9; Koçbulut ve Altıntaş, 2016:

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. (Erataş ve Nur, 2013: 215).

153). Bu çalışmanın ampirik analizinde yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olması nedeniyle Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD testi kullanılmıştır. Bu test aşağıda gösterilmiştir (Pesaran, 2004: 5):

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij} \right) \quad (11)$$

Kalıntıların ikili korelasyonun örnek tahminini simgeleyen \hat{p}_{ij} şu şekilde elde edilmektedir (Pesaran, 2004: 4):

$$\hat{p}_{ij} = \hat{p}_{ji} = \frac{\sum_{t=1}^T e_{it} e_{jt}}{(\sum_{t=1}^T e_{it}^2)^{1/2} (\sum_{t=1}^T e_{jt}^2)^{1/2}} \quad (12)$$

$$H_0: \hat{p}_{ij} = 0 \quad \text{bütün } i \neq j \text{ için} \quad (13)$$

$$H_1: \hat{p}_{ij} \neq 0$$

Panel veri analizinde önemli ve ilk aşama olan yatay kesitler arası ilişkinin varlığı analiz edildikten sonra bir diğer önemli aşama ise değişkenlerin durağanlığının test edilmesidir. Değişkenlerin durağanlığının test edilmesi uygun tahminciyi seçmek açısından önemlidir.

3.5. Panel Birim Kök Testleri

Modelde yer alan değişkenlerin durağanlığının tespit edilmesi analize başlamadan önce yapılması gereken önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Birim kök testi ise değişkenlerin durağan olup olmadıklarının tespit edilmesinde kullanılan en geçerli yöntem olmaktadır (Ergün ve Polat, 2015: 124). Dolayısıyla bu çalışmada yatay kesit bağımlılığı testleri uygulandıktan sonra ikinci aşama olarak değişkenlerin durağanlığının test edilmesi gereklidir. Yatay kesit birimleri arasında bağımlılığın mevcut olması durumunda birinci nesil panel birim kök testleri geçerliliklerini yitirmektedirler. Böylece kesitler arasında bağımlılık olduğunu varsayan ikinci nesil panel birim kök testleri analize dâhil olmaktadır (Koçbulut ve Altıntaş, 2016: 154). Genellikle panel birim kök testleri zaman serilerine ait birim kök testlerine kıyasla daha fazla kullanılmaktadır. Bu durum ise panel birim kök testlerinin daha güçlü testler olmalarından kaynaklanmaktadır (Tatoğlu, 2009: 313). Bu çalışmada değişkenlerin durağanlığını test etmek için birinci nesil panel birim kök testlerinden Levin, Lin ve Chu (2002), Maddala ve Wu (1999), ikinci nesil panel birim kök testlerinden ise CIPS testi uygulanmıştır.

Levin, Lin ve Chu (LLC) testinin boş hipotezi panel veri setinin birim kök içerdiği biçiminde kurulurken alternatif hipotezi ise panel veri setinin birim kök içermediği yani serilerin durağan olduğu biçiminde kurulmaktadır (Levin, Lin ve Chu, 2002: 4; Baltagi, 2005: 240; Ergün ve Polat, 2015: 125). Levin, Lin ve Chu'nun çalışmasında göz önünde bulundurduğu model şu şekildedir (Levin, Lin ve Chu, 2002: 5):

$$\Delta y_{it} = \rho y_{i,t-1} + \sum_{L=1}^{p_i} \theta_{iL} \Delta y_{it-L} + \alpha_{mi} d_{mt} + \varepsilon_{it} \quad m = 1, 2, 3 \quad (14)$$

Maddala ve Wu, 1999 yılında Fisher tarzı bir test sunmuş olup bu testin boş hipotezi bütün zaman serilerinin birim kök içerdiği biçiminde kurulurken alternatif hipotezi ise bazı seriler durağan iken bazı serilerin durağan olmadığı biçiminde kurulmuştur. 2N serbestlik dereceli ki-kare dağılıma sahip olan bu testte N, paneldeki birimleri simgelemektedir (Hossain, 2011: 6995; Ergün ve Polat, 2015: 125). Test istatistiği aşağıda gösterilmiştir (Maddala ve Wu, 1999: 636):

$$\lambda = -2 \sum_{i=1}^N \log_e(p_i) \sim \chi_{2N}^2 \quad (15)$$

2007 yılında Pesaran aracılığıyla geliştirilmiş CADF test istatistiklerinin ortalaması olan ve panelin tümü için durağanlığın test edilmesini kolaylaştıran yatay kesit olarak genişletilmiş Im-Pesaran-Shin (Cross-Sectionally Augmented IPS) CIPS testi aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir (Pesaran, 2007: 277, 288; Yalçınkaya ve Kaya, 2016: 40):

$$CIPS(N, T) = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (16)$$

Değişkenlerin durağanlığının test edilmesinde kullanılan birinci nesil ve ikinci nesil panel birim kök testlerinden yukarıda kısaca bahsedilmiştir. Sıradaki aşamada ise panel veri modelinin tahmininde kullanımı oldukça yaygın¹⁶ olan ve mevcut çalışmada uygun tahminçiler olarak seçilen “Arellano ve Bond (1991) Genelleştirilmiş Momentler Tahminçisi” ile “Arellano ve Bover/ Blundell ve Bond Sistem Genelleştirilmiş Momentler Tahminçisi” tanıtılacaktır.

3.6. Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi

Çalışmalarda genellikle dinamik panelleri tahmin etmek amacıyla iki temel ekonometrik yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden biri “En Küçük Kareler

¹⁶ (Özcan ve Arı, 2010: 78).

Tahmincisi" iken bir diğeri ise "Genelleştirilmiş Momentler Yöntemidir." Fakat dinamik modellerde bağımlı değişkenin gecikmeli değeri ile hata teriminin ilişkili olması, EKK tahmincisinin etkili tahminler yürütememesine neden olmaktadır. EKK tahmincisinin etkinliğini yitirmesi nedeniyle bir başka yöntem olan "Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi" geliştirilmiştir. GMM tahmincisi olası içsellik problemini ortadan kaldırmak amacıyla modelde bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerini kullanmaktadır (Arellano ve Bond, 1991: 277-297; Baltagi, 2005: 135; Çetin ve Seker, 2014: 135). Genellikle dinamik panel veri analizinde iki temel GMM tahmincisi kullanılmaktadır. Bu tahmincilerden biri Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilmiş olan genelleştirilmiş momentler tahmincisi iken bir diğeri ise Arellano ve Bond (1991) aracılığıyla ortaya atılan ve ilerleyen yıllarda Arellano -Bover (1995) ve Blundell- Bond (1998) aracılığıyla geliştirilen Arellano ve Bover/ Blundell ve Bond Sistem Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi'dir.

3.6.1. Arellano ve Bond (1991) Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi

Arellano ve Bond (1991) tahmincisi, ülke boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu paneller için kullanılmaktadır (Mileva, 2007: 3). Fark GMM olarak da adlandırılan bu yöntem belirli etki bileşenini yok etmek amacıyla denklemin birinci farklarında tahmin edilmesini içerir. Ayrıca bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerini araç değişken olarak kullanılmaktadır (Arellano ve Bond, 1991: 277-297; Soto, 2007: 2).

Arellano ve Bond (1991)'un çalışmasında önerdiği model şu şekildedir (Arellano ve Bond, 1991: 278; Baltagi, 2005: 136):

$$y_{it} = \delta y_{i,t-1} + u_{it} \quad i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T \quad (17)$$

Sırada ise oldukça tutarlı tahminler sağlayan Arellano ve Bover/ Blundell ve Bond Sistem Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisine yer verilecektir.

3.6.2. Arellano ve Bover/ Blundell ve Bond Sistem Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi

Genelleştirilmiş momentler yöntemi ile ilişkili olan bir diğer model tahmincisi ise Arellano ve Bover (1995) ve Blundell ve Bond (1998) tarafından geliştirilen sistem genelleştirilmiş momentler yöntemidir. Çalışmalarında fark genelleştirilmiş momentler yönteminin sonlu örnekleme zayıf bir tahmin gücüne sahip olduğunu ve yöntemin

tahmincilerinin kesinlik noktasında sapmalı olabileceğini dile getiren Blundell ve Bond (1998), sistem genelleştirilmiş momentler yönteminin tahmin gücünün daha etkin olduğundan bahsetmişlerdir (Blundell ve Bond, 1998: 115-143). Fark GMM yöntemini temel alan sistem GMM, fark GMM tahmincisinde yüksek oranda iyileştirmeler yapılmasıyla elde edilmiştir. Sistem GMM, daha düşük bir sapma ve daha yüksek oranda verimlilik niteliklerinden dolayı pek çok tahminciye kıyasla daha üstün bir tahmincidir (Arellano ve Bover, 1995: 29-51; Blundell ve Bond, 1998: 115-143; Çetin ve Seker, 2014: 136; Topuz ve Dağdemir, 2016: 120).

3.7. Ampirik Bulgular

Mevcut araştırmada partner ülkelerdeki politik riskin Türkiye'nin dış ticaretine etkisi, 2003-2017 dönemi boyunca Türkiye ve önemli 45 ticaret ortağı açısından panel çekim modeli çerçevesinde incelenmiştir. Literatürde politik risk ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi test eden çalışmalar oldukça fazladır. Öte yandan politik risk ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalar ise hayli yetersizdir. Özellikle de Türkiye'yi konu alan incelemeler ise yok denecek kadar azdır.

Bu araştırmada bir genişletilmiş çekim modeli oluşturulmuştur. Genişletilmiş çekim modelinde ilk olarak kullanılan bağımlı değişken, Türkiye'nin dış ticaret hacmini temsil eden $Ln(X + M)_{ijt}$ değişkenidir. Model ayrıca Türkiye'nin ortak ülkeler ile gerçekleştirdiği ihracat ve ithalat toplamının TL cinsinden dönüştürülmüş hali olan $LnTR(X + M)_{ijt}$ değişkeni bağımlı değişken olarak kullanılarak tahmin edilmiştir. Bilindiği gibi kur değişkeni dış ticaretin biçimlenmesinde en önemli belirleyicilerden biridir ve dış ticaret hacmini döviz kurundan ayrı düşünmek mantıklı olmayabilir. 2003 ve 2017 dönemi boyunca Türkiye'nin dış ticaret hacminin döviz kurundaki değişimler sonucu aldığı yeni değerlerin modelde nasıl bir değişiklik yarattığını görmek ve döviz kuru değişimlerine tepkiselliğinde farklılaşma olup olmadığını analiz etmek amacıyla $LnTR(X + M)_{ijt}$ bağımlı değişkeni modele eklenmiştir. Ayrıca bu değişken temel alınan dönemde döviz kurunda meydana gelen artışlar ve azalışlar neticesinde Türkiye'nin dış ticaretten kazançlı çıkıp çıkmadığı hakkında da bilgi sunabilmektedir. Buna ek olarak, küresel piyasada makro seviyede birçok ülke ABD doları ile işlemlerini gerçekleştirmekte ve yerel para birimi cinsinden dış ticaret hacmi son derece düşük bir paya sahip olmaktadır. Yerel para biriminin sağladığı kolaylıklar da mevcut bağımlı değişkenin kullanılmasında itici bir güç olmuştur. Modelde yer alan açıklayıcı değişkenler, Türkiye

ile partner ülkelerin kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasıllarını temsil eden $LnRGDPPC_{it}$, $LnRGDPPC_{jt}$ değişkenleri, ikili reel döviz kurunu simgeleyen $LnREER_{ijt}$ değişkeni ve Türkiye ile partner ülke arasındaki fiziksel mesafeyi simgeleyen $LnDIST_{ij}$ değişkenidir. Ayrıca modele iki kukla değişken de ilave edilmiştir. İlgili kukla değişkenler ortak sınırı temsil eden $CBORD_{ij}$ ve Avrupa Birliği'ne üyeliği temsil eden AB_{ijt} değişkenidir. Son olarak modelde risk faktör endeksini simgeleyen RFI_{jt} değişkeni de yer almaktadır.

Bu bölümde değişkenlere uygulanan yatay kesit bağımlılığı testlerinin sonuçlarına yer verilmeden önce değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur. Tablo 6, değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikleri göstermektedir:

Tablo 6: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
LnX_{ijt}	7.07	1.07	3.91	9.62
LnM_{ijt}	7.09	1.86	-3.86	10.35
$Ln(X + M)_{ijt}$	7.96	1.15	5.05	10.54
$LnTR(X + M)_{ijt}$	8.54	1.25	5.45	11.79
$LnRGDPPC_{it}$	9.33	0.16	9.03	9.61
$LnRGDPPC_{jt}$	9.59	1.12	6.46	11.26
$LnREER_{ijt}$	1.08	2.37	-1.78	9.09
$LnDIST_{ij}$	7.74	0.69	6.56	9.24
$CBORD_{ij}$	0.08	0.28	0	1
AB_{ijt}	0.40	0.49	0	1
GS_{jt}	7.96	1.55	4.04	11.5
SC_{jt}	7.12	1.87	3	11
IP_{jt}	9.53	1.93	4.5	12
IC_{jt}	9.44	1.49	4.5	12
EC_{jt}	9.92	1.36	5.5	12
COR_{jt}	3.05	1.22	1	5.5
MP_{jt}	4.80	1.19	0	6
$RelT_{jt}$	4.63	1.13	0	6
$LawO_{jt}$	4.42	1.02	1.5	6

ET_{jt}	4.26	0.98	2	6
$DemA_{jt}$	4.63	1.71	0	6
BQ_{jt}	2.73	1.01	1	4
RFI_{jt}	6.93	0.94	3.81	8.82

Not: RFI_{jt} , risk faktör endeksini simgelemektedir.

Tablo 6’da yer alan Türkiye’nin kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasılasını ifade eden $LnRGDPPC_{it}$ değişkeninin ortalaması 9.33 iken ortak ülkelerin kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasılasını ifade eden $LnRGDPPC_{jt}$ değişkeninin ortalaması ise 9.59’dur. Reel döviz kurunun ortalama değeri ise 1.08’dir. Değişkenlerin aldıkları maksimum ve minimum değerlere bakıldığında ise Türkiye’nin dış ticaret hacmini temsil eden ve modelde bağımlı değişken olarak yer alan $Ln(X + M)_{ijt}$ değişkeninin maksimum değeri 10.54 iken minimum değeri ise 5.05’tir. Benzer şekilde ikili dış ticaret hacminin diğer göstergesi olan $LnTR(X + M)_{ijt}$ değişkeninin dönem boyunca aldığı minimum değer 5.45 iken maksimum değeri 11.79 olmuştur. İkili ticaret hacmi değişkenlerinin en düşük ve en yüksek değerlerine bakıldığında dış ticaret hacminde önemli değişimler olduğu söylenebilir.

Oynaklığın göstergesi olan standart sapma değeri en yüksek olan değişken, $LnREER_{ijt}$ değişkenidir. Standart sapması 2.37’dir. Bu durum Türk Lirası’nın Türkiye’nin dış ticaret ortaklarının para birimi karşısındaki reel değerinin incelenen dönemde oldukça oynak olduğunu göstermektedir. Döviz kurunun ticaret üzerindeki güçlü etkisi düşünüldüğünde, dış ticaret hacmindeki değişimin bir kısmı kurdaki oynaklıkla açıklanabilmektedir. En düşük oynaklığa sahip olan değişken ise 0.16 puan değeri ile $LnRGDPPC_{it}$ değişkenidir. Son olarak risk faktör endeksine bakılacak olursa RFI_{jt} ’nin maksimum değeri 8.82 iken minimum değeri ise 3.81’dir. İlgili değişkenin standart sapmasının 0.94 olması ise oynaklığının çok düşük olduğu anlamına gelmektedir.

3.7.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testlerinin Sonuçları

Mevcut çalışmanın ampirik analizinde birimler arasında korelasyonun varlığı Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD testi ile analiz edilmiştir. Pesaran CD testi hem modele hem de değişkenlere tek tek uygulanmış ve sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Ayrıca tabloda Pesaran CD testine ilaveten Pesaran (2004) CD_{LM} , Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM (Lagrange Multiplier) testi ve Pesaran vd.,

(2008) tarafından sapması düzeltilmiş LM_{adj} (Bias-Adjusted Cross Sectionally Dependence Lagrange Multiplier) yatay kesit bağımlılığı¹⁷ testleri de yer almaktadır.

Breusch ve Pagan (1980), Pesaran (2004) ve Pesaran vd., (2008) testlerinin hipotezleri şu şekilde gösterilmektedir (Koçbulut ve Altıntaş, 146: 153):

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Aşağıda yer alan Tablo 7, değişkenlere ve tüm modele uygulanan yatay kesit bağımlılığı testinin sonuçlarını vermektedir:

Tablo 7: Yatay Kesit Bağımlılığı Testlerinin Sonuçları

DEĞİŞKENLER	LM (Breusch, Pagan 1980)	CD _{LM} (Pesaran 2004)	CD (Pesaran 2004)	LM _{adj} (PUY, 2008)
LnX_{ijt}	9071.483(0.0000)	181.617(0.0000)	92.465(0.0000)	180.010(0.0000)
LnM_{ijt}	7809.574(0.0000)	153.258(0.0000)	73.068(0.0000)	151.651(0.0000)
$Ln(X + M)_{ijt}$	10163.44(0.0000)	206.157(0.0000)	96.917(0.0000)	204.550(0.0000)
$LnTR(X + M)_{ijt}$	12394.54(0.0000)	256.297(0.0000)	110.402(0.0000)	254.690(0.0000)
$LnRGDPPC_{jt}$	8200.307(0.0000)	162.039(0.0000)	57.376(0.0000)	160.432(0.0000)
$LnREER_{ijt}$	4937.748(0.0000)	88.7190(0.0000)	41.641(0.0000)	87.111(0.0000)
RFI_{jt}	5619.893(0.0000)	104.049(0.0000)	52.627(0.0000)	102.442(0.0000)

MODEL

LnX_{ijt}	CD (Pesaran 2004)	37.140(0.0000)
LnM_{ijt}	CD (Pesaran 2004)	46.835(0.0000)
$Ln(X + M)_{ijt}$	CD (Pesaran 2004)	55.984(0.0000)
$LnTR(X + M)_{ijt}$	CD (Pesaran 2004)	21.159(0.0000)

Not: Parantez içerisindeki değerler prob. değerleri göstermektedir.

Tablo 7’de yer alan Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD testinin sonuçlarına göre tüm değişkenler için yatay kesit bağımlılığı yoktur boş hipotezi reddedilmekte ve %1 anlamlılık seviyesinde yatay kesit birimleri arasında bağımlılık vardır alternatif

¹⁷ Yatay kesit bağımlılığı testleri için Eviews-12 ve Stata-15 programlarından yardım alınmıştır. Değişkenlere ayrı ayrı uygulanan yatay kesit bağımlılığı testleri için Eviews-12 programı kullanılırken, modele uygulanan teste ise Stata-15 programı kullanılmıştır. Stata-15 programında uygulanan yatay kesit bağımlılığı testinin kodları için ayrıca bkz. (De Hoyos ve Sarafidis, 2006: 490-494). Bununla birlikte değişkenlere uygulanan birim kök testleri ve panel regresyon analizleri için de Stata-15 programı kullanılmıştır.

hipotezi kabul edilmektedir. Ayrıca Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD_{LM} , Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM testi ve Pesaran vd., (2008) tarafından geliştirilen sapması düzeltilmiş LM_{adj} testlerine bakıldığında da tüm değişkenler için yatay kesit birimleri arasında bağımlılık olduğu görülmektedir. Analize tabi olan model için ise aynı durumlar geçerlidir. Model için yapılan yatay kesit bağımlılığı testleri sonuçlarına göre de yatay kesit birimleri arasında bağımlılık vardır alternatif hipotezi kabul edilmektedir. Kısacası tüm değişkenler ve model için yatay kesit birimleri arasında bağımlılığın mevcut olduğu bulgusuna erişilmiştir.

3.7.2. Panel Birim Kök Testlerinin Sonuçları

Çalışmanın bu aşamasında değişkenlerin durağanlığının analiz edilmesi için panel birim kök testleri yapılmıştır. Yatay kesitler arasında bağımlılığın mevcut olması nedeniyle ikinci nesil panel birim kök testlerinden CIPS testi uygulanmıştır. $N > T$ durumları için geçerli olan bu test, panelin tümünü bir bütün olarak test etmesi ve değişkenlerin durağanlığının tespit edilmesinde daha verimli sonuçlar vermesi nedeniyle analizde kullanılmıştır. Eğer mutlak değer olarak CIPS test istatistik değerleri, kritik tablo değerlerinden büyükse H_0 reddedilir. Serinin durağan olduğunu gösteren H_1 alternatif hipotezi ise kabul edilir (Pesaran, 2007: 265-312). Mevcut çalışmada sonuçlar %5 seviyesindeki kritik değerlere göre yorumlanmıştır. Çalışmada ayrıca birinci nesil panel birim kök testlerinden Levin, Lin ve Chu (2002) ve Maddala ve Wu (1999) testleri de uygulanmıştır. İlgili testler Ek-3'te gösterilmektedir.

Ek-2, değişkenlere uygulanan Pesaran CIPS birim kök testinin sonuçları göstermektedir. Ek-2'de yer alan Pesaran CIPS birim kök test sonuçlarına göre LnX_{ijt} ve RFI_{jt} değişkenleri hariç tüm değişkenlerin düzeyde durağan olmadıkları ve birim kök içerdikleri görülmektedir. İlgili değişkenlerin birinci farkları alındığında ise durağan hale geldikleri yani $I(1)$ oldukları görülürken LnX_{ijt} ve RFI_{jt} değişkenleri ise düzeyde durağan yani $I(0)$ 'dır. Birinci nesil panel birim kök testlerinden olan Levin, Lin ve Chu (2002) ve Maddala ve Wu (1999) birim kök testlerinin sonuçları ise Ek-3'te gösterilmektedir.

Levin, Lin ve Chu birim kök testinin hipotezleri şu şekildedir (Levin, Lin ve Chu, 2002: 4):

$H_0 : \delta = 0$ (Paneller Birim Kök İçermektedir)

$H_1 : \delta < 0$ (Paneller Durağandır)

Maddala ve Wu birim kök testinin hipotezleri şu şekildedir (Maddala ve Wu, 1999):

H_0 : Tüm Paneller Birim Kök İçermektedir.

H_1 : En Az Bir Panel Durağandır.

Ek-3'te yer alan Levin Lin ve Chu (2002) birim kök testi sonuçlarına göre LnX_{ijt} , LnM_{ijt} , $Ln(X + M)_{ijt}$ bağımlı değişkenleri ile $LnRGDPPC_{jt}$ açıklayıcı değişkenin %1 anlamlılık seviyesinde düzeyde durağan oldukları yani $I(0)$ oldukları görülürken, $LnTR(X + M)_{ijt}$ bağımlı değişkeni için ise H_0 hipotezi kabul edilmiş olup değişkenin birim kök içerdiği görülmektedir. İlgili bağımlı değişkenin birinci farkı alındıktan sonra durağan hale getirilmiştir. Açıklayıcı değişkenlerden biri olan reel döviz kuru değişkeni ise düzeyde durağan değildir. Yani birim kök içermektedir. İlgili değişken birinci farkı alındıktan sonra ise $I(1)$ 'de durağan hale getirilmiştir. Son olarak RFI_{jt} değişkeni ise %1 anlamlılık seviyesinde düzeyde durağandır. Ek-3'te yer alan Maddala ve Wu (1999) birim kök testi sonuçlarına göre $LnTR(X + M)_{ijt}$ ve RFI_{jt} değişkenleri hariç diğer tüm değişkenler için H_0 hipotezinin reddedildiği yani birim kök içermedikleri ve düzeyde durağan oldukları görülmektedir. LnX_{ijt} , LnM_{ijt} , $Ln(X + M)_{ijt}$, $LnRGDPPC_{jt}$ ve $LnREER_{ijt}$ değişkenleri %1 anlamlılık seviyesinde $I(0)$ 'da durağandır. $LnTR(X + M)_{ijt}$ ve RFI_{jt} değişkenleri ise birinci farkları alındıktan sonra durağan hale getirilmişlerdir.

3.7.3. Panel Veri Analizi Tahmin Sonuçları

Çalışmada, yatay kesit bağımlılığı ve birim kök testleri ile serilerin durağanlığı tespit edilmiş ve birim kök içeren seriler birinci farkları alınarak durağan hale getirilmiştir. Bu dönüşümün ardından, durağan seriler kullanılarak Türkiye ile 45 ticaret ortağı arasındaki ticaretin belirleyicilerini analiz etmek amacıyla dinamik panel literatüründe sıklıkla kullanılan "Arellano ve Bond Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi" (1991) ve "Arellano ve Bover/ Blundell ve Bond Sistem Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi"¹⁸ kullanılmıştır. Sıklıkla bu tahminciler yatay kesit boyutunun büyük zaman boyutunun ise küçük olduğu panel modeller için kullanılmaktadır (Küçük

¹⁸ Detaylı bilgi için bkz. (Yıldırım ve Kostakoğlu, 2015: 51).

T ve Büyük N). Sistem GMM yöntemi modele daha fazla araç değişken eklemesi yönüyle modelin verimliliğini yükseltmekte ve bu yöntemle fark GMM yönteminin eksik tarafları ortadan kaldırılmaktadır. Sistem GMM yönteminin tahmin gücü fark GMM yöntemine kıyasla daha yüksektir (Blundell ve Bond, 1998: 115-143; Akdağ ve İskenderoğlu, 2018: 20-21).

Aşağıda yer alan Tablo 8, Arellano ve Bond Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi ile Arellano ve Bover/ Blundell ve Bond Sistem Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi Sonuçlarını göstermektedir:

Tablo 8: Dış Ticaret Hacminin Bağımlı Değişken Olduğu Genişletilmiş Çekim Modelinin GMM Tahmin Sonuçları

BAĞIMLI DEĞİŞKEN	GMM	SİSTEM GMM
$Ln(X + M)_{ijt}$		
$LnRGDPPC_{it}$	0.048(0.675)	0.009(0.931)
$LnRGDPPC_{jt}$	1.388(0.000)***	1.530(0.000)***
$LnREER_{ijt}$	-0.017(0.709)	-0.057(0.223)
$LnDIST_{ij}$	-0.172(0.321)	-0.209(0.104)
$CBORD_{ij}$	-	-0.022(0.935)
AB_{ijt}	-0.237(0.294)	-0.299(0.007)***
RFI_{jt}	0.150(0.002)***	0.127(0.007)***
BAĞIMLI DEĞİŞKEN	GMM	SİSTEM GMM
$LnTR(X + M)_{ijt}$		
$LnRGDPPC_{it}$	0.460(0.000)***	0.371(0.000)***
$LnRGDPPC_{jt}$	1.158(0.000)***	1.309(0.000)***
$LnREER_{ijt}$	-0.057(0.184)	-0.090(0.036)**
$LnDIST_{ij}$	-0.645(0.000)***	-0.140(0.228)
$CBORD_{ij}$	-	-0.256(0.245)
AB_{ijt}	-0.268(0.186)	-0.272(0.006)***
RFI_{jt}	0.134(0.002)***	0.083(0.051)*

Not:

a) Parantez içerisindeki değerler prob. değerleri göstermektedir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerindeki istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

b) $CBORD_{ij}$ kukla değişkeni – ile gösterilmektedir. Bu tahmin aşamasında ortak sınır kukla değişkeninin ihmal edildiği (omitted) anlamına gelmektedir.

Tablo 8, bağımlı değişkenin $Ln(X + M)_{ijt}$ olduğu her iki tahmin edici açısından da yorumlandığında Türkiye'nin satın alma gücünü yansıtan kişi başına düşen reel gayri

safi yurt içi hasıla ($LnRGDPPC_{it}$) değişkeninin katsayı işaretinin pozitif ancak istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir. İlgili değişkenin Türkiye'nin dış ticaret hacmi üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı anlaşılmaktadır. Ticaret ortaklarının kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasılası ($LnRGDPPC_{jt}$) ise pozitif ve istatistiksel olarak %1 seviyesinde anlamlıdır. $LnRGDPPC_{jt}$ değişkeni, Arellano ve Bond GMM tahmincisi ve sistem GMM tahmincisi için sırasıyla yorumlandığında Türkiye'nin ticaret ortaklarının kişi başına reel düşen gayri safi yurt içi hasılasındaki %1'lik¹⁹ artış Türkiye'nin dış ticaret hacmini %1.38 ve %1.53 oranında arttırmaktadır. Partner ülkelerin kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasıllarının artması ekonomik birimleri daha fazla ithalata yönlendirebilmektedir ve Türkiye'den daha çok mal talep etmelerine neden olabilmektedir. Keynesyen gelir teorisine göre bütçe açıklarındaki bir artış, yurt içi geliri arttırmaktadır. Daha yüksek gelir, ithalatta artışa neden olacak ve ithalattaki artış ise dış ticaret dengesinde kötüleşme ile sonuçlanacaktır (Basu ve Datta, 2005: 3312). Reel döviz kurunu temsil eden ve ülkenin rekabet gücü hakkında bilgi sunan $LnREER_{ijt}$ değişkeninin katsayı işaretinin negatif ve anlamsız olması nedeniyle ilgili değişkenin Türkiye'nin dış ticaret hacmini belirleyen önemli bir unsur olmadığı görülmektedir. Ayrıca Türkiye'nin ikili dış ticaretinin reel döviz kuruna bağımlı olmadığı ve ilgili değişkenden ayrı hareket ettiği anlaşılabilmektedir. Burada reel kurdaki değişimlere pek de duyarlı olmayan bir dış ticaret söz konusudur. Belki de Türkiye'de yalnızca reel döviz kuruna dair bir rekabet gücünden söz etmek doğru olmayabilir. Mesafe ($LnDIST_{ij}$) değişkeninin katsayı işaretinin ise beklenildiği gibi negatif ancak istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Taşıma maliyetlerinin etkisini ölçen mesafe değişkeninin Türkiye'nin ikili ticaret akışları üzerinde etkili olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sonuç Türkiye'nin 45 ülke ile gerçekleştirdiği ticarete mesafenin artık o kadar da önemli bir etkisi olmamasından kaynaklı olabilir. $CBORD_{ij}$ değişkeninin katsayısı ise negatif ve anlamsız bulunmuştur. Ortak sınır değişkeninin anlamsız bulunması, gün geçtikçe küreselleşme hareketinin hız kazanması ile birlikte ülkeler arasındaki sınırların yüksek oranda ortadan kalkmasıyla açıklanabilir. Ortak sınır değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı bulunmaması bu duruma atfedilebilir (Aydın, 2020: 56). Bununla birlikte Türkiye'nin en çok ticaret yaptığı ilk 10 ülke içinde bile sınır komşularının yer almaması da ortak sınır değişkeninin anlamsızlığını açıklayan başka bir faktör olabilir. Avrupa

¹⁹ Denklemlerin hem sol hem de sağ tarafındaki değişkenler logaritmik biçimde sunulduğundan yüzde cinsinden ifade edilirler (Ortak sınır, AB ve politik risk endeksi değişkenleri hariç).

Birliği'ne üyeliği simgeleyen AB_{ijt} kukla değişkenin ise ilk tahminde katsayı işaretinin negatif ve anlamsız olduğu görülmekte ve dış ticaret akışlarını belirlemede önceki iki değişkene benzer şekilde herhangi bir etkisi olmadığı anlaşılmaktadır. Mevcut çalışmada sadece Avrupa Birliği'ne üye olan ülkeler olmadığı için böyle bir sonuç ortaya çıkmış olabilir. İkinci tahminde ise ilgili değişkenin dış ticaret hacmi ile arasında negatif ve % 1 seviyesinde anlamlı bir ilişki mevcuttur. Böyle bir durumda Avrupa Birliği'ne üyeliğin Türkiye'nin dış ticaretini belirleyen bir unsur olmasının yanı sıra Türkiye'nin dış ticaretini caydıran bir unsur olduğu da ortaya çıkmaktadır. Politik risk potansiyelini ölçen risk faktör endeksinin (RFI_{jt}) katsayısının pozitif işarete sahip ve istatistiksel olarak %1 seviyesinde anlamlı olduğu görülmektedir. Her iki tahmin edici içinde risk faktör endeksindeki 1 birimlik artış dış ticaret hacminde %15'lik²⁰ ve %12'lik bir artışa neden olmaktadır. Risk puanında artışın politik risk potansiyelinin düşmesi anlamına geldiği bilinmektedir. Yurt dışında düşük politik risk potansiyeli, yani ordunun siyasete daha az müdahil olması, yüksek bürokrasi kalitesi, iç ve dış çatışma gibi risklerin düşük düzeylerde olması dış ticareti arttıran unsurlardır.

Tablo 8, bağımlı değişkenin $LnTR(X + M)_{ijt}$ (Dış ticaret hacminin TL cinsinden ifade edilmiş hali) olduğu her iki tahmin edici açısından da yorumlandığında Türkiye'nin ve ortak ülkelerinin kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasıllarını temsil eden $LnRGDPPC_{it}$ ve $LnRGDPPC_{jt}$ değişkenlerinin katsayı işaretlerinin pozitif ve %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu görülmektedir. Bir başka ifade ile Türkiye'nin satın alma gücündeki %1'lik bir yükseliş sırasıyla dış ticaret hacmini % 0.46 ve %0.37 oranında arttırmaktadır. Partner ülkenin satın alma gücündeki %1'lik bir yükseliş ise sırasıyla %1.15 ve %1.30 oranında arttırmaktadır. Türkiye ile partner ülkelerin kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasıllarındaki artış ilgili ülkelerin birbirlerinden daha fazla mal talep etmelerine neden olabilmektedir. Türkiye'nin dış ticaret hacminin artmasında ortak ülkelerin satın alım gücünün daha önemli bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. $LnREER_{ijt}$ değişkeninin ise birinci tahminci kullanıldığında katsayı işareti negatif ve istatistiksel olarak anlamsız bulunmuş iken ikinci tahminci kullanıldığında ise ilgili değişkeninin katsayı işareti ise negatif ve % 5 seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Reel döviz kurunun katsayı işaretinin negatif sonuç vermesi

²⁰ Politik risk değişkeninin ln'inin alınmaması nedeniyle ilgili değişkenin katsayısının doğru yorumlanma şekli şu şekildedir (Goswami ve Panthamit, 2022: 616):
 $0.15 \times 100 = \%15$ 'tür.

Türkiye'nin dış ticareti üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu manasına gelmektedir. Reel döviz kurundaki %1'lik bir artış toplam dış ticaret üzerinde % 0.09'lük bir azalışa neden olmaktadır. Birinci tahminci kullanıldığında $LnDIST_{ij}$ değişkeni beklenildiği gibi negatif ve anlamlıdır. Mesafe değişkenindeki %1'lik bir artış dış ticarete % 0.64'lük bir düşüşe neden olmaktadır. Dış ticaret gerçekleştiren iki ülke arasındaki mesafenin artması ulaşım maliyetlerinin artmasına yol açtığı için dış ticarete olumsuz bir etkisi olmaktadır. Türkiye ile onun ticaret ortakları arasındaki coğrafi uzaklığın artması Türkiye'nin dış ticaret hacmini negatif etkileyebilmektedir. İkinci tahminci kullanıldığında ise mesafe değişkeninin Türkiye'nin dış ticareti üzerinde herhangi bir etkisi bulunamamıştır. Ortak sınır değişkeni anlamsız bulunmuştur. Risk faktör endeksinin katsayı işareti ise pozitifdir. RFI_{jt} değişkenin her iki tahmin edici de kullanıldığında sırasıyla %1 ve %10 seviyelerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiş ve ilgili değişkenin Türkiye'nin dış ticaretinin önemli bir belirleyicisi olduğu sonucuna erişilmiştir. Risk faktör endeksindeki 1 birimlik artışın risk potansiyelindeki düşüş anlamına geldiği bilindiğine göre düşük risk potansiyeline sahip partner ülkelerin Türkiye ile daha fazla ticaret gerçekleştirdiği ve Türkiye'nin dış ticaretinde %13'lük ve %8'lik bir yükseliş meydana getirdiği açık bir durumdur.

Tablo 8 genel hatlarıyla incelendiğinde iki bağımlı değişken içinde ortak olan sonuçlar tespit edilmiştir. Türkiye'nin ikili dış ticaretinin önemli belirleyicileri arasında partner ülkelerin kişi başına düşen GSYH'leri ile risk faktör endeksinin yer aldığı tespit edilmiş ve ilgili değişkenlerin Türkiye'nin ticaret akışlarını teşvik ettikleri anlaşılmıştır. Reel döviz kuru ve ortak sınırın ise Türkiye'nin dış ticareti üzerinde herhangi önemli birer etkileri olmadığı belirlenmiştir.

Modelde yer alan tüm değişkenlerin katsayıları yorumlandıktan sonra politik riskin önemli bileşenlerine de yakından bakmak ve ilgili bileşenleri de yorumlamak gerekli olacaktır.

Aşağıda yer alan Tablo 9, politik riskin değerlendirilmesinde kullanılan 12 alt bileşenin GMM ve Sistem GMM tahmincisinin sonuçlarını göstermektedir:

Tablo 9: Politik Riskin 12 Alt Bileşeni ile Genişletilmiş Çekim Modelinin GMM Tahmin Sonuçları

BAĞIMLI DEĞİŞKEN <i>Ln(X + M)_{ijt}</i>	GMM	SİSTEM GMM
Hükümet İstikrarı	0.180(0.227)	0.013(0.372)
Sosyoekonomik Koşullar	0.048(0.088)*	0.474(0.091)*
Yatırım Profili	-0.002(0.898)	0.009(0.629)
İç Çatışma	0.072(0.005)***	0.559(0.020)**
Dış Çatışma	0.012(0.716)	0.020(0.549)
Yolsuzluk	-0.128(0.035)**	-0.122(0.046)**
Ordunun Siyasetteki Rolü	-0.053(0.613)	0.036(0.573)
Dini Gerilimler	0.118(0.199)	-0.026(0.744)
Kanun ve Düzen	0.249(0.044)**	0.160(0.078)*
Etnik Gerilimler	0.205(0.058)*	0.032(0.731)
Demokratik Hesap verebilirlik	-0.025(0.698)	0.017(0.611)
Bürokrasi Kalitesi	-0.417(0.165)	-0.029(0.812)
BAĞIMLI DEĞİŞKEN <i>LnTR(X + M)_{ijt}</i>	GMM	SİSTEM GMM
Hükümet İstikrarı	0.021(0.104)	0.012(0.342)
Sosyoekonomik Koşullar	0.033(0.187)	0.025(0.315)
Yatırım Profili	0.002(0.908)	0.000(0.985)
İç Çatışma	0.055(0.017)**	0.028(0.206)
Dış Çatışma	0.013(0.670)	0.011(0.718)
Yolsuzluk	-0.106(0.052)*	-0.115(0.036)**
Ordunun Siyasetteki Rolü	-0.025(0.789)	0.045(0.426)
Dini Gerilimler	0.135(0.105)	0.058(0.418)
Kanun ve Düzen	0.220(0.050)**	0.105(0.180)
Etnik Gerilimler	0.178(0.066)*	0.067(0.418)
Demokratik Hesap verebilirlik	-0.020(0.727)	0.014(0.646)
Bürokrasi Kalitesi	-0.369(0.169)	-0.106(0.332)

Not: Parantez içerisindeki değerler prob. değerleri göstermektedir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerindeki istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 9, bağımlı değişkenin $Ln(X + M)_{ijt}$ olduğu her iki tahminci açısından yorumlandığında hükümetin yürütme ve görevde kalma becerisini ölçen hükümet istikrarının katsayı işareti pozitif ancak istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Hükümet istikrarı bileşeninin Türkiye'nin dış ticareti üzerinde herhangi bir önemli etkisi bulunmamaktadır. Sosyoekonomik koşullar, iç çatışma, kanun ve düzen ve son olarak

etnik gerilimler bileşenleri pozitif katsayılara sahiptir. Sosyoekonomik koşullar her iki tahminci içinde %10 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır. İç çatışma ilk tahminci için %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı iken ikinci tahminci kullanıldığında %5 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Kanun ve düzen ise ilk tahminci kullanıldığında %5 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı iken ikinci tahminci kullanıldığında %10 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Etnik gerilimler bileşeni ise ilk tahminci için anlamlıdır. Öte yandan ikinci tahminci kullanıldığında ise anlamsızdır. Politik risk değişkeninin özelliği nedeniyle risk puanındaki 1 birimlik artış, politik risk potansiyelinde düşüş anlamına gelmektedir. Bu nedenle ilgili değişkenlerle Türkiye'nin dış ticareti arasında pozitif bir ilişkinin olduğu açıktır. Örnek olarak kamuda oluşan sosyoekonomik baskıları değerlendiren sosyoekonomik koşullar bileşeni gösterilebilir. İlgili bileşendeki 1 birimlik artış, politik risk potansiyelinde düşüş anlamına geldiği için Türkiye'nin dış ticaret hacminde %4'lük ve %47'lik bir artışa neden olmaktadır. Ordunun siyasete katılımını değerlendiren ordunun siyasetteki rolü, yatırım profili, dış çatışma, dini gerilimler, demokratik hesap verebilirlik ve bürokrasinin kalitesinin ise istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Bu değişkenlerin Türkiye'nin dış ticareti üzerinde herhangi bir etkileri yoktur.

Tablo 9, bağımlı değişkenin $LnTR(X + M)_{ijt}$ olduğu her iki tahmin edici açısından yorumlandığında yolsuzluk bileşeninin katsayı işaretinin negatif ve sırasıyla %10 ve %5 seviyesinde anlamlı olduğu dikkat çekmektedir. Politik risk puanındaki bir birimlik artışın politik risk potansiyelinde azalış anlamına geldiği bilinmektedir. Yolsuzluk risk puanındaki bir birimlik artış Türkiye'nin dış ticaretinde % 10'luk ve %11'lik bir azalışa neden olmuştur. Yani partner ülkelerdeki düşük politik risk potansiyelinin ya da düşük yolsuzluk seviyesinin Türkiye'nin dış ticareti üzerinde olumsuz bir etkisi bulunmaktadır. Normalde düşük yolsuzluk seviyesinin dış ticaret üzerinde pozitif bir etkisi olması beklenmektedir. Ancak burada tam tersi bir etki mevcuttur. Partner ülkelerin düşük politik risk potansiyeline sahip olması ilgili ülkelerde kaliteli kurumların mevcut olduğunu, gümrük memurlarının rüşvet alma yollarına başvurmadığını ve her türlü evrak işlerinin şeffaf yürütüldüğü anlamına gelmektedir. Yolsuzluğun Türkiye'nin dış ticaretini caydıran bir unsur olduğu görülmektedir. İç çatışma, kanun ve düzen ve etnik gerilimleri bileşenlerinin ise birinci tahminci kullanıldığında Türkiye'nin dış ticaretinin belirleyicileri oldukları görülmektedir. Üç bileşeninde katsayı işaretleri pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Etnik gerilimler

bileşenine yakından bakıldığında ilgili bileşenin risk puanındaki 1 birimlik artış, Türkiye'nin dış ticaret hacmini %17 yükseltmektedir. İkinci tahminci kullanıldığında ise bu üç değişkeninde anlamsız olduğu görülmektedir.

Tablo 9, genel hatlarıyla yorumlandığında her iki tahminci içinde ortak olan sonuçlar mevcuttur. Hükümet istikrarı, yatırım profili, dış çatışma, ordunun siyasetteki rolü, dini gerilimler, demokratik hesap verebilirlik ve son olarak bürokrasi kalitesi bileşenlerinin Türkiye'nin dış ticareti üzerinde herhangi bir etkileri olmadığı anlaşılmaktadır. Öte yandan yolsuzluk bileşeninin ise dış ticareti caydıran bir unsur olduğu görülmektedir.

Tablo 10, ihracat ve ithalat bağımlı değişkenleri için GMM ile Sistem GMM tahmincisinin sonuçlarını göstermektedir:

Tablo 10: İhracat ve İthalatın Bağımlı Değişken Olduğu Genişletilmiş Çekim Modelinin GMM Tahmin Sonuçları

BAĞIMLI DEĞİŞKEN	GMM	SİSTEM GMM
<i>LnX_{ijt}</i>		
<i>LnRGDPPC_{it}</i>	0.570(0.000)***	0.470(0.000)***
<i>LnRGDPPC_{jt}</i>	0.908(0.000)***	1.064(0.000)***
<i>LnREER_{ijt}</i>	-0.038(0.400)	-0.045(0.330)
<i>LnDIST_{ij}</i>	-0.450(0.005)***	0.234(0.068)*
<i>CBORD_{ij}</i>	-	1.529(0.000)***
<i>AB_{ijt}</i>	0.436(0.052)*	0.291(0.005)***
<i>RFI_{jt}</i>	0.099(0.037)**	0.159(0.000)***
BAĞIMLI DEĞİŞKEN	GMM	SİSTEM GMM
<i>LnM_{ijt}</i>		
<i>LnRGDPPC_{it}</i>	-0.069(0.770)	-0.567(0.006)***
<i>LnRGDPPC_{jt}</i>	1.234(0.000)***	1.113(0.001)***
<i>LnREER_{ijt}</i>	-0.073(0.454)	-0.117(0.231)
<i>LnDIST_{ij}</i>	0.023(0.947)	0.828(0.019)**
<i>CBORD_{ij}</i>	-	-0.268(0.702)
<i>AB_{ijt}</i>	-0.302(0.520)	-0.534(0.082)*
<i>RFI_{jt}</i>	0.095(0.314)	-0.004(0.948)

Not:

a) Parantez içerisindeki değerler prob. değerleri göstermektedir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerindeki istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

b) *CBORD_{ij}* kukla değişkeni – ile gösterilmektedir. Bu tahmin aşamasında ortak sınır kukla değişkeninin ihmal edildiği (omitted) anlamına gelmektedir.

Tablo 10, bağımlı değişkenin LnX_{ijt} olduğu her iki tahminci açısından yorumlandığında Türkiye'nin kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasılasının Türkiye'nin ihracatı üzerinde olumlu bir etkisi olduğu görülmektedir. $LnRGDPPC_{it}$ değişkeninin katsayı işareti pozitif ve anlamlıdır. İlgili değişkenin $Ln(X + M)_{ijt}$ bağımlı değişkeni üzerinde ise herhangi anlamlı bir etkisi bulunmamaktaydı. Partner ülkelerin kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasılasını temsil eden $LnRGDPPC_{jt}$ değişkenin ise her iki tahminci içinde anlamlı olduğu ve Türkiye'nin ihracatı ile pozitif bir ilişkisinin olduğu görülmektedir. Ortak ülkelerin satın alım güçleri yükseldikçe Türkiye'den daha çok ithalat yapabilirler. $LnRGDPPC_{jt}$ değişkenin Türkiye'nin dış ticaret hacmi üzerinde de olumlu bir etkisi mevcuttu. Reel döviz kurunun ihracat üzerinde anlamsız bir etkisi olduğu saptanmıştır. Türkiye'nin ihracatının reel döviz kurundan bağımsız hareket ettiği anlaşılmaktadır. Mesafenin ise ihracat üzerinde hem negatif hem de pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Sırayla ilgili değişkenin istatistiksel anlamlılıkları %1 ve %10'dur. Ortak sınır değişkeninin ikinci tahminci kullanıldığında ihracatı olumlu etkilediği bulunmuştur. Avrupa Birliği'ne üyelik kukla değişkeni ile Türkiye'nin ihracatı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Türkiye'nin en çok ihracat gerçekleştirdiği ilk 10 ülke içinde Avrupa Birliği'ne üye olan ülkeler yer almasından dolayı bu sonuç oldukça akla yatkındır. Örnek olarak, Almanya, İtalya, Fransa ve İspanya gösterilebilir. Avrupa Birliği'ne üyelik değişkeninin Türkiye'nin dış ticaret hacmi üzerinde hem anlamlı hem de anlamsız bir etkisi mevcuttu. Risk faktör endeksinin her iki tahminci içinde katsayı işareti pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. RFI_{jt} değişkeni ile Türkiye'nin dış ticaret hacmi arasında da pozitif bir ilişki bulunmaktaydı.

$LnRGDPPC_{it}$ değişkeninin ilk tahminci kullanıldığında ithalat üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı ve katsayı işaretinin negatif olduğu görülmektedir. Sistem GMM tahmincisi kullanıldığında ise $LnRGDPPC_{it}$ değişkeninin katsayı işareti negatif ve anlamlıdır. Türkiye'nin kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasılasındaki %1'lik artış Türkiye'nin ithalatını %0.56 azaltmaktadır. Yüksek gelir büyük bir iç pazara, daha yüksek kendi kendine yeterlilik seviyesine işaret etmektedir. Böylelikle daha az ithalat gerçekleştirilebilmektedir (Hellvin ve Nilsson, 2000: 7-8). Bu beklenen bir sonuçtur. Bağımlı değişken TL cinsinden ifade edildiğinde ilgili değişkenin Türkiye'nin dış ticaret hacmi üzerinde olumlu bir etkisi bulunmaktaydı. Reel döviz kurunun ithalat üzerinde anlamsız bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Mesafenin ithalat üzerinde ilk tahmincide anlamsız bir etkisi mevcut iken ikinci tahmincide ise anlamlı ve pozitif bir etkisi

bulunmaktadır. Sistem GMM tahmincisine göre Türkiye coğrafi olarak uzak ülkelerden daha fazla ithalat gerçekleştirmektedir. Mesafenin dış ticaret hacmi üzerinde genelde anlamsız bir etkisi mevcut iken sadece bağımlı değişken $LnTR(X + M)_{ijt}$ için ilk tahminci kullanıldığında negatif ve anlamlı bir etkisi olduğu saptanmıştır. Ortak sınırın Türkiye'nin ithalatı üzerinde herhangi anlamlı bir etkisinin olmadığı yani ithalatın belirleyicileri arasında yer almadığı görülmektedir. Avrupa Birliği'ne üyelik değişkenin ilk tahminci kullanıldığında ithalat üzerinde anlamsız bir etkisi var iken ikinci tahminci kullanıldığında ithalat üzerindeki etkisi ise % 10 anlamlılık seviyesinde olumsuzdur. İlgili değişkenin ithalat üzerindeki etkisi ile $LnTR(X + M)_{ijt}$ bağımlı değişkeni üzerindeki etkisi her iki tahmincinin de kullanıldığı sonuçlarla benzerdir. Risk faktör endeksinin Türkiye'nin ithalatı üzerinde ise herhangi bir etkisi olmadığı ortaya çıkmıştır. Genellikle bu değişkenin Türkiye'nin ihracatı ve dış ticaret hacmi üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktaydı.

SONUÇ

Son zamanlarda toplumların küreselleşme sürecinin de etkisiyle birbirleriyle daha fazla yakından ilişkili oldukları bilinmektedir. Önceleri önemli olan ve ülkeleri birbirinden ayıran sınırların artık önemini yitirmesi ülkelerin daha fazla bütünleşme içinde olduklarını kanıtlar bir nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme sürecinin belirgin nitelikleri arasında uluslararası işletmelerin sınır ötesi yatırımlar gerçekleştirilmesi, ticarete konu olan ülkeler arasında dış ticaretin artması ve bu dış ticaretin artış eğiliminde olması gibi faktörler sayılabilir. Küresel arenada yer alan ve başarısız birer oyuncu olmak istemeyen çoğu işletme ya da firmalar, oyunun tek kazananı olmak ve küreselleşme pastasından büyük bir dilim alabilmek için başka bölgelere veya ülkelere yatırımlar gerçekleştirmek isterler. Sınır ötesi yatırımlar yapmayı arzulayan ilgili işletmeler ya da ticaret yapmayı istekli olan firmalar o bölgelerde muhtelif riskler ile karşılaşabilmektedirler. Literatürde oldukça önemli sayılan ve diğer risklerden ayrı bir konuma yerleştirilen politik risk işletmelerin en çok karşılaştıkları risklerden biridir ve bu risk mevcut çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır.

Bu çalışmada literatürdeki çoğu çalışmadan farklı olarak politik risk ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkiye mercek tutulmuştur. Partner ülkelerdeki politik riskin, Türkiye'nin dış ticaretine etkisinin 2003-2017 dönemi boyunca analiz edildiği mevcut araştırmada bağımlı değişken olarak dış ticaret hacmi kullanılmıştır. İlaveten açıklayıcı değişkenlerin Türkiye'nin ihracatı ve ithalatı üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu görmek amacıyla ihracat ve ithalat bağımlı değişkenleri de modelde yerini almıştır. Açıklayıcı değişkenler ise Türkiye'nin ve ortak ülkelerin kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasılası, reel döviz kuru, mesafe, ortak sınır, Avrupa Birliği'ne üyelik ve risk faktör endeksidir. Ayrıca politik riskin ölçülmesinde kullanılan 12 bileşen de analize dâhil edilmiştir. Çalışmada ilk olarak tüm değişkenlere ve modele yatay kesit bağımlılığı testleri uygulanmış ve testlerin sonucunda yatay kesit birimleri arasında bağımlılığın mevcut olduğu bulgusuna erişilmiştir. Daha sonra değişkenlerin durağanlığını test etmek ve uygun tahminciyi seçmek amacıyla ikinci nesil panel birim kök testlerinden biri olan CIPS testi uygulanmış ve ihracat ile risk faktör endeksi hariç diğer tüm değişkenlerin birinci farkta durağan olduğu saptanmıştır. Daha sonra mevcut araştırmada modelde yer alan politik risk değişkeni ile diğer açıklayıcı değişkenlerin dış ticaret üzerindeki etkilerini test etmek amacıyla etkinliği diğer tahmincilere göre oldukça yüksek olan

genelleştirilmiş momentler yöntemi kullanılmıştır. Aşağıda genelleştirilmiş momentler yönteminin sonuçlarından elde edilen bulgular sırayla yer almaktadır:

- Çalışmada en yüksek oynaklığa sahip değişken reel döviz kurudur. Buna karşın reel döviz kurunun Türkiye'nin ikili dış ticareti üzerinde anlamlı bir etkisine rastlanılmamıştır. Reel döviz kurunun anlamsız çıkması, Türkiye'nin ikili dış ticaretinin reel döviz kurundan bağımsız hareket ettiği şeklinde bir yorumu mantıklı kılabilir.
- Tüm değişkenler ve model için ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı mevcuttur.
- Partner ülkelerin kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasılasının Türkiye'nin dış ticaretinin en önemli belirleyicilerinden biri olduğu saptanmıştır. Aynı zamanda, Türkiye'nin reel gayri safi yurtiçi hasılası ikili dış ticaret üzerinde anlamsız ya da düşük etkilidir. Partner ülkelerin ekonomik büyüklükleri daha önemli bir belirleyicidir.
- İkili ticaret yapılan dış ticaret ortaklarıyla ortak sınıra sahip olma kukla değişkeni ya da mesafe değişkeninin ticaret akışları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı bulunmuştur. Benzer şekilde AB üyeliği kukla değişkeni de ikili ticaret üzerinde olumlu bir etkiye sahip değildir.
- Çalışmanın odağını oluşturan risk faktör endeksi ise, Türkiye'nin dış ticaret ortaklarıyla olan ikili dış ticaretinde anlamlı bir belirleyici olarak elde edilmiştir. Partner ülkede politik risk arttıkça Türkiye ile partner ülke arasındaki dış ticaret hacmi azalmaktadır.
- Politik riskin on iki alt bileşeninin etkilerinin ayrı ayrı incelendiği tahminlerde ise, alt bileşenlerden yalnızca yolsuzluk, sosyoekonomik koşullar ve iç çatışma ile kanun ve düzen bileşenlerinin ikili dış ticaretin belirleyicilerinden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sosyoekonomik koşulların iyi olması Türkiye ile partner ülkenin dış ticaret hacmini arttırırken, iç çatışma ile kanun ve düzen bileşenlerindeki bir birimlik artış ise düşük risk anlamına geldiği için düşük iç çatışma riski ve hukuk sisteminin iyi işlemesi dış ticareti olumlu etkilemektedir. Düşük yolsuzluk seviyesi ise dış ticareti azaltan bir unsurdur.

Dış ticaretin fiyatını belirleyen reel döviz kuru değişkeni çalışmada kullanılan veriler arasında incelenen dönemde en yüksek oynaklığa sahip olan veridir. Bu durum Türkiye'nin ilgili dönemde döviz piyasalarında istikrarsız bir dönem yaşadığına işaret

etmektedir. Türk Lirası'nın partner ülkelerin para birimi karşısındaki değeri, Türkiye ekonomisinin yaşadığı kur şokları ve 2008 krizi gibi nedenlerle dalgalanmalar yaşamıştır.

Tüm değişkenler ve model için yatay kesit bağımlılığı mevcuttur. Paneli oluşturan ülkelerin birbirleriyle bağımlı oldukları yani ülkelerin herhangi birinde meydana gelen bir şokun diğer ülkeleri de etkileyebildiği ortaya çıkmaktadır. Bu durum artan küreselleşme ve dış ticaretin küresel çapta entegrasyonu ile açıklanabilir.

Partner ülkelerin kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasılasının Türkiye'nin dış ticaretinin en önemli belirleyicilerinden biri olduğu saptanmış ve literatüre uygun şekilde ilgili değişkenin katsayı işareti pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Partner ülkelerin satın alım güçleri arttıkça Türkiye ile daha fazla ticaret gerçekleştirdikleri belirlenmiştir. Ayrıca Türkiye'nin dış ticaretinin artmasında ortak ülkelerin satın alım gücünün Türkiye'nin satın alım gücüne kıyasla daha mühim bir etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Ortak sınır değişkeninin Türkiye'nin dış ticaret hacmi üzerinde herhangi anlamlı bir etkisi olmadığı ve Türkiye'nin dış ticaretinin belirleyicileri arasında yer almadığı tespit edilmiştir. Ortak sınır değişkeninin Türkiye'nin dış ticaret hacmi üzerinde herhangi bir etkisinin olmaması küreselleşme sürecinin hızla artması ile birlikte ülkeler arasındaki sınırların büyük oranda ortadan kalkmasına bağlanmıştır. İlgili değişkenin sadece ihracat üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi saptanmıştır. Taşıma maliyetlerinin etkisini ölçen mesafe değişkeninin ise Türkiye'nin dış ticaret hacmi üzerinde herhangi önemli bir etkisi bulunamamıştır. İlgili değişkenin ihracat üzerinde ise anlamlı bir etkisi olduğu bulunmuştur.

Son olarak, risk faktör endeksinin ise Türkiye'nin dış ticaretinde en önemli belirleyicilerinden biri olduğu ve düşük politik risk potansiyeline sahip olan ülkelerin Türkiye ile daha fazla ticaret gerçekleştirdikleri saptanmıştır. İlgili değişkenin ihracat ve dış ticaret hacmi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin mevcut olduğu görülmüştür. Risk faktör endeksinin ithalat üzerinde ise herhangi anlamlı bir etkisi saptanamamıştır. Risk faktör endeksinin niteliğinden dolayı risk puanındaki artışın politik risk potansiyelinde düşüş anlamına geldiği bilinmektedir. Türkiye'nin politik risk seviyesi düşük olan yani bürokrasi kalitesi oldukça yüksek olan ve kurumları bir hayli kaliteli olan ülkelere daha fazla mal ihraç ettiği anlaşılmaktadır. Türkiye'nin ithalatında ise bu koşulların pek de önemli olmadığı görülmektedir. Türkiye'nin ihracat yaptığı ilk 20 ülke

içinde kurumları oldukça kaliteli olan Birleşik Krallık, ABD, Belçika gibi gelişmiş ülkelerin yer alması bu durumu açıklar niteliktedir.

Ayrıca mevcut çalışmada politik riskin 12 bileşenlerine de modelde yer verilmiş ve bu bileşenlerden bazılarının dış ticaret akışlarında etkili olduğu bulunmuştur. Hükümetin yürütme ve görevde kalma yeteneğini değerlendiren hükümet istikrarı, yatırım riskine etki eden unsurları değerlendiren yatırım profili, askeri devralma riski için bir değerlendirme sunan ordunun siyasetteki rolü, dini gerilimler, hükümetin halkına karşı duyarlılığını ölçen demokratik hesap verebilirlik ve son olarak ülkenin bürokrasi kalitesini ölçen bürokrasi kalitesinin, Türkiye'nin dış ticaret hacmi üzerinde herhangi bir etkileri olmadığı tespit edilmiştir.

Öte yandan, yolsuzluk bileşenin katsayı işareti negatif bulunmuş, düşük yolsuzluk seviyesinin ise Türkiye'nin dış ticareti üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu bulgusuna erişilmiştir. Yolsuzluk bileşeni Türkiye'nin dış ticaretini caydıran en önemli unsurlardan biridir. Düşük yolsuzluk seviyesinin dış ticareti azaltması beklenen bir durum değildir. Normalde yolsuzluk seviyesi düşük olan ülkelerin daha fazla ticaret gerçekleştirdikleri beklenmektedir. Belirli bir ülkenin kurumlarında adam kayırmaların pek olmaması, gümrük memurlarının ticaret ile uğraşan kişilerden rüşvet talep etmemeleri o ülkede yolsuzluk seviyesinin en düşük seviyede yaşandığı gösteren unsurlardır. Başka bir ülke o ülkeye ihracat yapmak istediğinde ya da o ülkeden ithalat gerçekleştirmek istediğinde bu tarz durumları göz önünde bulundurur ve o ülkeyle ticaret bağlarını koparmaz ve devam ettirir. Sıklıkla düşük yolsuzluk seviyesi dış ticareti teşvik eden bir unsur olmaktadır burada tam tersi bir durum gerçekleşmiştir.

Sosyoekonomik koşullar bileşenin Türkiye'nin dış ticaret hacmi üzerinde genellikle anlamlı bir etkisi bulunmuştur. Ayrıca ilgili değişkenin katsayı işareti pozitifdir. Sosyal hoşnutsuzluklar ile ilgili riskleri değerlendiren bu bileşendeki bir birimlik artış ortak ülkelerde meydana gelen sosyal hoşnutsuzlukların çok düşük düzeyde olması anlamına gelmektedir. Genellikle kamuda meydana gelen hoşnutsuzluklar işsizlik ve yoksullukla yakından ilişkili olmaktadır. Bu durumda partner ülkelerdeki düşük işsizlik ve yoksulluk seviyelerinin Türkiye'nin dış ticaretinin belirlenmesinde önemli ögeler oldukları açıktır. Ancak dış ticaret hacminin TL cinsinden çevrilmiş hali için bu durumun tersi geçerlidir. İlgili değişkenin $LnTR(X + M)_{ijt}$ bağımlı değişkeni üzerinde herhangi önemli bir etkisi bulunamamıştır.

İç çatışma ile kanun ve düzen bileşenlerinin genellikle katsayı işaretleri pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Belirli bir ülkede oluşturulan her türlü politik şiddetin mevcut yönetim üzerindeki potansiyel etkisi hakkında bir değerlendirme sunan iç çatışma bileşeninin pozitif olması ilgili bileşenin risk puanındaki bir birimlik artışın iç savaş riskinde azalmaya işaret ettiği ve bu düşük potansiyel riskin Türkiye'nin dış ticaretini arttırdığını göstermektedir. Kısacası partner ülkelerde potansiyel bir iç savaş tehdidinin minimum seviyede olduğu, terör faaliyetlerinin bir hayli düşük olduğu ve sivil itaatsizlik gibi durumların minimum seviyede gerçekleştiği bu tarz partner ülkelerin Türkiye ile daha fazla ticaret yaptıkları hakkında çıkarım yapılabilmektedir. Kanun ve düzen bileşeni içinde aynı durum geçerlidir. Hukuk sisteminin bir değerlendirmesini sunan kanun ve düzen bileşenindeki bir birimlik artışın düşük riske işaret ettiği bilinmekte ve partner ülkede hukuk sisteminin iyi işlediği sonucuna ulaşılmaktadır. Hükümetin halkına karşı her türlü duyarlılığı gösterdiği, halkın yasalara uyduğu partner ülkelerin Türkiye ile daha fazla ticaret gerçekleştirdikleri saptanmıştır.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlara göre özellikle de az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke hükümetleri için bir politika önerisi vermek mümkündür. Düşük politik risk potansiyeline sahip olmanın dış ticareti arttıran bir unsur olması nedeniyle politik risk seviyeleri yüksek olan ülkelerin daha fazla ticaret gerçekleştirebilmeleri için kurumlarının kalitelerini iyileştirmeleri, istikrarlı programlar yürütmeleri ve halkına karşı daha duyarlı olmaları gerekmektedir. Ayrıca ilgili hükümetler risk doğuracak her koşul için politik çözüm yaratabilmelilerdir. Bilhassa Cezayir, Yemen ve Lübnan'ında içinde bulunduğu MENA ülkelerinde gelir dağılımında eşitliğin sağlanmasına, yolsuzluk seviyesinin minimuma düşürülmesine ve bürokrasi kalitesinin iyileştirilmesine yönelik birçok adım atılmalı ve çözümler yaratılmalıdır. Ayrıca birçok kez sivil bürokrasinin işleyişine karşı gerçekleştirilen muhtelif askeri müdahaleleri deneyimlemiş olan Cezayir, Yemen ve Libya gibi ülkelerde ordunun siyasete katılımı olabildiğince düşük seviyede tutulmalı ve askeri bürokrasinin sivil idareciler üzerindeki caydırıcı etkileri de önemli bir ölçüde ortadan kaldırılmalıdır. Ordunun yönetimi devralması hükümet politikalarında ani değişikliklere sebep olabilmektedir. Hâlihazırda son derece yüksek risklerle mücadele eden bu ülkelerin ek risklerle karşılaşmaları da beklenmektedir. Hükümet politikalarında yaşanan ani değişiklikler siyasi ortam riskini akıllara getirmektedir. Bununla birlikte politik riskleri yüksek seviyede olan ülkelerin sınır komşuları ile diplomatik ilişkileri daha ölçülü olmalı ve tansiyonu yükseltecek her durumdan kaçınmalılardır. Tüm bunları

planlı ve programlı bir şekilde gerçekleştirebilen, ilaveten çeşitli ticaret anlaşmaları da yürütebilen az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ticaret sahnesinde kendilerine daha çok yer bulabilirler.

KAYNAKLAR

- Aitken, N. D. (1973). "The Effect of the EEC and EFTA on European Trade: A Temporal Cross- Section Analysis", *The American Economic Review*, 63(5), s. 881-892.
- Akdağ, S. ve İskenderoğlu, Ö. (2018). "Çeşitli Finansal Rasyoların Karlılık Üzerinde Etkisi: OECD Ülkelerindeki Turizm Şirketleri Üzerine Bir Uygulama", *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 6(4), s. 18-25.
- Aksoylu, E. ve Görmüş, Ş. (2018). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Ülke Riski Göstergesi Olarak Kredi Temerrüt Swapları: Asimetrik Nedensellik Yöntemi", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(1), s. 15-33.
- Alam, M. M., Uddin, M. G. S. ve Taufique, K. M. R. (2009). "Import Inflows of Bangladesh: The Gravity Model Approach", *International Journal of Economics and Finance*, 1(1), s. 131-139.
- Alola, U. V., Cop, S. ve Alola, A. A. (2019). "The Spillover Effects of Tourism Receipts, Political Risk, Real Exchange Rate, and Trade Indicators in Turkey", *International Journal of Tourism Research*, s. 1-11.
- Alon, I. ve Herbert, T. (2009). "A Stranger in a Strange Land: Micro Political Risk and the Multinational Firm", *Business Horizons*, 52(2), s. 127-137.
- Amal, M., Tomio, B. T. ve Raboch, H. (2010). "Determinants of Foreign Direct Investment in Latin America", *GCG: Journal of Globalization, Competitiveness and Governability*, 4(3), s. 116-133.
- Anderson, J. E (1979). "A Theoretical Foundation for the Gravity Equation", *The American Economic Review*, 69(1), s. 106-116.
- Anderson, J. E. ve Marcouiller, D. (2002). "Insecurity and the Pattern of Trade: an Empirical Investigation", *The Review of Economics and Statistics*, 84(2), s. 342-352.
- Arellano, M. ve Bond, S. (1991). "Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and An Application to Employment Equations", *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.
- Arellano, M. ve Bover, O. (1995). "Another Look at the Instrumental Variable Estimation of Error-Components Models", *Journal of Econometrics*, 68(1), s. 29-51.
- Artan, S. (2012). "Çekim Modeli Türkiye'nin Ticaret Akımlarının Belirleyicilerini ve Ticaret Potansiyelini Açıklayabilir mi?", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), s. 122-145.
- Asiedu, E. (2006). "Foreign Direct Investment in Africa: The Role of Natural Resources, Market Size, Government Policy, Institutions and Political Instability", *The World Economy*, 29(1), s. 63-77.
- Aslan, N. (2009). *Bankacılıkta Faiz Riski ve Yönetimi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ata, S. (2012). "Türkiye'nin İhracat Potansiyeli: Çekim Modeli Çerçevesinde Bir İnceleme", *International Conference On Eurasian Economies 2012*, s. 276-282.

Avrupa Birliği Başkanlığı (2022).

<https://www.ab.gov.tr/> (2022).

Ayaydın, H., Pala, F. ve Barut, A. (2016). “Ülke Riskinin Hisse Senedi Getirisine Etkisi: Ampirik Bir Analiz”, *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 5(10), s. 66-75.

Aydın, S. (2020). *OECD Ülkelerinde İnovasyonun Ticaret Akımları Üzerindeki Etkisi: Panel Çekim Modeli* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Awokuse, T. O. ve Gempesaw II, C. M. (2005). “Foreign Political Instability and U.S. Agricultural Exports: Evidence From Panel Data”, *Economics Bulletin*, 6(15), s. 1-12.

Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, 3rd Edition, John Wiley & Sons Inc., New York.

Basu, S. ve Datta, D. (2005). “Does Fiscal Deficit Influence Trade Deficit?: An Econometric Enquiry”, *Economic and Political Weekly*, 40(30), s. 3311-3318.

Bayar, F. (2008). “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye”, *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı:XXXII, s. 25-34.

Ben Ali, M. S. ve Mdhilat, M. (2015). “Does Corruption Impede International Trade? New Evidence from The EU and The MENA Countries”, *Journal of Economic Cooperation and Development*, 36(4), s. 107-120.

Bergstrand, J. H. (1985). “The Gravity Equation in International Trade: Some Macroeconomic Foundations and Empirical Evidence”, *The Review of Economics and Statistics*, 67(3), s. 474-481.

Bergstrand, J. H. (1989). “The Generalized Gravity Equation, Monopolistic Competition, and the Factor-Proportions Theory in International Trade”, *The Review of Economics and Statistics*, 71(1), s. 143-153.

Bevan, A. A. ve Estrin S. (2004). “The Determinants of Foreign Direct Investment Into European Transition Economies”, *Journal of Comparative Economics*, 32(4), s. 775-787.

Bilgin, M. H., Gozgor, G. ve Demir E. (2018). “The Determinants of Turkey’s Exports to Islamic Countries: The Impact of Political Risks”, *The Journal of International Trade & Economic Development*, 27(5), s. 1-18.

Blundell, R. ve Bond, S. (1998). “Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models”, *Journal of Econometrics*, 87(1), s. 115-143.

Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). “The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics”, *The Review of Economic Studies*, 47(1), s. 239-253.

Brouwer, M. T. (2002). “Weber, Schumpeter and Knight on Entrepreneurship and Economic Development”, *Journal of Evolutionary Economics*, 12(1-2), s. 83-105.

- Brown, D. O. (2000). "Political Risk and Other Barriers to Tourism Promotion in Africa: Perceptions of US- Based Travel Intermediaries", *Journal of Vacation Marketing*, 6(3), s. 197-210.
- Busse, M. ve Hefeker, C. (2007). "Political Risk, Institutions and Foreign Direct Investment", *European Journal of Political Economy*, 23(2), s. 397-415.
- Butler, K. C. ve Joaquin, D. C. (1998). "A Note on Political Risk and The Required Return on Foreign Direct Investment", *Journal of International Business Studies*, 29(3), s. 599-607.
- Cesur, F. (2006). "Para Arzı İle Enflasyon İlişkisi", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 8(2), s. 85-104.
- Çetin, M. ve Seker, F. (2014). "Ticari Açıklık ve Finansal Gelişmenin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Dinamik Panel Veri Analizi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), s. 125-147.
- Çiftçi, F. ve Yıldız, R. (2013). "Dış Ticarete Kur Riski Yönetimi: Temsili Bir Türk Dış Ticaret Firması İçin Uygulama Örnekleri", *The Journal of Financial Researches and Studies*, 5(9), s. 93-112.
- Çilingir, S. (2004). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Politik Risk ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Dayı, F. (2020). "Sistemik Riskin Hisse Senedi Getirisine Etkisi: Borsa İstanbul Örneği", *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1), s. 1-20.
- Deardorff, A. (1998). "Determinants of Bilateral Trade: Does Gravity Work in a Neoclassical World? In J. Frankel (Ed.), *The Regionalization of the World Economy*, 7-32. University of Chicago Press.
- De Hoyos, R. E. ve Sarafidis, V. (2006). "Testing for Cross-Sectional Dependence in Panel Data Models", *The Stata Journal*, 6(4), s. 482-496.
- Demireli, E. (2007). "Finansal Yatırım Kararlarında Risk Unsuru ve Riske Maruz Değer", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), s. 122-134.
- Demirtaş, Ö ve Güngör, Z. (2004). "Portföy Yönetimi ve Portföy Seçimine Yönelik Uygulama", *Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi*, 1(4), s. 103-109.
- Devadason E. S., Govindaraju, V. G. R. C. ve Mubarik, S. (2018). "Defining Potentials and Barriers to Trade in The Malaysia-Chile Partnership", *International Journal of Emerging Markets*, 13(5), s. 758-779.
- Doğan, B. B. ve Tunç, Ş. Ö. (2015). "Türkiye'nin Afrika Ülkeleri ile Olan Dış Ticaretinin Belirleyicileri: Panel Çekim Modeli Yaklaşımı", *Akademik Araştırmalar ve Çalışma Dergisi (AKAD)*, 7(12), s. 1-17.
- Dutt, P. ve Traca, D. (2010). "Corruption and Bilateral Trade Flows: Extortion or Evasion?", *The Review of Economics and Statistics*, 92(4), s. 843-860.
- Emir, M. ve Kurtaran, A. (2005). "Doğrudan Yabancı Yatırım Kararlarında Politik Risk Unsuru", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Cilt:0, Sayı:28, s. 37-47.

- Emir, M., Uysal, M. ve Doğru, B. (2013). “Ülkenin Risklilik Durumu ile Ülkeye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırım Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2), s. 79-92.
- Erataş, F. ve Nur, H. B. (2013). “Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: “Yükselen Piyasa Ekonomileri” Örneği”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(2), s. 207-230.
- Ergün, S. ve Polat, M. A. (2015). “OECD Ülkelerinde CO2 Emisyonu, Elektrik Tüketimi ve Büyüme İlişkisi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:45, s. 115-141.
- Fitzpatrick, M. (1983). “The Definition and Assessment of Political Risk in International Business: a Review of the Literature”, *Academy of the Management Review*, 8(2), s. 249-254.
- Flippini, C. ve Molini, V. (2003). “The Determinants of East Asian Trade Flows: A Gravity Equation Approach”, *Journal of Asian Economics*, 14(5), s. 695-711.
- Fosu, A. K. (2003). “Political Instability and Export Performance in Sub-Saharan Africa”, *The Journal of Development Studies*, 39(4), s. 68-83.
- Fратиanni, M. (2007). “The Gravity Equation in International Trade”, *Working Papers 2007-17*, Indiana University Kelley School of Business, Department of Business Economics and Public Policy.
- French, N. ve Gabrielli L. (2004). “The Uncertainty of Valuation”, *Journal of Property Investment & Finance*, 22(6), s. 484-500.
- Furtana, T. E. (2020). *Türkiye'nin Enerji Bağımlılığındaki Politik Riskin Dış Ticarete Etkileri* (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul.
- Gazete (2013).
<https://www.dunya.com/ozel-dosya/isim-iletisim/sosyal-donusumun-sosyal-medyasi-haberi-214766> (2022).
- Genç, M. C. (2011). *Bölgeselleşme ve Bölgeselleşmenin Ticaret Akımları Üzerindeki Etkisinin Çekim Modeli İle Analizi* (Basılmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Ghalia, T., Fidrmuc, J., Samargandi, N. ve Sohag, K. (2019). “Institutional Quality, Political Risk and Tourism”, *Tourism Management Perspectives*, Vol:32, s. 1-10.
- Glick, R. ve Rose, A. K. (2002). “Does a Currency Union Affect Trade? The Time-Series Evidence”, *European Economic Review*, 46(6), s. 1125-1151.
- Google Earth (2021).
<https://earth.google.com/web/@0,0,0a,22251752.77375655d,35y,0h,0t,0r> (10.01.2021).
- Goswami, G. G. ve Haider, S. (2014). “Does Political Risk Deter FDI Inflow? An Analytical Approach Using Panel Data and Factor Analysis”, *Journal of Economic Studies*, 41(2), s. 233-252.

- Goswami, G. G. ve Panthamit, N. (2022). "Does Political Risk Lower Bilateral Trade Flow? A Gravity Panel Framework for Thailand vis-a-vis Her Trading Partners", *International Journal of Emerging Markets*, 17(2), s. 600-620.
- Goswami, G. G. ve Panthamit, N. (2022). "Does Political Risk Matter for China's Trade with ASEAN and MENA countries? A Belt Road Initiative Perspective", *The Chinese Economy*, 55(3), s. 188-207.
- Gozgor, G., Demir, E. ve Bilgin, M. H. (2017). "The Effects of the Military in Politics on the Inbound Tourism: Evidence from Turkey", *Asia Pasific Journal of Tourism Research*, 22(8), s. 1-9.
- Güven, Y. (2007). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Gelişme Yolunda Ülke Ekonomileri Üzerine Etkileri: Türkiye İçin Ampirik Bulgular ve Değerlendirilmesi* (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Haner F. T. (1979). "Rating Investment Risk Abroad", *Business Horizons*, 22(2), 18-23.
- Hashmi, M. A. ve Güvenli, T. (1992). "Importance of Political Risk Assessment Function in U.S. Multinational Corporations", *Global Finance Journal*, 3(2), s. 137-144.
- Hatır, Y. (2019). *Politik Risk Endeksinin Borsa İstanbul Hisse Senedi Getirileri Üzerine Etkisi: Sektörel Bir Uygulama* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Head, K. (2003). "Gravity for Beginners", Mimeo University of British Columbia, Vancouver, B.C.
- Hellvin, L. ve Nilsson, L. (2000). "Trade Flows Between Trading Blocs: The Case of the EU's Trade with Asia and NAFTA", *Stockholm, Sweden: Ministry of Foreign Affairs*.
- Helpman, E. ve Krugman, P. (1985). *Market Structure and Foreign Trade. Increasing Returns, Imperfect Competition, and the International Economy*, The MIT Press, Cambridge, MA/London.
- Herberg, M. E. (1992). "Foreign Direct Investment: The Upstream Petroleum Industry", *Country Risk Analysis: A Handbook*, s. 232-252.
- Hernández Gutiérrez, J. C. (2018). "The Political Risk Analysis", *International Security Studies Group*, s. 1-16.
- Hosseini, M. S. (2011). "Panel Estimation for CO2 Emissions, Energy Consumption, Economic Growth, Trade Openness and Urbanization of Newly Industrialized Countries", *Energy Policy*, 39(11), s. 6991-6999.
- Hoti, S. (2003). *The International Country Risk Guide an Empirical Evaluation*, Perth: Department of Economics, University of Western Australia.
- Hoti, S. ve McAleer, M. (2004). "An Empirical Assessment of Country Risk Ratings and Associated Models", *Journal of Economic Surveys*, 18(4), s. 539-588.
- Howell, L. D. ve Chaddick, B. (1994). "Models of Political Risk for Foreign Investment and Trade: an Assessment of Three Approaches", *The Columbia Journal of World Business*, 29(3), s. 70-91.

Howell, L. D. (2013). *ICRG Methodology*; Prs Group: Syracuse, NY, USA, 2013.

IMF, Direction of Trade Statistics (2020).

<https://data.imf.org/?sk=9D6028D4-F14A-464C-A2F2-59B2CD424B85>
(13.12.2020).

IMF, International Financial Statistics (2021).

<https://data.imf.org/?sk=4c514d48-b6ba-49ed-8ab9-52b0c1a0179b> (2021).

Işık, N. (2016). “Türkiye ile Şanghay İşbirliği Örgütü Arasındaki Ticaret Akımlarının Panel Çekim Modeli ile Analizi”, *International Journal of Economic & Administrative Studies*, s. 151-174.

İleri, H. (1999). “Ülke Risk Analizi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(2), s. 115-124.

Jong, E. ve Bogmans, C. (2011). “Does Corruption Discourage International Trade? , *European Journal of Political Economy*, 27(2), s. 385-398.

Kaya, E. (2015). “Ülke Riskinin Yabancı Portföy Yatırımları Üzerindeki Etkisi”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(4), s. 611-623.

Kepaptsoglou, K., Karlaftis, M. G. ve Tsamboulas, D. (2010). “The Gravity Model Specification for Modeling International Trade Flows and Free Trade Agreement Effects: A 10-Year Review of Empirical Studies”, *The Open Economics Journal*, 3(1), s. 1-13.

Ketboğa, M. (2019). “Dış Ticarete Ortaya Çıkan Kur Riski ve Kur Riskinden Korunma Metotları”, *Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), s. 177-190.

Kettis, M. (2004). *The Challenge of Political Risk: Exploring the Political Risk Management of Swedish Multinational Corporations* (Doctoral Thesis), Stockholm University, Faculty of Social Sciences, Stockholm.

Khan, S., Haq, I. ve Khan, D. (2013). “An Empirical Analysis of Pakistan’s Bilateral Trade: A Gravity Model Approach”, *The Romanian Economic Journal*, 16(48), s. 103-120.

Kınalı, C. (2006). *Uluslararası Pazarlamada Politik Risk* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kızıltan A. ve Şahin H. (2020). “Çekim Modeli Uygulanmasında Karşılaşılan Temel Sorunlar ve Ampirik Çözüm Stratejilerine Yönelik Bir Literatür İncelemesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 64, 175-190.

Knight, F. H. (1921). *Risk, Uncertainty and Profit*, Houghton Mifflin Company, Boston ve Newyork.

Kobrin, S. J. (1979). “Political Risk: a Review and Reconsideration”, *Journal of International of Business Studies*, 10(1), s. 67-80.

Koçbulut, Ö. ve Altıntaş H. (2016). “İkiz Açıklar ve Feldstein-Horioka Hipotezi: OECD Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünlük Analizi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:48, s. 145-174.

- Krifa-Schneider, H. ve Matei, I. (2010). "Business Climate, Political Risk and FDI in Developing Countries: Evidence from Panel Data", *International Journal of Economics and Finance*, 2(5), s. 54-65.
- Levin, A., Lin, C. ve Chu, C. J. (2002). "Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties", 108(1), s. 1-24.
- Loikas, A. (2003). *A Government Analysis of Political Risk: Exploring Equilibrium, Instability and Pluralism at the Local, National, and Supranational Level in Europe*, Turku School of Economics and Business Administration, Finland.
- Long, A. G. (2008). "Bilateral Trade in the Shadow of Armed Conflict", *International Studies Quarterly*, 52(1), s. 81-101.
- Longo, R. ve Sekkat, K. (2004). "Economic Obstacles to Expanding Intra-African Trade", *World Development*, 32(8), s. 1309-1321.
- Linneman, H. (1966). *An Econometric Study of International Trade Flows*, Amsterdam: North-Holland.
- Llyod, P. J. ve Zhang, X. G. (2006). *The Armington Model*, Productivity Commission, Staff Working Paper, Melbourne, January.
- Maden, S. I. ve Aljburi, O. Q. A. (2019). "Türkiye ve Irak Arasındaki Dış Ticaretin Çekim Modeli ile Analizi", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 14(1), s. 229-262.
- Maddala, G. S. ve Wu, S. (1999). "A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and a New Simple Tests", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61 (S1), s. 631-652.
- Martin, P., Mayer, T. ve Thoenig, M. (2008). "Civil Wars and International Trade", *Journal of the European Economic Association*, 6(2-3), s. 541-550.
- Martinez-Zarzoso, I. ve Nowak-Lehmann, F. (2003). "Augmented Gravity Model: An Empirical Application to Mercosur- European Union Trade Flows", *Journal of Applied Economics*, 6(2), s. 291-316.
- Menipaz, E. ve Menipaz, A. (2011). *International Business: Theory and Practice*, USA: Sage.
- Mercan, M. (2014). "Feldstein-Horioka Hipotezinin AB-15 ve Türkiye Ekonomisi İçin Sınanması: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Yapısal Kırılmalı Dinamik Panel Veri Analizi", *Ege Akademik Bakış*, 14(2), s. 231-245.
- Mileva, E. (2007). "Using Arellano-Bond Dynamic Panel GMM Estimators in Stata", *Economics Department, Fordham University*, 64, s. 1-10.
- Mortanges, C. P. ve Allers, V. (1996). "Political Risk Assessment: Theory and the Experience of Dutch Firms", *International Business Review*, 5(3), s. 303-318.
- Musila, J. W. ve Sigue, S. P. (2010). "Corruption and International Trade: an Empirical Investigation of African Countries", *World Economy*, 33(1), s. 129-146.
- Muzindutsi, P. F. ve Manaliyo, J. C. (2016). "Effect of Political Risk Shocks on Tourism Revenue in South Africa: Time Series Analysis", *International Journal of Business and Management Studies*, 8(2), s. 169-186.

- Ngoma, G. (2020). "What Determines Import Demand in Zimbabwe? Evidence from a Gravity Model", *Cogent Economics & Finance*, 8(1), s. 1-16.
- Nitsch, V. ve Schumacher D. (2004). "Terrorism and International Trade: an Empirical Investigation", *European Journal of Political Economy*, 20(2), 423-433.
- Oetzel J. M., Bettis R. A., Zenner M. (2001). "Country Risk Measures: How Risky Are They?", *Journal of World Business*, 36(2), s. 128-145.
- OFX (05.02.2021).
<https://www.ofx.com/en-au/forex-news/historical-exchange-rates/eur/>
 (05.02.2021).
- Oh, C. H. ve Reuveny R. (2010). "Climatic Natural Disasters, Political Risk, and International Trade", *Global Environmental Change*, 20(2), s. 243-254.
- Oral, İ. O. ve Yılmaz, C. (2017). "Finansal ve Politik Risk Endeksinin Bıst Sınai Endeksi Üzerindeki Etkisi", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 33(33), s. 192-202.
- Özbilgin, İ. G. (2012). "Risk ve Risk Çeşitleri", *Bilişim Dergisi*, 145, s. 86-93.
- Özbozkurt, O. B. (2020). "Uluslararası İşletmecilik Perspektifinden Politik Risk: Türleri, Değerlendirilmesi ve Yönetimi", *Turkish Studies- Economics, Finance, Politics*, 15(1), s. 411-428.
- Özcan, B. ve Arı, A. (2010). "Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyiciler Üzerine Bir Analiz: OECD Örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Sayı:12, s. 65-88.
- Özdemir, A. (2010), *Uluslararası İşletmelerde Politik Risk ve Bir Araştırma* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özel, H. A. (2011). "İktisadi Perspektiften Küreselleşme Kavramı ve Gelişimi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, s. 91-98.
- Özkanan, A. ve Erdem, R. (2014). "Yönetimde Kayırmacı Uygulamalar: Kavramsal Bir Çerçeve", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:20, s. 179-206.
- Pesaran, M. H. (2004). "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels", *Cambridge Working Papers in Economics* 435, and CESifo Working Paper Series 1229, s. 1-29.
- Pesaran, M. H. (2007). "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence", *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), s. 265-312.
- Pesaran M. H., Ullah A. ve Yamagata T. (2008). "A-Bias Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence", *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Poirier, R. A. (1997). "Political Risk Analysis and Tourism", *Annals of Tourism Research*, 24(3), s. 675-686.
- Robinson, R. D. (1981). "Background Concepts and Philosophy of International Business From World War II To the Present", *Journal of International Business Studies*, 12(1), s. 13-21.

- Robock, S. H. (1971). "Political Risk: Identification and Assessment", *The Columbia Journal of World Business*, 6(4), s. 6-20.
- Root, F. R. (1972). "Analyzing Political Risks in International Business", *The Multinational Enterprise in Transition*, s. 354-365.
- Rose, A. K. (2000). "One Money, One Market: The Effect Common Currencies on Trade", *Economic Policy*, 15(30), s. 9-45.
- Saray, M. O. (2011). "Doğrudan Yabancı Yatırımlar- İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği", *Maliye Dergisi*, Sayı:161, s. 381-403.
- Sethi, S. P. ve Luther, K. A. N. (1986). "Political Risk Analysis and Direct Foreign Investment: Some Problems of Definition and Measurement", *California Management Review*, 28(2), s. 57-68.
- Seyidoğlu, H. (2020). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama* (22. Baskı), Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Seyrek, İ. (2002). "Küreselleşme Sürecinde İktisat Politikaları ve Yakınsama Tezi", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), s. 167-187.
- Sezgin, Ş. ve Sezgin, S. (2018). "Ortadoğu Ülkelerinde Ticaret Hacmi ve Terör İlişkisi", *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(2), s. 205-223.
- Sidek, N. Z. M. ve Hanif A. (2013). "The Impact of Political Risk on Imports in Malaysia", *Journal of Emerging Economies and Islamic Research*, 1(1), s. 1-13.
- Simon, J. D. (1982). "Political Risk Assessment: Past Trends and Future Prospects", *The Columbia Journal of World Business*, 17(3), s. 62-71.
- Simon, J. D. (1984). "A Theoretical Perspective on Political Risk", *Journal of International Business Studies*, 15(3), s. 123-143.
- Soto, M. (2007). "System GMM Estimation with a Small Number of Individuals", *Institute for Economic Analysis, Barcelona*.
- Şimşek, M. (2016). "Terörizm: Kavramsal Bir Çalışma", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:54, s. 319-335.
- Tanrıöven, C. ve Aksoy, E. E. (2011). "Sistemik Riskin Belirleyicileri: İMKB'de Sektörel Karşılaştırma", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı:51, s. 119-138.
- Tatlıcı, Ö. ve Kızıltan, A. (2011). "Çekim Modeli: Türkiye'nin İhracatı Üzerine Bir Uygulama", *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10. *Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı*, s. 287-299.
- Tatlısumak, U. (2016). "Türk Siyasal ve Toplumsal İlişkilerin Güç Merkezi: Patronaj ve Depatronaj Kavramları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:33, s. 624-633.
- Tatoğlu, F. Y. (2009). "Reel Efektif Döviz Kurunun Durağanlığının Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Testleri Kullanılarak Sınanması", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), s. 310-323.
- Tatoğlu, F. Y. (2020). *Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı* (Genişletilmiş 5. Baskı), Beta Yayınevi, İstanbul.

- Tekin, M. (2020). *Türkiye'nin E7 Ülkeleri İle Gerçekleştirdiği Dış Ticaretin Çekim Modeli Yaklaşımıyla Analizi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- The PRS Group (2018).
<https://www.prsgroup.com/explore-our-products/icrg/> (2018).
- The World Bank, World Development Indicator.
<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>
- Thursby, J. G. ve Thursby, M. C. (1987). "Bilateral Trade Flows, the Linder Hypothesis, and Exchange Risk, *The Review of Economics and Statistics*, Vol:69, No:3, s. 488-495.
- Tinbergen, J. (1962). *Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economic Policy*, New York: Twentieth Century Fund.
- Topuz, S. G. ve Dağdemir, Ö. (2016). "Ekonomik Büyüme ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi: Kuznets Ters-U Hipotezinin Geçerliliği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(3), s. 115-130.
- Tuman, J. P. ve Emmert, C. F. (1999). "Explaining Japanese Foreign Direct Investment in Latin America, 1979-1992", *Social Science Quarterly*, 80(3), s. 539-555.
- Tükenmez, N. M. ve Kutay, N. (2016). "Ülke Riskinin Hisse Senedi Getirileri Üzerine Etkisi: Türkiye ve Arjantin Piyasaları İçin Bir Karşılaştırma", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), s. 631-645.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2021).
<https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> (10.01.2021).
- Usta, Ö. ve Demireli, E. (2010). "Risk Bileşenleri Analizi: İMKB'de Bir Uygulama, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:6, Sayı:12, s. 25-36.
- Vaughan, E. J. (2008). *Fundamentals of Risk and Insurance*, John Wiley & Sons, Newyork.
- Yalçınkaya, Ö. ve Kaya, V. (2016). "Eğitimin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Düşük, Orta ve Yüksek Gelirli Ülkeler Üzerinde Bir Uygulama (1991-2011)", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), s. 27-60.
- Yanartaş, M. (2010). *Firmaların Finansal Riskliliğinin Belirlenmesine Yönelik Bir Model Önerisi* (Basılmamış Doktora Tezi), Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yapraklı, S. ve Güngör, B. (2007). "Ülke Riskinin Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi: İMKB 100 Endeksi Üzerinde Bir Araştırma", 62(02), s. 199-218.
- Yıldırım K. ve Kostakoğlu F. (2015). "Ülkelerin Ekonomik Performansı Üzerinde Regülasyonun Etkileri: Bir Dinamik Panel Veri Analizi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), s. 45-56.

- Yılmaz, Y. (2017). “Sermaye Piyasasında İşletmeler Açısından Politik Riskin Değerlendirilmesi”, *International Journal of Management and Administration*, 1(2), s. 39-44.
- Yotov, Y. V., Piermartini, R., Monteiro, J. A. ve Larch, M. (2016). *An Advanced Guide to Trade Policy Analysis: The Structural Gravity Model*, Geneva, WTO Publications.
- World Bank Group (2011). “World Investment and Political Risk”, *The International Bank for Reconstruction and Development*, USA, s. 1-80.

EKLER

Ek-1: Türkiye'nin Ticaret Ortaklarının Listesi

Almanya	Suudi Arabistan	Avusturya	Portekiz
Birleşik Krallık	İsrail	İsveç	Hindistan
İtalya	Mısır	Fas	Malta
Amerika Birleşik Devletleri	Azerbaycan	Kazakistan	Yemen
Fransa	İsviçre	Danimarka	Güney Afrika
Rusya	Çin	Slovenya	Singapur
İspanya	Polonya	Çekya	İrlanda
Birleşik Arap Emirlikleri	Ukrayna	Tunus	Güney Kore
Belçika	Bulgaristan	Kanada	Brezilya
Hollanda	Yunanistan	Lübnan	
İran	Cezayir	Macaristan	
Romanya	Libya	Ürdün	

Türkiye'nin Ticaret

Ortaklarının Listesi (N=45)

Ek-2: Değişkenlere Ait Pesaran CIPS Birim Kök Testi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	TEST İSTATİSTİKLERİ
LnX_{ijt}	-2.176**
LnM_{ijt}	-2.027*
ΔLnM_{ijt}	-3.576***
$Ln(X + M)_{ijt}$	-2.052*
$\Delta Ln(X + M)_{ijt}$	-3.709***
$LnTR(X + M)_{ijt}$	-1.896*
$\Delta LnTR(X + M)_{ijt}$	-3.335***
$LnRGDPPC_{jt}$	-1.499*
$\Delta LnRGDPPC_{jt}$	-2.818***
$LnREER_{ijt}$	-1.567*
$\Delta LnREER_{ijt}$	-3.374***
RFI_{jt}	-2.318***

Not:

a) Pesaran CIPS birim kök testinin kritik değerleri Stata-15 programından ilgili kodun çalıştırılmasından sonra elde edilmiştir.

b) Kritik Değerler: %1 (-2.26), %5 (-2.11), %10 (-2.03). ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerindeki istatistiksel anlamlılığı göstermektedir. Sonuçlar % 5 seviyesindeki kritik değerlere göre yorumlanmıştır.

Ek-3: Levin, Lin ve Chu (2002) ve Maddala ve Wu (1999) Birim Kök Testi

Sonuçları

DEĞİŞKENLER	Levin, Lin ve Chu (2002)	Maddala ve Wu (1999)
LnX_{ijt}	-8.265(0.0000)***	139.984(0.0006)***
LnM_{ijt}	-6.915(0.0000)***	180.174(0.0000)***
$Ln(X + M)_{ijt}$	-8.453(0.0000)***	161.634(0.0000)***
$LnTR(X + M)_{ijt}$	1.198(0.8847)	35.680(1.0000)
$\Delta LnTR(X + M)_{ijt}$	-9.122(0.0000)***	331.361(0.0000)***
$LnRGDPPC_{jt}$	-8.342(0.0000)***	169.004(0.0000)***
$LnREER_{ijt}$	0.562(0.7132)	129.420(0.0041)***
$\Delta LnREER_{ijt}$	-6.976(0.0000)***	-
RFI_{jt}	-3.569(0.0002)***	100.372(0.2135)
ΔRFI_{jt}	-	235.893(0.0000)***

Not: Parantez içerisindeki değerler prob. değerleri göstermektedir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerindeki istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

ÖZ GEÇMİŞ